

De Drie Goddelijke Deugden

Ravels ■ Weelde ■ Poppel

TIJDSCHRIFT VAN DE HEEMKUNDEKRING

NICOLAUS POPPELIUS VZW

Jaargang 13, nr. 52: juni 2009

Heemkundekring Nicolaus Poppelius Ravels-Weelde-Poppel V.Z.W.

Adres: Dorpsstraat 64, 2382 Poppel

Bankrekening: 733-3522204-67

Lidmaatschap: inclusief abonnement op "De Drie Goddelijke Deugden": 17 euro

BESTUUR:

Voorzitter:	Laurent Woestenburg,	Beatrijs van Nazarethlaan 2,	2382 Poppel	014/656993
Ondervoorzitter:	Marc Van Gorp,	Grote Baan 97 bus 7,	2380 Ravels	014/656905
Secretaris:	Ria Verheyen,	Welvaartstraat 14,	2300 Turnhout	014/421839
Penningmeester:	Agnes Luyten,	Berkenlaan 91,	2380 Ravels	014/658346
Leden:	Stan De Kinderen,	Hogevoortstraat 1,	2380 Ravels	014/655030
	Hans Jansen,	Tilburgseweg 9,	2382 Poppel	014/657370
	Jos Nooyens,	Overbroek 15B,	2382 Poppel	014/658636
	Frans Slegers,	Steenweg op Weelde 60,	2382 Poppel	014/655751
	Jos Verhoeven,	Koning Albertstraat 87,	2381 Weelde	014/656198
	Gaston Verhoeven,	Steenweg op Weelde 94,	2382 Poppel	014/655554
	Marc Vermeeren,	De Meerkens 10,	2382 Poppel	014/658838
	Magda Vloemans,	Turnhoutseweg 2,	2381 Weelde	014/655156
	Marinus Willems,	Weeldestraat 154,	2381 Weelde	014/655728

REDACTIEADRES:

Marc Vermeeren	De Meerkens 10,	2382 Poppel	014/658838
----------------	-----------------	-------------	------------

Voor informatie in verband met de inhoud, vormgeving of verschenen teksten kan u steeds terecht op het redactieadres (marc.vermeeren@pandora.be). Wenst u een tekst of een idee voor publicatie aan te bieden, dan kan u dat ook steeds doen bij een van de bestuursleden.

VOORRADIGE PUBLICATIES:

Boek "De Drie van het Noorden"	5 euro
De Drie Goddelijke Deugden, jaargangen 1 t/m 5 + "De Drie van het Noorden"	25 euro
De Drie Goddelijke Deugden, jaargangen 1 t/m 5: per jaargang	6 euro
De Drie Goddelijke Deugden, jaargangen 1 t/m 5: per los nummer	1,75 euro
De Drie Goddelijke Deugden, jaargangen 6 en 7: per los nummer	3euro
De Drie Goddelijke Deugden, jaargangen 8 t/m 12: per los nummer	5 euro
Verjaardagskalender	6 euro

ARCHIEF/MUSEUM:

Raadpleging van het archief kan na afspraak met Marc Vermeeren (014-658838). Voor groepsbezoeken kan men afspreken met Laurent Woestenburg (014-656993), Jos Bols (014-658346) of Marinus Willems (014-655728). Het museum (Dorpsstraat 64 te 2382 Poppel) is open elke tweede en vierde zondag van de maand van 14 tot 17 uur.

WEBSITE:

<http://users.skynet.be/Ravels-Weelde-Poppel>

Inhoud

1. Revolutionair Vlaanderen? Poppel	blz.193
2. De industrie langs het Kempisch Kanaal: Sociale omwenteling voor Ravels	blz.226
3. Steenbakkerijen en cementfabrieken te Ravels	blz.227
4. De fabrieken brachten leven in de brouwerij	blz.230
5. Laat-Mesolithicum te Weelde-Paardsdrank	blz.233

Revolutionair Vlaanderen? Poppel

door Koen Aerts

*Wat de wereld behoeft, is een ochtend die breedsmoels goud lacht,
een nacht die zilver als gal braakt over de dauwende weide,
waar de koeien zich laven aan de legering van de natuur,
tussen bosjes berken, zanderige wegen en een purperen heide,
de koelte van wuivende tranen uit het donkere boven,
met een strijdende soldaat die het onthoudt als minneplek,*

*hemels Poppel, wanneer je met je charme de lelijkheid betovert,
schenk je me weliswaar de verlossende gelegenheid tot korte reizen,
maar verduur je de lange door verlangend lijden,*

*je inwoners geketend aan je vrome verstoorde verleden,
hun vaak wreedaardig lot van het bekeerde,
slechts voor weinigen eerder zorg van
dan zege voor de zeden,*

*je bosjes berken, zanderige wegen, wuivende tranen,
loeiende koeien, blatende schapen, de weide en de heide,
ze lonken en verblijden geesten als de mijne*

*de tijden van lijden en bevrijden
in een dorp aan de grens*

*Poppel
je schoonheid, verdomme,
kon geen enkel leger verdrijven,
je schoonheid, merde
die heb ik veel te gère*

Het dankwoordje wil ik o.a. richten aan de hieronder opgesomde personen die door hun eigenheid, wijsheid en beminnelijkheid dit werk zwaar verlichtten.

Een speciale plaats reserveer ik voor Marc Vermeeren die me met zijn degelijke boek reeds heel wat stof tot kneden leverde, de door hem aangeboden raad was o.w.v. zijn vakkennis dan ook steeds goud waard. De praktische website en allerlei interessante literatuur maken me evenzeer schatplichtig aan de ganse heemkundekring, bedankt.

Allerminst te onderschatten, waren de steun, het geduld, de bijdragen, ideeën, maaltijden, gopassen, en alles wat de vorming van dit werk mee heeft bewerkstelligd, komende van mijn Vader, Moeder, Geert en Ellen, Annelies en Jef, Bomma (Ravels), Bompa en Bomma, koffie, Kama, Will Oldham, Familie, Vrienden en Vriendinnen. Poppel heb ik in een kleine 'ode' haar verdiende voorpagina gegeven.

Zeer grote dank gaat eveneens uit naar de verscheidene archivariissen en ambtenaren die mijn zoektocht door hun enthousiasme en kunde hebben bespoedigd: archivariissen van het archief te Turnhout, Dienst Bevolking en Burgerlijke Stand in Ravels, en de dienst in het Rijksarchief Antwerpen.

Tenslotte betuig ik nog mijn dank aan Prof. Dr. E. Vanhaute en Prof. Dr. L. François, hun colleges leverden mij de interesse, energie en nodige motivatie om het verhaal van Poppel te contextualiseren.

Bedankt.

Deel 1: identificatie van de gemeente Poppel.

1.1 Ligging, infrastructuur en eerste kennismaking.

Voor de fusie met Ravels en Weelde (1977) was Poppel een zelfstandige gemeente. Gelegen in het noorden van de provincie Antwerpen - meer bepaald in de Noorderkempen - grenst zij aan de Nederlandse grens. De perifere ligging van Poppel in het huidige België doet misschien vragen rijzen over haar Oostenrijks statuut tot aan de Franse inval, maar kaarten laten er geen twijfel over bestaan dat ze voor de Franse bezetting onder de Oostenrijkse Nederlanden ressorteerde en dat ze in 1795 ten zuiden van de Bataafse grens lag. Ze herbergt tal van landelijke kapellen en oude hoeven uit de 17de-18de eeuw, de kerktoeren stamt uit de 16de eeuw. De pastorie bestond al voor de Franse bezetting, deze werd immers op 29 pluvisse l'an 7 (17 februari 1799) verkocht aan de Fransman Louis Henri Joseph Luer. In 1801 werd er daarenboven in de gemeente een molen gebouwd, nl. de houten 'Heimolen'. Reeds in de 17de eeuw was er een dorpsschool die in 1839 werd vervangen door een nieuwe, over een gemeentehuis wordt echter niet veel vermeld.

Poppel behoorde in de 18de en 19de eeuw tot een belangrijke (proto-)industriële regio ten oosten van Turnhout, tegen de 19de eeuw nam de vlasbewerking in Poppel, Ravels en Weelde een belangrijke plaats in. De beroepsuitoefening van de bevolking, in de 18de -19de eeuw voornamelijk landbouw en weven, wijst onrechtstreeks ook op de landelijke ligging tussen heide en weide. Vermoedelijk was ook een deel van de bevolking tewerkgesteld in de 18de-eeuwse steenfabriek in het gehucht Overbroek, een volledig overzicht van de beroepsstructuur is echter redelijk moeilijk te verkrijgen aangezien volgens de literatuur de Franse telling van 1810 voor Poppel o.a. inzake beroepsweergave onvolledig ingevuld is.

Reisverslagen hebben het overigens over een zekere verlatenheid, zo haalt Marc Vermeeren in zijn boek een citaat van J.A. DE LUC aan, deze hield van zijn tocht in 1779 door Poppel en omgeving o.a. de volgende indruk over: *De Poppol je passai hier à Hooge Mierden, pour arriver ici et dans la plus grande partie du trajet, je ne pouvais me figurer que je fusse au milieu de l'Europe, tant le pays est nud et désert.* In 1843 wordt daarenboven nog ruim meer dan de helft van de totale oppervlakte van de

gemeente door heide ingenomen. Dus tijdens de periode 1790-1820 zal het landschap nog grotendeels hetzelfde uitzicht gehad hebben.

Toch liep er reeds van in de middeleeuwen de meest noordelijke van de grotere Kempische verbindingswegen (west-oost) doorheen Poppel, de as kwam van Bergen op Zoom over Chaam en liep verder naar Bladel en Achel.

1.2 Statuut.

- Municipaal kanton (1796-1800)	Arendonk
- Gerechtelijk kanton (1801/02-1963)	Arendonk (14 februari 1802)
- Gerechtelijk arrondissement (1796-1963)	Turnhout
- Departement (gerechtelijk)	Twee-Neten
- Provincie (gerechtelijk) (1815-1963)	Antwerpen

1.3 Bevolkingscijfers.

<u>Jaar</u>	<u>Bevolking</u>
- jaar VIII (1800)	843
- 1806	893
- 1816	727
- 1818	726
- 1820	802
- 1830	844

1.4 Oppervlakte (ha.).

- 1834/35	3149 ha.
- 1961	3146 ha.

1.5 Praktische informatie over de heemkundekring, bibliotheken e.d.

Naast de complete inventaris van het Poppelse bronnenmateriaal beschikt de heemkundige kring nog over een uitgebreid archief bestaande uit boeken, tijdschriften, foto's, doodsbrieven, tal van tellingen (volks-, haard-, e.d.), en andere. Marc Vermeeren, een actief lid van de heemkundekring, heeft in zijn bovenvernoemd boek een merkwaardige bron opgenomen, nl. de volledige transcriptie van een door de toenmalige pastoor te Poppel geschreven relaas over de gebeurtenissen in zijn parochie tussen 5 augustus en 13 september 1794. Het behandelt de intocht van de Fransen en de aftocht der Oostenrijkers. Dit stuk werd gevonden in de kloosterbibliotheek van de Paters Passionisten te Wezembeek-Oppem.

Ook in het Stadsarchief (+ het bijbehorende Taxandriamuseum) en de Stedelijke bibliotheek van Turnhout, in het Rijksarchief van Antwerpen en in de gemeentelijke bibliotheek te Ravels zijn er verscheidene titels van publicaties terug te vinden met Poppel en haar omgeving als onderzoeksterrein. De Stadsbibliotheek Gent biedt eveneens (hetzij wat algemener) enkele werken aan die de periode 1790-1820 belichten. Verder heb ik op de website van de universiteit van Tilburg - sterk aangeraden door Marc Vermeeren - nog twee 18de-eeuwse publicaties gevonden.

Deel 2: de bronnen.

2.1 Methodologische nota.

Ten einde een retrospectief beeld te kunnen vormen van de politieke, sociale, economische, demografische en militaire toestand in Poppel tussen 1790 en 1820, heb ik me in de eerste plaats toegeleegd op het gemeentearchief, d.i. verder opgesplitst in een oud (tot ca. 1800) en een hedendaags (vanaf ca. 1800) deel. Tijdens de periode 1796-1800 ressorteert Poppel echter onder het municipaal kanton Arendonk zodat er zich (met uitzondering van het armboek van 1797) voor die tijdspanne een grote lacune aftekent in het Poppelse gemeentearchief. Aangezien het Arendonkse gemeentearchief geen apart municipaal fonds voorziet, en omdat de desbetreffende periode zo talrijk en verspreid vertegenwoordigd is in andere fondsen als bv. briefwisseling, leek het me beter ter compensatie meer nadruk te leggen op andere periodes in het Poppelse archief. Een bron met Poppel specifiek als onderwerp is in het Arendonkse archief immers pas na systematische controle van elk document uit die periode terug te vinden.

Het bronnengemis van 1796 wordt wel gedeeltelijk maar uiteindelijk miniem opgevangen door twee bronnen uit de bestuurlijke afdeling van het departementsarchief. Die documenten heb ik kunnen opsporen m.b.v. de analytische inventaris van JACOBS. Deze publicatie, op initiatief van het Rijksarchief Antwerpen, geeft naast een korte samenvatting van de bron, ook een praktische verwijzing en een degelijke algemene inleiding over het bestuur toen. Vooral o.w.v. dit laatste nam ik ze reeds eerder in de bibliografie op. De toegankelijkheid van deze inventaris - door de beknopte samenvatting van elke bron - stond me toe gericht op zoek te gaan, zodat ik niet onnodig alles van het Departement van de Twee Neten (algemeen) en van Arendonk (algemeen) diende te raadplegen.

Voor militaire aangelegenheden zijn er bovendien nog drie andere uitstekende analytische inventarissen uit dezelfde reeks van het Rijksarchief Antwerpen. Via een plaatsnamenindex word je in deze inventarissen doorverwezen naar de krachtige samenvattingen van de daarop betrekking hebbende bronnen. Hoewel het steeds vermelde archiefnummer de mogelijkheid biedt om stukken op te vragen, heb ik me - wegens de massa aan bronnen, maar vooral o.w.v. de bondige analyses van de documenten - slechts beperkt tot het lezen van de korte maar informatierijke inhoud. Daarom worden de drie gidsen zowel in de bibliografie als in het bronnengedeelte opgenomen. De eerste is van de hand van DE LILLE en biedt een toegang op overlijdensberichten van o.a. drie Poppelse soldaten van het Franse Leger. Om de conscriptie in de periode 1795-1814 op gemeentelijk vlak te onderzoeken is de vierdelige gids van CEURVELS, DE LILLE, KENNIVÉ, e.a. zeer handig. Hiermee heb ik een groot aantal personen en hun eventuele verplichtingen t.a.v. conscriptie kunnen terugvinden. De derde gids - m.b.t. desertie en weerspannigheid in de periode 1800-1811 - staat op naam van CEURVELS en DE LILLE. Deze verschaft eveneens interessante informatie over Poppelse dienstplichtigen. In 'WOESTENBURG, L. (red.), De drie van het noorden - Jaarboek 1987', een uitgave van de 'Heemkundekring Nicolaus Poppelius V.Z.W.', worden ook een aantal Poppelse soldaten in dienst van Frankrijk besproken. Deze informatie is tot stand gekomen op basis van een uitgebreid onderzoek van plaatselijke bronnen, maar geeft uiteindelijk niet dezelfde meer omvattende uitkomst van de hierboven genoemde werken. Dit is ook de reden waarom ik het heemkundig werk enkel in de bibliografie vermeld.

Hoewel de informatie die ik uit deze bronnen haalde in de eerste plaats het individu behandelen, leek mij de combinatie van deze gegevens niet onnuttig. Zij kunnen immers deels de sociale impact van oorlog op een klein dorp als Poppel onthullen.

Om het demografische aspect van het onderzoek wat extra te belichten, met name de crisis van 1819 waarbij - volgens VERMEEREN - een groot deel van de bevolking Poppel stierf aan een besmettelijke ziekte, heb ik eveneens het departementsarchief geraadpleegd. Een inventaris van CEURVELS, uit de reeks 'Toegangen in beperkte oplage', opende immers de mogelijkheid om gericht op zoek te gaan. Het is een toegankelijke gids waarbij je op naam van de gemeente de dossiers omtrent noodtoestanden kan

opvragen. Aanvragen Poppel (voor onze periode) hierin minimaal vertegenwoordigd was, heb ik de documenten zelf ook opgevraagd. Het betrof in hoofdzaak informatierijke binnenkomende en uitgaande briefwisseling met de besmettelijke ziekte van 1819 als onderwerp.

De stem van de geestelijkheid kwam (in het gemeente- en departementsarchief met uitzondering van de armboeken en de parochieregisters) niet vaak aan bod, zodat ik me gemakkelijkshalve heb beholpen met de heemkundige literatuur van VERMEEREN, en GIELIS, WOESTENBURG, en VERMEEREN. Zij nemen immers geschriften op met indrukken van de pastoor tijdens de woelige jaren 1790. In het werk van VERMEEREN staat een door H. MAES integraal getranscribeerd relaas van de pastoor, gevonden in de kloosterbibliotheek van de Paters Passionisten te Wezembeek-Oppem. Het ander heemkundig boek geeft een beschrijving van Poppel door dezelfde pastoor en is afkomstig uit het kerkarchief. Beide boeken bieden nog meer stof van het kerkarchief aan, maar soms te kort of te parafraserend om in dit deel van archiefbronnen te plaatsen. Ze gelden voor de rest echter wel als uitstekende informatiedragende literatuurbronnen.

Bij de aanvang van het archiefwerk had ik me voorgenomen elke bron uit 1790-1820 die in het Poppels gemeentearchief terug te vinden was minstens éénmaal te raadplegen. Al gauw bleek echter dat er - ondanks de korte inventaris - te veel voorhanden was om effectief elk document op te vragen en te bestuderen. Omdat er tal van bronnen niet absoluut gedateerd in de inventaris waren opgenomen, kon ik door een korte consultatie van die bronnen al een eerste selectie doorvoeren. Bij de datering baseerde ik me in de eerst plaats op de al dan niet vermelde data, in mindere mate op de schrijfwijze en bij bestuurlijke documenten op de naam van de ondertekenende burgemeester. Drie archiefstukken kon ik dateren voor 1790 en vijf na 1820. Verder heb ik de processen van 1790 t/m 1792 - opgenomen in een fonds met stukken van 1608 t/m 1792 en onchronologisch verspreid over zeven aparte archiefpakken - na lang zoeken, wegens onvindbaarheid, buiten het onderzoek gehouden. Omdat er nog een demografisch deel volgt waarin de voor 1790-1820 beschikbare parochieregisters en burgerlijke stand (cfr. microfilms) uitvoerig en integraal aan bod komen, heb ik de uittreksels uit de parochieregisters en burgerlijke stand in het hedendaags gemeentearchief eveneens onaangeroerd gelaten.

Het belangrijkste selectie criterium was echter de nood aan verhaalvorming, in die zin dat ik rekeningen, zettingen, meetboeken en kadasters heb weggelaten en veeleer de nadruk gelegd heb op verslagen (notulen, verslagboeken, ordonnanties, e.a.), briefwisseling (in de eerste plaats uitgaande, incl. de fiscale), politionele documenten (wapendracht e.a.), bronnen m.b.t. militaire aangelegenheden (staat der leveringen, aanvragen tot ontslag, onderrichtingen, e.a.), en archiefstukken die mogelijk statistische gegevens kunnen opleveren (opgave van veestapel, weide en teelgronden; statistische gegevens betreffende de gemeente; grensafbakening e.a.). Dit alles om tot een algemeen beschrijvend kader van Poppel in die tijd te kunnen komen. Na het raadplegen van die bronnen met de hoogste prioriteit, beschikte ik nog over een beetje tijd om één bronsoort - die ik normaliter niet opgenomen zou hebben - toch te raadplegen, nl. deze van de fiscaliteit en meer specifiek die van de belasting op deuren en vensters en de kohieren van het patentrecht. De persoonsnamen met het ernaast vermelde aantal belaste deuren en vensters kunnen mogelijk, naargelang het verschil in aantal, sociale lagen aan het licht brengen, ook leek het me interessant om het aantal belaste deuren en vensters van de gemeenteraadsleden te vergelijken met de rest van de bevolking. Bovendien gaven enkele lijsten ook een bevolkingsaantal weer. De kohieren van het patentrecht geven min of meer (maar niet uitsluitend) door vermelding van o.a. naam, voornaam en bedrijf van de patentplichtige een zicht op de economische bedrijvigheid van het dorp. Tevens kon ik ook hier nagaan tot welke beroepscategorie en/of sociale laag bepaalde gemeenteraadsleden behoorden.

O.w.v. irrelevantie heb ik tenslotte ook nog één bron kunnen uitsluiten, het betreft een manifest van kiesgerechtigden in de stad Antwerpen, niets wees immers op een binding met Poppel.

Uiteindelijk blijkt dat ik - buiten de lacune van 1796-1800 - voor elk jaar, voor het ene al wat minder dan het ander, materiaal heb kunnen verzamelen. Quasi automatisch is er echter een grotere nadruk op de eerste 5 à 6 jaren (1790-1796) komen te liggen. Hoewel de eerste twee decennia (1790-1810) onder

redelijke bronnenarmoede lijden (zo is het jaar 1790 slechts door één archiefstuk vertegenwoordigd, nl. het armboek van 1790), kennen de bronnen van de eerste ca. 6 jaren wel een rijkheid aan interessante gegevens. In de synthese van het onderzoek zal de concentratie op deze periode dan ook niet gemotiveerd zijn door een selectie, maar vooral door persoonlijke interesse en het aanbod van goede gegevens om een synthese rond op te bouwen.

2.2 Toelichting bij de aangewende bronnen.

De interpretatie en studie van de bronnen werd op verscheidene wijzen bemoeilijkt. In de eerste plaats was er de Franstaligheid. Van 1790 tot en met 1815 is 44% van het aantal geraadpleegde gemeentelijke en departementale archiefbronnen in het Frans opgesteld, 39% in het Nederlands en 18% in beide talen. Van deze 18% is er één in 1814 tot stand gekomen en de rest in het overgangsjaar 1815. Voor de periode van 1816 t/m 1820 is de verhouding resp. 70% Franstalig, 30% Nederlandstalig, en geen enkele tweetalige bron. Over heel de periode is er een meerderheid aan Franstalige (51%), een tweede plaats voor Nederlandstalige (36%) en een minderheid aan tweetalige bronnen (13%). In deze berekening zijn noch de parochieregisters noch de akten van burgerlijke stand opgenomen, deze zijn resp. in het Latijn en in het Frans geschreven. Ook drie hierboven beschreven 'Toegangen in beperkte oplage' (nr. 21, 27, 36) m.b.t. militie zijn niet mee berekend, aangezien ik me bij hen slechts met de Nederlandstalige analyses heb bezig gehouden en niet heb opgevraagd. De periodeafbakening van de berekening is grossomodo gebaseerd op de Franse tijd en het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden. Het Frans was even wennen, maar een gewoon woordenboek Frans-Nederlands bracht al gauw soelaas. Archaïsch taalgebruik in beide talen werd na een tijd begrijpelijk. Vooral het oudere Nederlands stelde niet zoveel problemen, het nog steeds gangbare dialect in Ravels, tevens mijn woonplaats, vergemakkelijkte de verstaanbaarheid.

Een ander euvel dat na een tijd door veelvuldig lezen verholpen werd, was de verscheidenheid aan handschriften. Hoewel er tussen de documenten van verschillende instanties (bv. arrondissementscommissariaat, gemeentebestuur, departementsbestuur, e.d.) wel een verscheidenheid heerste, was er binnen die instellingen veelal een uniform geschrift, zo gaat het schrijven van het arrondissementscommissariaat bijna over heel de periode uit van dezelfde Mesmaeckers. Ook de documenten van de gemeentelijke overheid zijn in min of meer afgebakende periodes door dezelfde hand (niet vermeld welke) opgesteld. Door het overlijden van pastoor Heeren is er in de armboeken van de parochie slechts éénmaal een auteurswisseling, de taak wordt opgevolgd door pastoor Lievens die eveneens een goed leesbaar geposeerd geschrift hanteert. Verder waren er ook wel gedrukte bronnen die het probleem van onleesbaarheid niet onmiddellijk stelden, zo is bv. de fiscale briefwisseling van 1808 gedrukt, net als de vele pamfletten uit 1814-1815.

Veel erger was de toestand waarin de materiële drager of de inkt soms verkeerde. Zo hadden sommige delen van het "ordonnantie boeck des dorps ende heerlijkckheyt..." last van een soort schimmelvorming waardoor de leesbaarheid van bepaalde stukken totaal verloren ging. Een ander stuk "afbakening van de grenzen der gemeente" had dan weer te kampen met transparant wordende inkt, zodat hier en daar de vaagheid a.d.h.v. de context geduid moest worden.

Het probleem van de republikeinse tijdsrekening kon snel en efficiënt omzeild worden m.b.v. een concordantietabel.

De laatste hinderpaal was het niet precies kunnen dateren van de "aanvragen tot ontslag", het is zeker dat ze op het einde van de 18^e en/of het begin van de 19^e eeuw geschreven zijn, enkel de laatste is gedateerd, nl. op 24 messidor an 8 (13/07/1800). Voor de rest geeft geen enkele brief een datum, zodat met de interpretatie van de inhoud t.o.v. het tijds kader ietwat voorzichtig dient omgesprongen te worden.

Alles wel beschouwd heeft het gemeentearchief Poppel toch een relatief gebruiksvriendelijke raadpleegbaarheid, hier en daar wat gehinderd door schoonheidsfoutjes.

2.3 Verantwoording van de thematische schikking.

Omwille van de massa informatie m.b.t. legerdienst, opeisingen van troepen, inkwartiering e.a. heb ik er nog een vijfde thema, getiteld 'militair', bijgevoegd. Hoewel dit thema tal van overlappingsen heeft met bestuur (bv. beraadslaging van het gemeentebestuur over leveringen), economie (bv. de nadeligheid voor het lokale boerenbedrijf bij oogstleveringen e.d.), sociale aspecten (bv. inkwartiering van militairen, sociaal leed door conscriptie, enz.) en demografie (bv. de in legerdienst gesneuvelden, geboorterem door gebrek aan voedsel t.g.v. militaire plunderingen, enz.), probeer ik deze toch zoveel mogelijk gescheiden te houden. Wel is het zo dat ik hier en daar dezelfde bronnen onder verscheidene thema's vermeld, dit om bij de bespreking een zo groot mogelijk overzicht van alle aspecten binnen dat thema te behouden maar ook o.w.v. de geringe informatie binnen die vier thema's (excl. militair). Die vier thema's zelf lopen bovendien ook nog door elkaar, maar ook hier tracht ik zo veel mogelijk herhaling van bronnen te vermijden. De militaire leveringen neem ik zowel onder 'militair' als onder 'economie' op. Deze kunnen immers wijzen op oorzaken van crises en storingen, en daarenboven door de specificering van de geleverde waren ook een licht werpen op bepaalde economische activiteiten in het dorp.

2.4 Legende en toelichting van de afkortingen.

OGA:	oud gemeentearchief
HGA:	hedendaags gemeentearchief
ADTNP:	archief van het Departement van de Twee Netten en de Provincie Antwerpen
resp.:	respectievelijk
BS O:	burgerlijke stand overlijdens
BS G:	burgerlijke stand geboortes
BS H:	burgerlijke stand huwelijk
PAR D:	parochieregisters dopen
PAR O:	parochieregisters overlijdens
PAR H:	parochieregisters huwelijken

De eerste drie afkortingen geven aan in welk deelarchief men de bron terugvindt. Omdat al deze archieven zich in het Rijksarchief Antwerpen bevinden, laat ik de afkortingen niet voorafgaan door de initialen van dit instituut. Hetzelfde geldt voor de burgerlijke stand en parochieregisters. De bronvermelding kent in totaal vier vormen. De eerste vorm komt terug bij de eerste twee afkortingen, ze behandelen beide het gemeentearchief en hebben dan ook dezelfde opbouw in de bronvermelding. Hun afkorting wordt gevolgd door 'Poppel', aangezien het steeds documenten betreft die afkomstig zijn uit het gemeentearchief van Poppel. Vervolgens komt er na de komma een nummer dat overeenkomt met het inventarisnummer, soms gevolgd door een paginanummer wanneer de raadgepleegde bron afkomstig is uit een genummerde bundel (OGA Poppel, 2, p.74.). De benaming die in de inventaris naast het nummer staat, laat ik weg o.a. om plaats te sparen maar vooral omdat de beschrijving van de bron meestal reeds de naam bevat. In de voetnoten zullen echter wel steeds de eigenlijke benamingen, die de inventaris er aan geeft, na de nummer terugkomen (bv. OGA Poppel, 124. Armboek, 1791.) Een tweede vorm is deze van het archief van het Departement van de Twee Netten en de Provincie Antwerpen, achter deze afkorting komt telkens een woord of term (bv. 'conscriptie' of 'hulpverlening bij calamiteiten') dat bepalend is voor één van de gebruikte alfabetische toegangen en de behandelde stukken (zie boven).

Vervolgens zijn er drie mogelijkheden, ofwel volgt een aanduiding van het blok waar de documenten bewaard liggen en daarna de nummer van de archiefmap (bv. ADTNPA, Provinciaal Bestuur, blok A, 13/2.) ofwel wordt de blokvermelding overgeslagen en opgenomen in de inventarisnummer, nl. de letter van het blok onmiddellijk gevolgd door een nummer (bv. ADTNPA, conscriptie, D104/009.), ofwel wordt er geen blokletter vermeld, m.n. bij de overlijdensberichten van soldaten uit het Franse leger (bv. ADTNPA, overlijdensberichten, 079/74.). Deze verschillende manieren van verwijzen heb ik, om misverstanden te vermijden, overgenomen zoals ze in de gidsen zelf voorkwamen. De nummers links van de schuine streep zijn de archiefnummers en rechts bevinden zich de ondernummers. Verder heb ik er bewust voor gekozen geen pagina's van de analytische inventarissen te vermelden, deze zijn immers te talrijk en bovendien zeer snel en makkelijk terug te vinden via de plaats- en persoonsnamenindices. De derde mogelijkheid van bronvermelding is deze van de literatuurbron, nl. het volledige bibliografische adres tussen haakjes. De vierde en laatste soort van bronvermelding komt bij deze thematische schikking maar éénmaal voor, nl. bij een overlijden van een militair geregistreerd in de burgerlijke stand, na de afkorting volgt het nummer van de gebruikte microfilm. De andere afkortingen van parochieregisters en burgerlijke stand worden hier gegeven om de voetnoten in het volgende hoofdstuk, demografie, te kunnen lezen.

Bronnen m.b.t. conscriptie van hetzelfde jaar worden, o.w.v. papierbeperking, samengevoegd in één geheel, de nummer van het dossier van elke betrokken persoon wordt echter wel in de juiste volgorde (resp.) opgegeven.

1. Bestuur

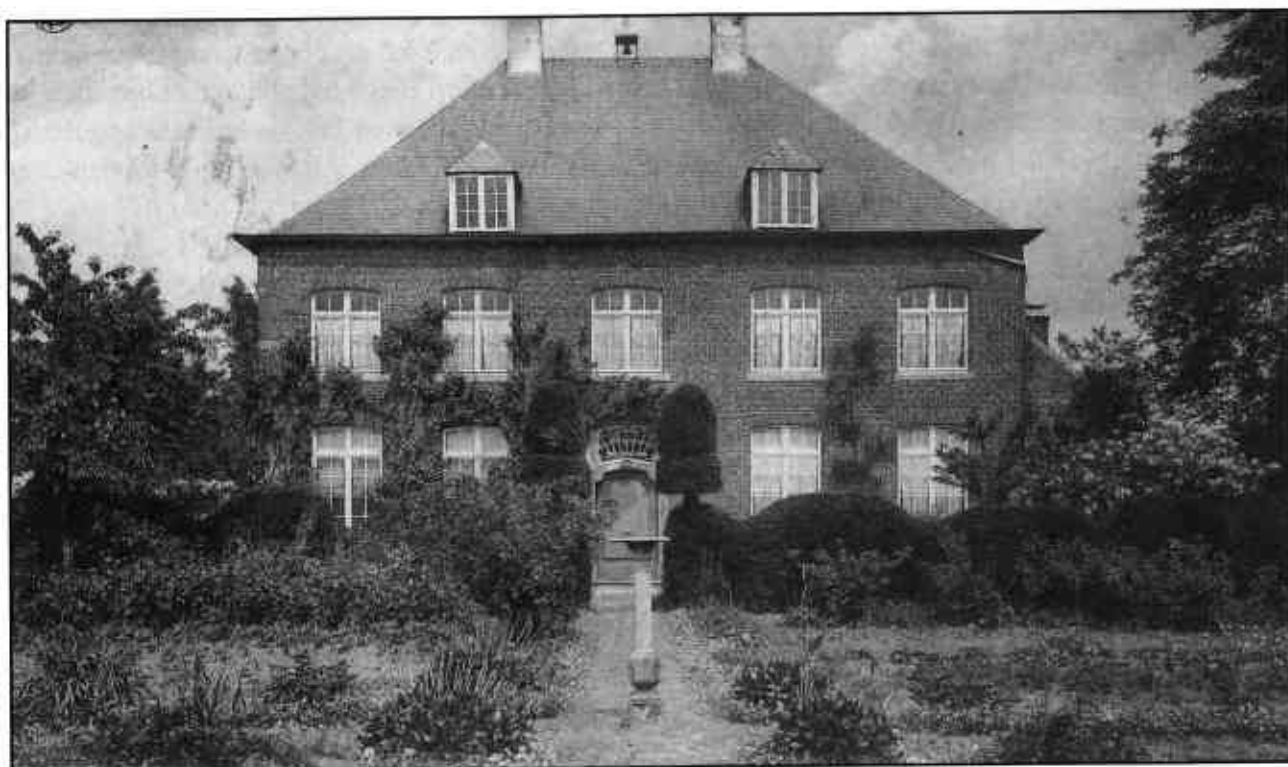
De bronnen m.b.t. bestuurlijke aangelegenheden maken duidelijk dat gedurende een groot deel van de door ons bestudeerde periode de macht in het dorp door dezelfde man, nl. Biemans, wordt uitgeoefend (mogelijk nog voor 1792). Hij en zijn gemeenteraadsleden behoren rond het jaar 1807 tot de economisch zelfstandigen van het dorp, maar worden in 1818, met uitzondering van één raadslid, als landbouwers gecatalogeerd, mogelijk ligt dit verschil in een deels andere bezetting van de gemeenteraad t.o.v. 1807. De lange periode van burgemeesterschap doet vermoeden dat Biemans ofwel zeer bekwaam was, ofwel zeer geliefd was, ofwel machtig en/of rijk genoeg was, ofwel de anderen zeer onbekwaam waren, enz. Slechts in 1808 en in 1809 wordt er van bovenaf kritiek geleverd op Biemans' al dan niet opzettelijke ongehoorzaamheid. Notulen en andere documenten worden blijkbaar in het Nederlands opgesteld, communicatie met het buitendorpse gebeurt echter in het Frans. Nergens is iets terug te vinden over verkiezingen.

2. Economie

De economie krijgt tijdens de periode 1790-1796 zware klappen o.w.v. de militaire opeisingen. Dieren, landbouwgoederen en drank behoren tot de geleverde waren, waaruit valt op te maken dat landbouw en brouwerijen een belangrijke plaats hadden in de lokale economie. De belastingen op deuren en vensters (5 fructidor IX), de kohieren van het patentrecht (1807) en de landbouwstaat (1819) wijzen eveneens in die richting. Het niet-ingevulde formulier m.b.t. jeneverdistilleerderijen bevestigt mogelijk ook de drankproductie, het feit dat zo'n document werd opgestuurd zegt misschien iets over de aanwezigheid van die distilleerderijen. In 1819 beschikt Poppel alleszins niet over een fabriek met grote invloed op de omgeving. De landbouweconomie krijgt in 1819 mogelijk nog last van een besmettelijke ziekte onder vee, naast het feit dat Poppel voor de doortocht van de koning nog goede paarden moet inleveren.

3. Sociale aspecten

Twee crisisjaren springen uit deze bronnen naar voor. Eerst is er 1794, een dieptepunt met zeer hoge schulden gemaakt door het Weldadigheidsbureau. De jaren voor 1794 bereidden deze crisis voor door militaire inkwartiering e.d. (zie boven: militaire opeisingen onder economie). Een mogelijke kindermoord

in 1793 benadrukt het sociaal leed. Door een donatie van pastoor Heeren in 1795 wordt het Weldadigheidsbureau uit zijn schulden gelicht. Een tweede crisisperiode is 1819-1820, een besmettelijke ziekte snoeit in het bevolkingsaantal en zorgt voor een financiële last bij de gemeente. Een afwezigheid van enig verplegend personeel in 1817 kan enkel maar nadelig zijn. De Kerk kent tussen 1796 en 1803 ook een crisis door usurpatie, processieverbod e.a. De plotse stopzetting van noteren in het armboek van 1797 doet vermoeden dat de pastoor is ondergedoken of verbannen. Een ander sociaal euvel is gans de conscriptieplicht, hier vertegenwoordigd door brieven die een beeld geven van het leed dat deze plicht bij betrokkenen veroorzaakt. De belastingen op deuren en vensters geven een beeld van de sociale verschillen, vooral mensen die in de gemeente een economische zelfstandigheid hebben en/of in de gemeenteraad zetelen, worden meer belast. Verder valt het op dat er moeite wordt gedaan om de populariteit van koning Willem bij het volk te vergroten. Onder zijn regeerperiode is er aandacht voor onderwijs en kan de clerus zich terug vrijer bewegen.

4. Demografie

Uit de bronnen blijkt dat er zich in de periode 1819-1820 een demografische ramp aftekent, een veertiende van de bevolking bezwijkt onder de besmettelijke ziekte. Over welke ziekte en welke symptomen wordt niets vermeld. De belastingen op deuren en vensters geven twee jaar na elkaar hetzelfde bevolkingscijfer, de juistheid hiervan is dan ook te betwijfelen en misschien aan fraude te wijten.

5. Militair

De militaire rubriek geeft reeds een indruk van de sociale impact van oorlog en/of dienstplicht op het dorpsleven. Sociaal leed bij de gezinnen die een zoon verloren, bij gezinnen die geteisterd werden door opeisingen en plunderingen. Demografische remmingen door oorlog, door het wegnemen van potentiële vaders, door het sneuvelen van jonge mannen,... Daarenboven konden soldaten een lange tijd niet van nut zijn in de plaatselijke economie. De inmenging van het lokale bestuur om vrijstellingen te bekomen wordt ook geïllustreerd. Alle vier vorige thema's komen in dit deel terug. Voor de Franse periode is er vast te stellen dat men onder een grote conscriptiedruk leed (maar velen werden toch nog vrijgesteld of afgekeurd), dat er desertie was (zowel in het Frans leger als in het leger van de Belgische Departementen), dat er waarschijnlijk geen vrijwilligers waren,... De gegevens m.b.t. conscriptie die ik heb kunnen vinden voor de periode 1800-1814 wijzen erop dat vanaf ca. 1808 de inlijvingen toenemen, maar dat globaal genomen het aandeel van ingelijfd en niet opweegt tegen dat van de afgekeurden, vrijgestelden en uitgestelden samen. Het aantal overlijdens is miniem. Toch dient er voorzichtig omgesprongen te worden met het materiaal, mogelijk zijn nog niet alle bronnen m.b.t. Poppelse dienstplichtigen opgenomen in de gidsen of gewoon niet meer opspoorbaar wegens onbestaande.

Deel 3: demografie.

3.1 Bevolkingsverloop 1790-1830.

3.1.1 De cijfers.

Om het bevolkingsverloop te Poppel tussen 1790 en 1830 te kunnen schetsen heb ik me op vier hulpmiddelen toegeleed. De werkdocumenten van De BELDER, GYSSELS, VAN DER STRAETEN, e.a. reiken het eerste cijfer aan, nl. dat van de volkstelling uit 1796. VERMEEREN geeft de gegevens van deze volkstelling integraal weer, nl. naam en beroep van elke inwoner per gehucht. De cijfers van jaar VIII (23/09/1799 – 22/09/1800), 1806, 1816, 1818, 1820 en 1830 zijn afkomstig van VRIELINCK. In het hedendaags gemeentearchief van Poppel wordt er een zelfde cijfer voor het jaar 1816 gegeven. Hetzelfde archief bevat tevens de lijsten van belastingen op deuren en vensters voor het jaar VIII en het

jaar X (23/09/1801 –22/09/1802) waarop het bevolkingscijfer 769 is ingevuld. Een andere archiefbron, een landbouwstaat, geeft verder nog het cijfer 810 voor het jaar 1819. De relevantie van de cijfers wordt later nog besproken. Bij samenvoeging van de bevolkingscijfers (overeenkomstig hun jaar) en de bron(nen) waarin ze zijn terug gevonden bekom je de volgende tabel:

JAAR	BEVOLKING
1796	769
jaar VIII	843
jaar VIII	769
jaar X	769
1806	893
1816	727
1818	726
1819	810
1820	802
1830	844

3.1.2 Kritische toetsing van de bevolkingscijfers.

Het eerste cijfer wordt vermeld in twee werken die zich beide baseren op de bevolkingstelling van 1796. Bij gebrek aan een ander cijfer, maar vooral o.w.v. de waarde die algemeen aan deze telling wordt toegeschreven, zal ik dit cijfer behouden. Toch doet de opvolging van het volgende cijfer enige twijfel rijzen over één van beide cijfers, in ca. 4 jaar is er immers een stijging van 74 inwoners. Aanvankelijk leek dit me te groot, maar aangezien 1794-1795 als een rampspoedjaar doorgaat waarbij oversterfte in de Vlaamse dorpen niet ongewoon was, kan het verschil met 1796 mogelijk verklaard worden door een inhaalbeweging van post-crisis geboorten in die 5 jaren. Migratie kan bovendien ook een rol spelen in de stijging. Het zou zelfs niet mogen verbazen dat de stijging nog groter is, de volkstelling van het jaar VIII (23/09/1799-22/09/1800) is immers niet overal adequaat uitgevoerd. Een opzettelijke onderregistratie in de kleine gemeenten was niet uitzonderlijk want het kon de conscriptie- en lastendruk naar beneden halen.

Een ander en veel lager cijfer, precies overeenstemmend met de volkstelling van 1796, is terug te vinden in de belasting op deuren en vensters van het jaar VIII (23/09/1799-22/09/1800), deze bron is ondertekend door Herbouville, de toenmalige prefect. Er zijn twee mogelijkheden voor dit lager cijfer, ofwel beschikte Herbouville nog niet over de telling van dat jaar en baseerde hij zich daarom gemakshalve op de telling van 1796. Het cijfer van jaar X, ook afkomstig van belastingen op deuren en vensters (getekend door Herbouville), (23/09/1801-22/09/1802) is eveneens hetzelfde en moet misschien ook op een gelijkaardige manier benaderd worden, nl. het nog niet beschikken over de telling van het jaar VIII. Toch lijkt moedwillige fraude vanuit het lokale bestuur ook niet uit te sluiten, het cijfer is misschien doorgegeven of opgeschreven (het vergelijken van het handschrift biedt geen uitsluitel) door iemand van het lokaal bestuur om effectief bewust te frauderen en zo de lasten te beperken. Het lijkt onwaarschijnlijk dat dit moedwillig door Herbouville zelf gedaan werd, gezien zijn hoge functie en Franse naam was hij een ambtenaar trouw aan de Republiek. De cijfers van de belastingen worden wegens zichtbare irrelevantie niet opgenomen in het globale beeld van het bevolkingsverloop.

Een volgend cijfer (jaar 1806) afkomstig van VRIELINCK en volgens diens analyse al van een betere kwaliteit waarbij fraude beperkt bleef, neem ik wel op. De stijging met 50 inwoners lijkt me met de relatief stabiele periode na de crisis van 1794-1795-1796 en na de prijsstijgingen, schaarste en hongersnood van 1801-1802 niet onwaarschijnlijk. Er kan zelfs nog een grotere stijging aan vooraf

gegaan zijn. Vele, en dan vooral rurale, gemeenten gaven immers een te laag cijfer op om de lasten te verminderen.

Voor het jaar 1816 wordt hetzelfde cijfer (727) door zowel VRIELINCK als het gemeentearchief gegeven, vermoedelijk is het document uit dit archief - gezien de indeling in leeftijdscategorieën en vermelding van godsdienst - de teluitkomst waarop VRIELINCK zich baseerde en hetgeen ook in de maanden september tot december 1816 naar den Haag diende gestuurd te worden. Het lage cijfer kan verklaard worden door onderregistratie en fraude, in ieder geval mag de betrouwbaarheid van die algemene telling niet te nauw genomen worden. Verder kan het lage cijfer misschien zijn oorsprong vinden in de economische crisis na 1810, mede bewerkstelligd door de Continentale Blokkade (1806) die aan kracht verloor. Poppel was voor een groot deel toegelegd op landbouw en zal eveneens te lijden hebben gehad onder een crisis, hoewel de geboorte- en huwelijkscijfers van die jaren toch niet in die richting wijzen. De Kerk bleef in de 19de eeuw immers nog steeds greep hebben op de bevolkingsevolutie door o.a. het afwijzen van elke vorm van anticonceptie. Dit gebeurde zeker in de Kempen waar zij een doelgerichte politiek voerde om het platteland haar waarden te waarborgen. Of enkele overlijdens van Poppelse soldaten, potentiële vaders, in dienst van Frankrijk tijdens de periode 1806-1814 mee bepalend kunnen zijn voor het lage cijfer is te betwijfelen. Omdat het opsporen van alle gesneuvelden niet sluitend is, lijkt me dit als een (gedeeltelijke) verklaring zeker niet bewezen. Het telformulier uit het gemeentearchief wijst er wel op dat de mannen die op het moment van de telling in de nationale militie dienst doen, niet opgenomen zijn in het eindresultaat. Ondanks de geringe betrouwbaarheid van het lage cijfer wordt het echter – met in het achterhoofd fraude en onderregistratie – toch in het globale verloop opgenomen.

Het bevolkingsaantal van 1818 wordt eveneens ingevuld door VRIELINCK. Als aanvulling op de telling van 1816 heeft het meer weg van een kleine aanpassing hierop. De afname van 1 inwoner is mogelijk eerder te wijten aan administratieve gemakzucht dan aan toeval. Deze telling is doorgevoerd op last van de ministeriële omzendbrief van 2 oktober 1818, de volgende telling dateert reeds van 25 mei 1819 en kent een veel hoger aantal. Die groei van 84 inwoners op korte tijd doet vooral twijfels rijzen over 1818, tenzij een massale immigratie hier aan de basis ligt. Hoewel die van 1818 als een volkstelling van hogerhand staat geboekstaafd mag haar autoriteit niet overschat worden, vooral o.w.v. de reden dat het veeleer lijkt op een reproductie van de telling uit 1816.

Het cijfer van 1819 (810) wordt geleverd door een 'opgave van veestapel, weiden en teeltgronden' op last van de 'Commission d'agriculture de la Province d'Anvers' en bevindt zich in het gemeentearchief. Ondanks het feit dat het in de eerste plaats om een landbouwkundige telling gaat, is het cijfer in reflectie met dat van 1820 (802) wel geloofwaardiger dan die van 1818. De teloperatie van 1821, op last van de ministeriële omzendbrief van 21 juli, moest het bevolkingsaantal op 31 december 1820 geven. Deze onderneming bracht o.m. de provincie Antwerpen er toe nieuwe bevolkingsgegevens in te zamelen. Het getal van 1820 - in VRIELINCK vermeld - zal ik, evenals het getal van 1819, zeker opnemen.

Los van het feit dat de uitkomst van 1819 dichter bij die van 1820 dan bij die van 1818 ligt en me daardoor ook betrouwbaarder toeschijnt, kan het getal van 1819 via ander archiefmateriaal bevestigd worden. In 1819 overleed t.g.v. een besmettelijke ziekte volgens VERMEEREN 1/7 van de Poppelse bevolking. Bij het checken van het departementsarchief kwam ik echter tot andere conclusies. In een brief van 13 januari 1820 vraagt de arrondissementscommissaris van Turnhout aan de Gedeputeerde Staten van Antwerpen steun bij de opvang van '*...une epidemie prolongée pendant 6 mois qui a désolé et enlevé un quatorzième de la population entière de cette malheureuse commune...*'. Een andere brief (4/11/1819), van het schepencollege aan de provinciegouverneur van Antwerpen, vermeldt dat de ziekte sinds de uitbraak in februari reeds 51 inwoners had geëist, maar dat ze op het moment van het schrijven aan het uitwoeden was en men slechts hier en daar nog besmette huishoudens aantrof. Bij controle van de burgerlijke staat blijkt dat het eerste sterfgeval tijdens dat jaar op 22 februari is genoteerd en dat er in totaal voor 25 mei (= datum waarop bovenvernoemde landbouwstaat is opgesteld) 15 mensen overleden zijn. Als we aannemen dat de telling van de landbouwstaat klopt en de burgerlijke staat

adequaat genoteerd is, kunnen we het inwoneraantal aan het begin van 1819 boven (omdat de geboortes voor 22 februari er niet zijn bijgeteld) de 825 situeren (eventuele migraties kunnen echter voor schommelingen zorgen). Op 31 oktober, voor de brief van het schepencollege aan de provinciegouverneur, tel ik reeds 53 sterfgevallen. Uiteindelijk komen er nog 6 bij, om op 31 december te eindigen met 58 doden (excl. het overlijden van een na 25 mei geboren - 2 dagen oud - kind, en een achteraf genoteerd overlijden van een in Antwerpen gestationeerd soldaat). Wanneer je 810 deelt door 14 ($< 1/14$ van de totale bevolking is volgens de arrondissementscommissaris aan de epidemie gestorven), dan bekom je (afgerond) 58. Dit wijst er mogelijk op dat de arrondissementscommissaris zijn uitspraak staaft a.h.v. het op de landbouwstaat vermelde inwoneraantal. De vraag is nu waar de arrondissementscommissaris het onderscheid maakte tussen slachtoffers van de epidemie en natuurlijk gestorvenen (zo zijn er leeftijden van 72, 84, 67 e.d. genoteerd) en of hij wel effectief een onderscheid maakte. Als hij dit niet deed dan heeft bovengaan landbouwtelling het gezag om het zeer lage cijfer van 1818 in twijfel te trekken. Deze twijfel wordt daarenboven versterkt door het kleine aantal geboortes (17) en sterftes (10) in 1818 en de negatieve ontwikkeling in 1819 die in de evolutie naar het getal van 1820 (802) volgens mij een te kleine waarde zouden hebben. En hoewel de migratie ook een rol kan spelen, vind ik nergens een doorslaggevende aanwijzing dat deze de stijging veroorzaakt zou hebben. Toch is de reproductie van het bevolkingsaantal a.d.h.v. de uitspraak van de arrondissementscommissaris geen garantie voor de juistheid ervan omdat hij mogelijk zelf het gezag van het cijfer in de landbouwstaat te hoog inschatte. In ieder geval is de duur van de epidemie i.t.t. hetgeen de brief van de arrondissementscommissaris beweert m.i. langer dan 6 maanden. September en oktober kennen immers resp. 7 en 9 sterfgevallen (waarvan de sterfleefijd van gelijke waarde is als die in voorgaande maanden) terwijl de hoogste aantallen sterfgevallen binnen de 6 maanden na februari door juni en juli worden geleverd, nl. beide 8, het gemiddelde is dus gelijk. De brief van het schepencollege spreekt door haar verzendingsdatum (4 november) eveneens de 6 maanden tegen, men vermeldt namelijk dat de epidemie pas dan op haar einde aan het lopen is. Wanneer de arrondissementscommissaris enkel de slachtoffers van die 6 maanden na februari als $1/14$ van het bevolkingsaantal had genomen dan zou hij amper aan 500 inwoners komen. Het is aannemelijk dat hij met het totale aantal sterfgevallen (uitz. bovengenoemd soldaat en kind) de berekening heeft gemaakt. Het staat wel vast dat het door VERMEEREN aangehaalde $1/7$ veel te groot is, met het totale aantal doden, nl. 60, kom je bij vermenigvuldiging nog niet aan een bevolkingsaantal van 727 inwoners.

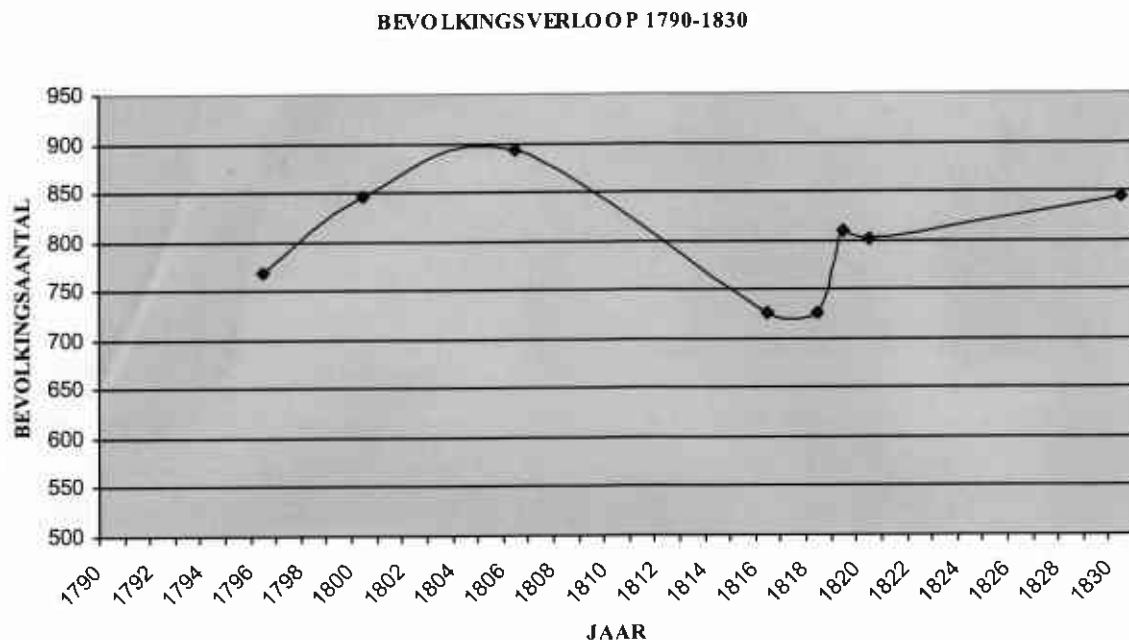
Uiteindelijk lijkt het cijfer van de landbouwstaat me relevant genoeg en meer betrouwbaar dan dat van 1818 om in het algemene verloop op te nemen. Bovendien denk ik dat het cijfer van 1818 zo'n 100 inwoners tekort komt. Als de landbouwstaat klopt moet het bevolkingsaantal van 1818 – om de wanverhouding geboorte/sterfte van 1819 op te vangen - alleszins hoger liggen dan dat van 1819 (of het immigratiecijfer van 1819 groter zijn dan het sterftecijfer min het geboortecijfer). Bijgevolg kan de lichte daling tussen 1816 en 1818 volledig verkeerd en eerder omgekeerd een stijging zijn. Uit voorzichtigheid en gevaar voor speculatie behoud ik echter het cijfer wat door VRIELINCK wordt aangereikt, nl. 726.

Uiteindelijk heb je nog het getal van 1830 (844) gebaseerd op een telling die uit twee staten bestond. Enerzijds had je staat A dat o.a. het totaal aantal inwoners bevatte en anderzijds had je staat B met verdeling van de bevolking naar de leeftijd e.d. De telling werd afgesloten op 13 oktober toen de Belgische Revolutie reeds aan de gang was. Een gevolg hiervan was dat de teluitkomsten maar deels door de overheid gevaloriseerd werden omdat noch het bestuur in Den Haag en noch het nieuwe bewind in Brussel alle staten ontving. VRIELINCK meldt echter dat van alle gemeenten in de provincie Antwerpen de staten A bewaard gebleven en opgeslagen zijn in het Rijksarchief Antwerpen (in dezelfde verzameling komen de staten B voor van de steden en plattelandsdistricten, evenals het totaal van de provincie). VRIELINCK stelt veel meer vertrouwen in deze teluitkomsten (hoewel minder dan in deze van 1846) dan in de bevolkingsgegevens afkomstig van de Franse tellingen, toch waarschuwt hij er voor dat zijn kritische bevinding uitsluitend van algemene aard is. Mogelijk zijn er op lokaal vlak

ontsporingen te bespeuren. Ik vond echter geen andere onderzoekslijn om dit in Poppel na te gaan en behoud daarom, o.a. uit gebrek aan een ander cijfer, dit m.i. toch wel betrouwbaar cijfer. Wanneer je de cijfers van 1796, jaar VIII, 1806, 1816, 1818, 1819, 1820 en 1830 samenbrengt in een grafiek dan krijg je volgende voorstelling:

Grafiek 1:

- De lijn die alle punten verbindt, mag niet gezien worden als een exacte weergave van het bevolkingsverloop, zij is getrokken om de opmerkelijke verschillen tussen de cijfers beter te visualiseren.
- De y-as begint bij 500 en de x-as in het jaar 1790.

3.1.3 Algemene bespreking bevolkingsverloop.

Drie zaken vallen onmiddellijk op: a) de opmerkelijke daling tussen 1806 en 1816, wat vooral het laatste cijfer in vraag stelt (zie bespreking boven); b) de quasi gelijke getallen van 1816 en 1818, wat beide hun relevantie aantast (zie bespreking boven); c) de merkwaardige stijging tussen 1818 en 1819 wat m.i. vooral de onbetrouwbaarheid van 1818 bevestigt (zie bespreking boven).

Wanneer de cijfers van 1816 en 1818 worden weggelaten zal de daling vanaf 1806 tot 1820 natuurlijker zijn. De daling kan gelinkt worden aan het agrarische groeiproces waarbij fikse prijsstijgingen het demografisch verloop beïnvloeden. Omdat 1801 en 1802 een nieuwe economische crisis inzetten, kan het zijn dat 1806 een bevolkingsaantal vertegenwoordigt dat reeds in de daling zit. In ieder geval is het duidelijk dat het culminatiepunt zich in het begin van de 19de eeuw situeert.

1817, met de hoogste landbouwprijzen sinds 200 jaar, en 1813 zijn zware jaren met uitgesproken stijgingen van de gemiddelde marktprijzen (agrarische). Ongetwijfeld heeft dit - ondanks een verjonging van de gemiddelde leeftijd van de vrouw bij het eerste huwelijk in België tussen 1810 en 1819 - een invloed gehad op de daling. Hoewel de periode 1796-1806 ook een toenemende stijging van de gemiddelde marktprijzen (agrarische) kent, is hier ook een stijging van de bevolking waar te nemen. Met de crisis van 1794 als hoogtepunt van een slechte tijd tot ca. 1796 kan een aanzet tot verklaren

worden gegeven. Op gemeentelijk vlak springt 1794 immers duidelijk in het oog, zo nemen GIELIS, M., WOESTENBURG, L. en VERMEEREN, M. in hun boek 'Poppel in goede en kwade dagen' het volgende handschrift van de toenmalige Poppelse pastoor op: '... 2. dat de haever der voorschreve thienders reets meest zijn geleverd aen de gemeynte en door dese aen de fransche Armée. 3. dat den coren ooght voor een groot deel mislukt is, en dat de boekweyde ende haever te velde staende door het krijghsvolk ende waegemannen voor een groot deel zijn gefourageert. Ita est B. Heeren, Pastor in Poppel 26/12/1794.' In het armboek van 1794 schrijft dezelfde pastoor reeds op 27 mei over 'deze ongeruste, arme en bedroefde troubele tijden'. De economische malaise tot ca. 1796, o.a. bewerkstelligd door massale opeisingen en doortrekkende plunderende legers, wordt ook in het gemeentearchief duidelijk (verslagen van leveringen/prestatieën aan militairen).

De bevolkingsstijging na 1796 kan verklaard worden door een inhaalbeweging van uitgestelde huwelijken en van geboorten in de ontspanning na de lange crisisperiode. De aard van de stijging (voortgezet of beginnend) kan echter niet achterhaald worden bij gebrek aan een cijfer voor 1796.

Een vermindering van de gemiddelde marktprijzen (agrarische) vanaf ca. 1818 kunnen de cijfers van 1819 en 1820 (ondanks de besmettelijke ziekte, zie boven) mogelijk een rol als schakel toekennen richting de gestage stijging na 1820, hier en daar gepaard met lichtere opstoten van economische ellende. Oorlog had alleszins geen impact meer op de demografie.

Uiteindelijk mag gesteld worden dat Poppel globaal genomen een langzame bevolkingsgroei kende. Tussen 1796 en 1830 is de bevolking er met 10 % gestegen, terwijl het kanton Arendonk, waarvan het deel uitmaakte, in die periode een stijging kende van zo'n 22 %. Deze trage groei van Poppel past precies in een groter tijds kader, nl. tussen 1762 en 1840 steeg de bevolkingsdichtheid er slechts van 22 tot 28 inwoners per vierkante km. Wanneer we de oppervlakte van 1834/35 (nl. 3149 ha.) en het bevolkingscijfer van 1830 (nl. 844) nemen, dan kunnen we berekenen – indien op 4 jaar de oppervlakte niet zo hard veranderd was – dat de bevolkingsdichtheid toen inderdaad zo'n 26,8 inwoners per vierkante km bedroeg.

3.2 Staat van de bevolking in '1796'.

De telling te Poppel is op 22 ventôse IV (12/03/1796) uitgevoerd.

3.2.1 Leeftijdsgroepen: Tabel 1 (overgenomen uit werkdocumenten):

leeftijds- groep	Mannen					Vrouwen					onbep. v. gesl.	alg. totaal
	ong.	geh.	wed.	onb.	tot.	ong.	geh.	wed.	onb.	tot.		
0-11											171	171
12-14	23				23	19				19		42
15-19	32				32	33				33		65
20-24	29	1			30	31	4			35		65
25-29	20	6			26	17	9			26		52
30-34	20	13			33	21	17			38		71
35-39	15	17		1	33	11	15			26		59
40-44	5	19		2	26	5	17			22		48
45-49	3	13	2	1	19	7	13	2		22		41
50-54	3	12	1	2	18	3	9	7	1	20		38
55-59	3	9	3		15	3	10	6	1	20		35
60-64	3	4	2	3	12		3	6	1	10		22
65-69	1	8	1		10	3	2	7		12		22
70-74	1	1	7		9	1	5	6	1	13		22
75-79		1	4		5		1	1		2		7
80+		1	2		3			4		4		7
Onbepaald	1				1	1				1		2
Totaal	159	105	22	9	295	155	105	39	4	303	171	769

Bovenstaande tabel geeft de indruk van een bevolking die in hoofdzaak uit jongeren bestaat, dit heeft zijn weerslag op gemiddelde leeftijd van de totale bevolking, deze is 30,72 jaar. De leeftijdscategorie 30-34 jaar heeft – na de 22 % van <11-jarigen - het grootste aandeel in de bevolking, nl. zo'n 9 à 10 %. Voor elke leeftijdscategorie is er een vrij groot evenwicht tussen het aandeel mannen en vrouwen, zo ook de gemiddelde leeftijden, resp. 30,39 en 31,04 jaar. Deze gegevens en de tabel creëren een beeld van een typisch dorp eind 18de eeuw, een lage levensverwachting en een overwegend jonge populatie.

3.2.2 Bruto-geboortecoëfficiënt en bruto-huwelijkscoëfficiënt.

Dit zijn de cijfers voor de periode 1785-1789 en bedragen resp. 20,81 en 8,06. Ze worden hier opgenomen om later te kunnen vergelijken met zelf berekende 5-jaarlijkse coëfficiënten na 1789.

3.2.3 Beroepsstructuur: Tabel 2 (ten dele overgenomen uit werkdocumenten):

	ABSOLUUT			PROCENTUEEL		
	Man	Vrouw	Totaal	Man	Vrouw	Totaal
I. LANDBOUW						
Landman	80	11	91	54,05	37,93	51,41
TOTAAL	80	11	91	54,05	37,93	51,41
II. LOSSE ARBEID						
Werkman-arbeider	33		33	22,30		16,64
TOTAAL	33		33	22,30		16,64
III. AMBACHTEN						
1. TEXTIEL						
Wever	20		20	13,51		11,30
Spinner		18	18		62,07	10,17
TOTAAL	20	18	38	13,51	62,07	21,47
2. HOUT EN BOUW						
Schrijnwerker	2		2	1,35		1,13
Wagenmaker	1		1	0,68		0,56
(Stoel)draaier	1		1	0,68		0,56
Metser	1		1	0,68		0,56
TOTAAL	5		5	3,38		2,82
3. VOEDING						
Molenaar	1		1	0,68		0,56
Beenhouwer	1		1	0,68		0,56
TOTAAL	2		2	1,35		1,13
4. KLEDING						
Kleermaker	4		4	2,70		2,26
TOTAAL	4		4	2,70		2,26
5. ANDERE AMBACHTEN						
(Hoef-)smid	1		1	0,68		0,56
TOTAAL	1		1	0,68		0,56
IV. HANDEL-TRANSPORT	/	/	/	/	/	/
V. ADMINISTRATIE	/	/	/	/	/	/
VI. VRIJE BEROEPEN						
(Onder)pastoor	2		2	1,35		1,13
TOTAAL	2		2	1,35		1,13
VII. NIET-PRODUCTIEVEN						
Onbepaald	1		1	0,68		0,56
TOTAAL	1		1	0,68		0,56
ALGEMEEN TOTAAL	148	29	177	100,00	100,00	100,00

Bovenstaande gegevens bevestigen het feit dat Poppel in de eerste plaats een agrarische economie kende en zich in de tweede plaats toelagde op textielnijverheid, m.n. spinnen en weven. Het agrarische aspect werd reeds beschreven in de memoires van graaf FERRARIS bij het opstellen van zijn 'Kabinetskaart van de Oostenrijkse Nederlanden' in de periode 1771-1778: *'Ce pays n'offre à ses habitants aucun autre travail que celui de la culture des terres.'*

In 1816 waren er in Poppel nog 0,68 runderen per inwoner, iets wat in de regio relatief hoog was.

Ook wolverwerking en vlasbewerking (textielnijverheid in het algemeen) zorgde in het kanton Arendonk voor veel tewerkstelling, waarbij vooral het laatste zich naar 19de eeuw toe in Poppel (en ook Weelde en Ravels) concentreerde. Een 'opgave van veestapel, weide en teeltgronden' uit 1819 toont dat het grootste deel van de veemassa nog vertegenwoordigd werd door schapen (zo'n 33%). Dit wijst mogelijk nog op een redelijk belang van de wolnijverheid. De vernoemde 'opgave van veestapel, ...' maakt echter geen onderscheid tussen vlasvelden en andere, zodat het traceren ervan na 1796 niet zo evident is. Hoogstwaarschijnlijk schommelt het getal van de spinners en wevers verder nog naar gelang het seizoen, met maxima in de winter en minima vermoedelijk rond de maand augustus. Tijdens het oogsten was immers alle hulp welkom zodat – vooral in landbouwgemeenten – de huisnijverheid bijna nooit gans het jaar voltijds gebezigd werd. Ondanks het feit dat ik niet over gegevens beschik van de veestapel in 1796 en er in bovenstaand tabel geen herder of koehouder wordt opgegeven, lijkt het me niet onmogelijk dat deze beroepen wel beoefend werden. Er is een kans dat de wol van buitenaf werd gehaald, maar veel waarschijnlijker combineerde men deze beroepen met die van landman of spinner. Tevens was het niet ongewoon dat elk huishouden op zich een klein deel van de veestapel bezat. Uit gebrek aan gegevens dient er echter voorzichtig omgesprongen te worden met deze conclusies.

Een volgende beroepscategorie die ook nog een aanzienlijk deel van de bevolking vertegenwoordigt, zijn de werkmannen-arbeiders (18,64%). Hoe deze precies in de economische bedrijvigheid ingepast werden, is me niet volledig duidelijk. Mogelijk speelde een steenfabriek te Overbroek, een gehucht van Poppel, waarvan de literatuur melding maakt een rol in hun tewerkstelling. Omdat er echter geen fabrikant werd opgegeven, blijkt dit alles toch ook niet zo zeker, hetzij deze elders gedomicilieerd was. Het valt verder op dat de beroepsgroep van handel en transport niet wordt aangekaart. Hoewel Poppel, zoals reeds eerder vermeld, al van in de middeleeuwen op de meest noordelijke van de grotere Kempische verbindingswegen (west-oost) lag, deze kwam van Bergen op Zoom over Chaam en liep verder naar Bladel en Achel. Daarenboven is het merendeel van de huisnijverheid gericht op verkoop buiten de lokale of regionale markt. Zelfs graaf Ferraris maakte in zijn 'mémoires' reeds gewag van een (andersoortige) handel: *'Ils tiennent aussi sur les bruyères un bétail considérable, dont ils retirent beaucoup de bon beurre, qu'ils débitent jusques dans l'intérieur du Brabant'* en iets verder beschrijft hij ook nog de goede staat van de wegen *'Les chemins y sont réputés bons et praticables, tant en hiver qu'en été.'* Hoewel dit alles de cijfers in twijfel trekt, kan de tijd van crises en naweeën der oorlogssperikelen waarin de telling van 1796 werd doorgevoerd, enige verklaring brengen voor een stagnatie in de handel en het economisch leven algemeen. Zo is er ook geen enkele brouwer of brandewijnstoker genoteerd, terwijl opeisingen van doortrekkende legers vooral hieruit voortspruitende producten (jenever, bier, wijn) aan Poppel onttrokken. Deze massale 'plunderingen' hebben eventueel een uitputting van deze ambachten tot gevolg gehad. Het kan eveneens dat het hier slechts kleine huisstokerijen betrof waarvan de productie geënt was op eigen consumptie en dus het vermelden niet waard. In 1807 bevatten de kohieren van patentrecht reeds 1 brouwer en 5 bierverkopers op een totaal van 14 belastingen. Het is aannemelijk dat de Fransen de beroepen enkel erkenden als ze er iets op konden winnen. Anderzijds kan het zijn dat concurrentie vanuit andere parochies in de periode van het municipaal kanton de eigen productie fnuikte.

Verder wordt er geen enkele administratieve functie aangestipt, ondanks het feit dat gemeentelijke verslagen tot 1796 duidelijk een bestuurlijke beroep (in de vorm van burgemeester-stadhouder) verraden. Daarenboven vereist een grensdorp als Poppel m.i. ook een veldwachter met een soort douane-bevoegdheid. Waarschijnlijk is de administratieve onthoofding te wijten aan de vorming van het municipaal

kanton Arendonk in hetzelfde jaar als de telling, waarbij de status van de Poppelse personen met bestuurlijke functies niet kon optoornen tegen die van andere gemeenten in het municipaal kanton. Het wijst in ieder geval op de kleinschaligheid van Poppel en bevestigt haar perifere ligging, de nieuwe bestuurlijke grenzen zorgen voor een negatieve sociale mobiliteit van de plaatselijke gezagsdragers. Met 1 smid, 1 molenaar, 1 beenhouwer, 4 kleermakers, 2 schrijnwerkers, 1 wagenmaker, 1 stoeldraaier en 1 metser wordt er van Poppel uiteindelijk een redelijk bescheiden autarkisch beeld geschetst, terwijl de beschrijvingen van FERRARIS en de aanwezige huisnijverheid toch meer openheid impliceren. En hoewel de bevolking voor de intellectuele (schoolmeester), fysieke (geneesheer, apotheker, vroedvrouw, e.d.) en hygiënische (barbier) gezondheid buiten de Poppelse grenzen moest zijn, trachtten 2 pastoors alleszins het zielenheil te waarborgen.

3.3 Nataliteit, mortaliteit en nuptialiteit.

3.3.1 Nominaal.

Om een zicht te krijgen op deze drie elementen van de demografische evolutie in Poppel voor de periode 1790-1819 zijn de parochieregisters en de registers van de burgerlijke stand - op microfilm in het Rijksarchief Antwerpen raadpleegbaar - verdienstelijk geweest. Onderstaande tabellen brengen per categorie (geboorte, huwelijk en sterfte) en per bron de nominale aantallen per jaar, het gemiddelde in vijf jaar en het gemiddelde in tien jaar. Tussen 1795 en 1803 is er echter een leemte aan gegevens omdat de parochieregisters op 23 fructidor jaar 4 (09/09/1796) zijn stopgezet en de burgerlijke stand slechts begon op 10 vendémiaire jaar 11 (02/10/1802), waardoor dus ook 1796 en 1802 niet volwaardig kunnen opgenomen worden in het berekenen van gemiddelden. Bijgevolg laat ik het gemiddelde van 1795-1799 onbepaald omdat maar één jaarcijfer wordt gegeven. Het gemiddelde van 1800-1804 daarentegen bereken ik - met in het achterhoofd de vermoedelijk lage representativiteit voor die vijf jaren - met de twee cijfers van 1803-1804. De tien-jaarlijkse gemiddelden worden echter steeds berekend, voor de periode 1790-1799 en 1800-1809 gebeurt dit respectievelijk a.d.h.v. 6 en 7 jaarcijfers. De uitkomst van elke berekening is afgerond op een tiende na de komma. De grote lacune in beide bronnen maakt een vergelijking onmogelijk en een zoektocht naar hiaten moeilijk. Later kom ik nog terug op een evaluatie van de cijfers.

Tabel 3: nominale sterftcijfers.

	JAARLIJKS		5-JAARLIJKS		10-JAARLIJKS	
	P.R.	B.S.	P.R.	B.S.		
1790	17		24.2		25.6	
1791	12					
1792	23					
1793	20					
1794	49					
1795	33					
1796	(11)					
1797						
1798				13.5	20.4	
1799						
1800						
1801						
1802		(4)				
1803		15				
1804		12				
1805		21				
1806		20	23.2			
1807		23				
1808		26				
1809		26				
1810		30		26	26.7	
1811		19				
1812		32				
1813		22				
1814		27		27.4		
1815		21				
1816		23				
1817		22				
1818		10				
1819		60				

Tabel 4: nominale geboortecijfers.

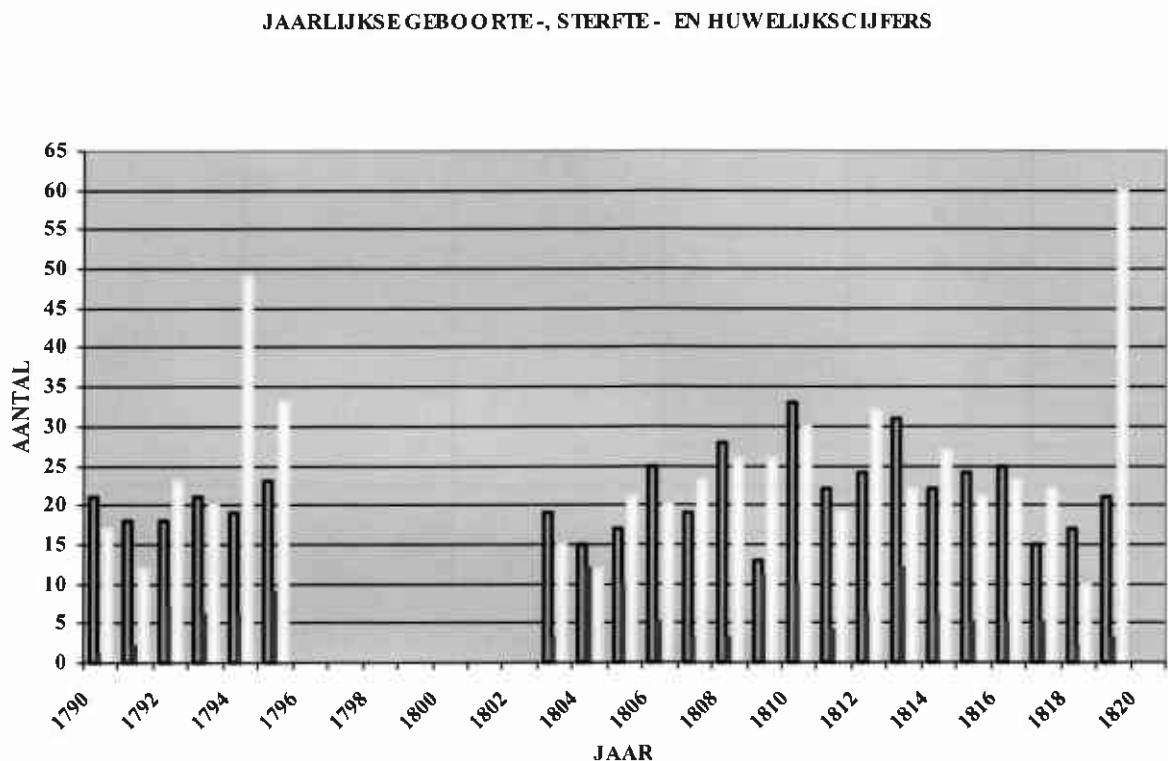
	JAARLIJKS		5-JAARLIJKS		10-JAARLIJKS
	P.R.	B.S.	P.R.	B.S.	
1790	21		19.4		20.0
1791	18				
1792	18				
1793	21				
1794	19				
1795	23				
1796	(7)				
1797					
1798					
1799					
1800				17.0	19.4
1801					
1802		(5)			
1803		19			
1804		15			
1805		17			
1806		25			
1807		19			
1808		28			
1809		13			
1810		33		26.4	23.4
1811		22			
1812		24			
1813		31			
1814		22			
1815		24			
1816		25			
1817		15			
1818		17			
1819		21			

Tabel 5: nominale huwelijkscijfers.

	JAARLIJKS		5-JAARLIJKS		10-JAARLIJKS
	<i>P.R.</i>	<i>B.S.</i>	<i>P.R.</i>	<i>B.S.</i>	
1790	1		4.4		5.2
1791	2				
1792	7				
1793	6				
1794	6				
1795	9				
1796	(5)				
1797					
1798					
1799					
1800				7.5	6.7
1801					
1802		(1)			
1803		3			
1804		12			
1805		10		6.4	
1806		5			
1807		3			
1808		3			
1809		11			
1810		10		7.6	5.8
1811		4			
1812		6			
1813		12			
1814		6			
1815		5		4	
1816		5			
1817		5			
1818		2			
1819		3			

Onderstaande grafiek brengt de jaarlijkse cijfers samen in één veld om de verhouding tussen geboorte, sterfte en huwelijk beter te kunnen verduidelijken.

Grafiek 2:

Opmerkingen bij grafiek 2:

- Ik heb gekozen voor een staafdiagram om grootte van de aantallen makkelijker t.o.v. elkaar te kunnen vergelijken.
- De periode 1796-1802 wordt, net als in de tabellen, o.w.v. gebrek aan cijfermateriaal volledig onbepaald gelaten.

3.3.2 Promille.

Uiteindelijk worden bovenstaande cijfers, waar mogelijk, relatief (promille) berekend en ondergebracht in onderstaande tabel. Eerst wordt de jaarlijkse promille berekend m.b.v. de jaarcijfers t.o.v. de gemiddelde bevolking per 10 jaar en vervolgens het vijfjaarlijkse promille.

Het gemiddelde bevolkingsaantal wordt berekend met de getallen die ook in grafiek 1 voorkomen. Elke uitkomst werd afgerond op een tiende na de komma. De 5-jaarlijkse cijfers van 1795-1799 worden niet

ingevuld omdat die periode onmogelijk met het beschikbare materiaal op een relevante manier vertegenwoordigd kan worden. De 5-jaarlijkse getallen van 1800-1804 worden gegeven, maar dienen met de grootste voorzichtigheid gehanteerd te worden. Gezien de kritische toetsing (zie boven) van elk bevolkingscijfer geldt dit uiteindelijk ook voor elk cijfer in onderstaande kolom. Dit laatste is vooral voor bij de promillen uit de periode 1810-1819 in acht te nemen, het gemiddelde bevolkingscijfer voor dit decennium ligt o.w.v. reeds eerder vermelde redenen zoals onderregistratie in 1816 en 1818 m.i. te laag. Toch wordt, om speculatie te vermijden, met deze getallen gewerkt uit gebrek aan een gegrond alternatief.

Tabel 6: promillen van sterfte, geboorte en huwelijk.

	JAARLIJKS			5-JAARLIJKS			Gemiddelde bevolkingscijfer per 10 jaar.
	Sterfte	Geboorte	Huwelijk	Sterfte	Geboorte	Huwelijk	
1790	22.1	27.3	1.3	31.5	25.2	5.7	769
1791	15.6	23.4	2.6				
1792	29.9	23.4	9.1				
1793	26.0	27.3	7.8				
1794	63.7	24.7	7.8				
1795	42.9	29.9	11.7				
1796							
1797							
1798							
1799							
1800				15.5	19.6	8.6	868
1801							
1802							
1803	17.3	21.9	3.4				
1804	13.8	17.3	13.8				
1805	24.2	19.6	11.5	26.7	23.5	7.4	
1806	23.0	28.8	5.8				
1807	26.5	21.9	3.4				
1808	29.9	32.2	3.4				
1809	29.9	15.0	12.7				
1810	39.8	43.8	13.3	34.5	35.0	10.1	754
1811	25.2	29.2	5.3				
1812	42.4	31.8	7.9				
1813	29.2	41.1	15.9				
1814	35.8	29.2	7.9				
1815	27.8	31.8	6.6	36.1	27.0	5.3	
1816	30.5	33.1	6.6				
1817	29.2	19.9	6.6				
1818	13.3	22.5	2.6				
1819	79.6	27.8	4.0				

3.3.3 Evaluatie en interpretatie.

Normaal gezien zijn dalende geboortecijfers indicatoren van crises. Wanneer je dit nominaal bekijkt, zie je een lichte daling in 1791 en 1792 wat misschien verband houdt met de Eerste Oostenrijkse Restauratie en Eerste Franse Annexatie. 1794, een rampjaar bij uitstek, kent ook een kleine daling maar wordt gevolgd door een stijging in 1795.

Bij een blik op de promillencijfers zie je dat vele jaren een geboortecoëfficiënt van begin de twintig hebben, terwijl anderen veel lager of veel hoger gesitueerd worden. De periode 1803-1804 kent een redelijk laag gemiddelde, hoewel dit na een piek in de gemiddelde marktprijzen (agrarische) vreemd lijkt. Vervolgens zet zich een kleine stijging door met een opmerkelijk laagtepunt in 1809, gevolgd door een record in 1810. Dit verschil is des te opmerkelijker omdat het omgekeerde meer in de verwachting lag, zo zet zich vanaf 1810 een nieuwe economische crisis in, met pieken in 1813 en 1817. 1813 heeft echter een zeer hoog geboortecijfer. Het vijfjaarlijkse gemiddelde van de geboortecijfers 1810-1814 is van die grootte dat de crisis er schijnbaar geen effect op heeft gehad. Wat voor die 5 jaar geldt, is tevens bij de volgende aanwezig, ondanks geweldige prijsstijgingen in 1816-1817 en een dodelijke epidemie in 1819 is het gemiddelde van 1815-1819 t.o.v. de 4 andere berekende 5-jaarlijkse gemiddelden nog redelijk hoog. 1817 kent wel een dip en bevestigt hiermee de relatie met het economische. Misschien gaat het voor de rest om geregistreerde buitenechtelijk verwekte kinderen, hun cijfer lag in tijden van crisis immers hoog en de economische stress verzwakte mogelijk de klassieke afspraken. Maar de oorzaken van deze merkwaardige ontwikkelingen liggen waarschijnlijk elders dan in de economische conjunctuur. Zo is het promillenbeeld in het decennium 1810-1819 reeds deels verkleurd door het ietwat lage bevolkingscijfer voor die periode. Daarenboven werkt de vermoedelijke onderregistratie in de periode 1803-1809 de vertekening in de hand. De late invoering van de burgerlijke stand kan wijzen op fraude, hetzij bewust als passief verzet tegen de Fransen en hun lasten, hetzij onbewust uit gebrek aan deskundigheid.

De bruto-geboortecoëfficiënt voor de periode 1785-1798 bedraagt 20,81 (zie boven, staat van de bevolking in 1796) en toont hiermee reeds aan dat Poppel met een laag cijfer de door ons besproken periode inzet. M.i. is de periode 1810-1819 – tegen de verwachting in- oververtegenwoordigd, bovendien heeft het lage 10-jaarlijksgemiddelde bevolkingscijfer bij de promilleberekening de hoge cijfers in de hand gewerkt. Het vijfjaarlijks gemiddelde van 1790-1794 ligt t.o.v. het bovenvernoemde gemiddelde van 1785-1789 en gezien de troebele periode toch ook redelijk hoog. Deze cijfers zijn afkomstig van de parochieregisters, maar of hun grootte verklaard kan worden door de verhoogde verwekking van buitenechtelijke of onwettelijke kinderen tijdens crises is onduidelijk. Het grootste euvel om de cijfers onderling te vergelijken is het gebrek aan overlapping met de burgerlijke stand.

Toch komt het aspect mortaliteit al gedeeltelijk te hulp in een analyse van de cijfers. Zo ligt het aantal geboorten normaal boven die van sterfte en is een gelijke stijging/daling van het sterfte- en geboortecoëfficiënt eerder irreëel. Als we dit in Poppel nagaan zien we tijdens crisisperiodes stevast een stijging van de sterfgevallen, opmerkelijk in de jaren 1794, 1795, 1810, 1812, 1814, 1816 en 1819. Verder vallen 1818, 1804, 1803 en 1791 op door hun lage aantal. Het is dus duidelijk dat de slechte economie van 1794-1795, net als de jaren na 1810 met eerst een industriële en daarna een landbouwcrisis, een relatie vertoont met het sterftecijfer. Dit wordt onderbroken door een ontspanning in 1818, maar wordt een jaar later verder gezet door de sterfte van een veertiende (zie boven) van de bevolking. De lage cijfers van 1803-1804 hebben mogelijk te maken met onderregistratie en/of de kleine verpozing na de schaarse jaren van 1801-1802. Toch zijn deze conclusies moeilijk te staven wegens gebrek aan voorgaande gegevens en het onvermogen de adequaatheid van de burgerlijke stand te controleren. Wanneer de sterftecijfers nu vergeleken worden met de geboortecijfers zien we dat in enkele jaren, die niet onmiddellijk aan crises gekoppeld kunnen worden, de geboortecijfers onder die van sterfte komen te liggen. O.a. in 1805, 1807, 1809 is er een wanverhouding waarbij het restrictief gedrag mogelijk een voorbode is op de crisis die zich vanaf 1810 inzet.

Verder is er een wanverhouding te bespeuren in andere zin, nl. meer geboorten dan sterftes in crisisjaren, bij 1793 (hoewel dit in 1794 onmiddellijk wordt aangevochten), 1810-1811 (wordt in 1812 omgekeerd) en 1813 (met een piek in de gemiddelde agrarische marktprijzen, wordt in 1814 echter ook terug rechtgetrokken, nl. met meer sterftes dan geboorten). In vier duidelijke rampjaren bevestigen de cijfers echter elkander, nl. 1794-1795, 1817 en 1819. In dit laatste jaar ligt het geboorteaantal nog vrij hoog, maar door het immense verschil met het sterftecijfer wordt het zware jaar toch nog uitgedrukt.

Wanneer in grafiek 1 een sterke bevolkingsdaling wordt geschetst tussen 1806 en 1818 toont de optelling van de nominale sterftecijfers min de som van de nominale geboortecijfers uit deze periode aan dat er een verschil is van -2. Hoewel ik hierbij geen rekening houd met emigratie, immigratie, buitenechtelijk verwekten e.d. lijkt me dit toch een aanwijzing dat de daling in die periode niet zo steil ging, of alleszins een ander verloop kende dan de grafiek doet vermoeden.

Uiteindelijk zien we bij de vijfjaarlijkse promillencijfers slechts 2 periodes waar het cijfer van de geboorte boven hetgeen van de sterfte ligt. De eerste periode is 1800-1804, maar moet wegens haar geringe representativiteit misschien als een vertekening worden gezien. De volgende periode 1810-1814 kent een miniem verschil, dit wijst allemaal in de richting dat Poppel in de door ons besproken periode qua bevolkingsgroei een weinig progressieve groei kent. De gemiddelde geboorte- en sterftecoëfficiënt voor 1810-1819 bedraagt resp. 31,0 en 35,3. Een grafiek met de cijfers hieromtrent in België tijdens de grotendeels overlappende periode 1811-1820 bevestigen dat Poppel ver boven de sterftecoëfficiënt zat en een beetje onder de geboortecoëfficiënt van België toen. Hoogstwaarschijnlijk speelt de bevolkingscrisis van 1819 een grote rol in dit verschil.

Met een bruto-huwelijkscoëfficiënt van 8,06 voor de periode 1785-1789 (zie werkdocumenten boven) gaat Poppel onze periode met een hoog gemiddelde vooraf. In 1790-1794 valt dit reeds terug tot 5,7, een aanwijzing dat zowel het aantal geboorten als het aantal huwelijken in crisisjaren door het restrictieve gedrag dalen. Omdat de schommelingen op een jaar ook toeval kunnen zijn, ga ik vooral de vijfjaarlijkse gemiddelden bekijken. Zo zien we voor 1800-1804 samen met geboorte een duidelijke stijging, hoewel deze periode – zoals eerder gezegd – met omzichtigheid moet behandeld worden. 1805-1809 kent ook nog een hoog gemiddelde en de vijf jaren erna, die normaal toch wel lijden onder crisisjaren, kennen het hoogste cijfer van huwelijken. Samengaand met het hoge aantal geboorten lijkt dit te kloppen. Enkel het vrij hoge sterftecijfer trekt dit enigszins in twijfel. Een daaropvolgende daling van zowel geboorte als huwelijk i.t.t. een stijging van sterfte koppelt de zin van nuptialiteitsbeweging volledig aan die van de nataliteitsbeweging.

De jaren 1810-1814 zijn uiteindelijk de meest uitzonderlijke jaren, het cijfer van elk aspect ligt er hoog. Hoe komt het nu dat vijf toch wel zware jaren dit beeld scheppen? Van anticonceptie lijkt geen sprake te zijn, enkel een laat huwelijk, een lange zoogperiode en/of een natuurlijke steriliteit (door bv. economische stress) kon ingrijpen op de demografie. Mogelijk maakte het hoge sterftecijfer levensmiddelen vrij zodat nuptialiteit en ook nataliteit toenam. Bovendien wijzen cijfers van de gemiddelde leeftijd van de vrouw bij het eerste huwelijk in België in de periode 1810-1819 op een ontspanning en een verjonging waardoor een groter deel van de vruchtbare periode van de vrouw benut kon worden. Het aantal kinderen is echter bepalend voor de levensstandaard, dus het lijkt me vreemd dat zo'n periode van sluimerende crises gekenmerkt wordt door een hoog geboortecijfer. De cursus 'Familiegeschiedenis van Prof. Dr. Deneckere spreekt echter over een typisch 19de-eeuws verschijnsel wanneer grote kinderrijkdom gekoppeld is aan grote armoede. De periode 1810-1814 is moeilijk te catalogeren, t.o.v. vorige periode stijgt immers elk cijfer. Ondanks het feit dat de nataliteitscoëfficiënt zo dicht bij de mortaliteitscoëfficiënt ligt, is de uitspraak van vijf crisisjaren misschien ietwat voorbarig of te fervent.

3.3.4 Bespreking parochieregisters en burgerlijke stand

Hoewel de parochieregisters later terug opgepikt worden, zit ik met een leemte van zo'n zes jaar. Deze registers, officieel 'Liber Baptismalis, Matrimonialis et Obitalis ecclesia parochialis S(anc)ti Valentini' geheten, zijn in het Latijn opgesteld maar werden in 1796 in het Frans te Arendonk stopgezet. Dit bevestigt het vermoeden dat bij de vorming van het municipaal kanton de pastoor onderdook, of alleszins plaats maakte voor de registers van burgerlijke stand. Deze startten echter pas in 1802 en werden t/m 1817 in het Frans opgemaakt. Het omrekenen van de Republikeinse data was het grootste euvel waarmee men rekening moest houden.

Het feit dat de parochieregisters en burgerlijke stand niet overlaptten, maakten een grondige vergelijking onmogelijk. Enkele bedenkingen kunnen wel gemaakt worden. Zo zijn er vermoedelijk geen huwelijksakten in de burgerlijke stand te vinden voor de personen die elders trouwden, veelal gebeurde dit in de parochie van de bruid. Waarschijnlijk is het verlies aan zulk cijfermateriaal redelijk miniem, hoewel er geen zekerheid over is. Bij beide bronnen is er ook gevaar voor onderregistratie, nl. bewuste fraude (als verzet tegen de Fransen) in de registers van burgerlijke stand in hun beginjaren en/of onbekwaamheid, en tekort aan geboortes in de parochieregisters. In dit laatste geval kan het zijn dat buitenechtelijke of onwettelijke kinderen niet opgetekend zijn, wanneer de pastoor zou weigeren hen te dopen. Ook geboorten en overlijdens van andersgelovigen zullen niet genoteerd worden in de parochieregisters. Met Poppel, grenzend aan de overwegend protestantse Noordelijke Nederlanden, kan dit effectief een rol spelen, doch geeft het telformulier uit 1816 (weliswaar 20 jaar later) 727 katholieken en geen enkele protestant, jood of andersgelovige op zodat er op dit vlak weinig of geen afwijking zit in de parochieregisters. De data van de optekeningen in de parochieregisters verschillen wel eens van de data van de gebeurtenissen, verder is er ook een onderschatting van kindersterfte in acht te nemen (wanneer kinderen die voor een bepaalde leeftijd sterven niet werden ingeschreven), net als de invloed van oorlogssituaties waardoor men lakser is in het registreren.

Deel 4: synthese.

4.1 Poppel, een dorp in een Europees conflict of een Europees conflict in een dorp?

4.1.1 Inleiding.

De synthese van het onderzoek concentreert zich op de periode 1790-1795. Het leek me immers interessant om na te gaan hoe het lot van een klein dorp als Poppel tijdens deze vijf jaren gekoppeld werd aan beslissingen van Wenen en Parijs. De titel verklaart mijn zoektocht naar de positie van het dorp en haar inwoners t.o.v. de grote mogendheden en of men wel - hetzij actief, hetzij passief - effectief stelling nam. Algemeen kadert dit ook in de al dan niet gedwongen receptie van het Verlichtingsdenken bij de bevolking van Poppel, de rol van de clerus hieromtrent en de stuiptrekkingen van het Ancien Régime.

Weliswaar is 1795 een zeer kunstmatige cesuur omdat in de twee nakomende jaren de oorlogssymptomen zich nog afrollen. Na 1795 worden er echter ook grondige bestuurlijke en godsdienstige veranderingen doorgevoerd, die op zich al een hele synthese kunnen vullen. Daarenboven zijn de bronnen vanuit de Poppelse bestuurlijke grenzen (voor het instellen van de municapiliteiten) niet zo talrijk, zodat de periode vanaf 1796 veeleer thuis hoort in de geschiedenis van het municipale kanton Arendonk.

4.1.2 Een grensdorp in de branding van Europa.

Als het in Parijs regent, dan druppelt het in de Kempen en hoort men het in Wenen donderen. Toch was de Franse Revolutie in 1789 niet vergelijkbaar met de Brabantse Omwenteling in onze contreien.

Deze laatste werd niet zozeer door een Verlichtingsdenken gestuurd, wel integendeel, men ageerde tegen het verlicht despotisme van Jozef II, o.m. om de belangen der clerus veilig te stellen.

In 1783 en later rustte op verscheidene gronden van Poppel nog een belasting uitgaande van de Abdij van Averbode, de Abdij van Postel en de parochiekerk. Wanneer deze onder Jozef II schijnen te verdwijnen, verwacht je bij de bevolking een toejuichen van het bewind. Maar de toenmalige Poppelse pastoor, een Norbertijn van de abdij van Tongerlo, voelde meer dan waarschijnlijk niets voor de afschaffing van vier Kempische kloosters onder Jozef II. En zoals E. MIELANTS in zijn artikel 'De publieke opinie ten tijde van de Brabantse Omwenteling. Een comparatief personderzoek tussen Brabant en Vlaanderen.' poneert: *'Het merendeel van de bevolking was vrij dociel en volgde hun lokale machtshebbers: de clerus, de adel, de corporaties en de gevestigde traditionele instellingen waarin deze vertegenwoordigd waren'*, lijkt mij dit te stroken met de situatie in Poppel. Naast het aspect van traditionele gelovigheid en gehoorzaamheid wordt door het armboek van 1790 een andere verklarende factor blootgelegd. De rekening werd beheerd door de pastoor, dezelfde die op 1 januari 1790 in de kerk had afgeroepen om elke week brood te bakken en 's zondags aan de arme huishoudens uit te delen. Zonder een uitspraak te doen over de beweegredenen van zijn handelen (bewuste gezagsversterking, barre tijden, pastorale plicht,...), kan je zeker stellen dat dit zijn populariteit positief bevorderde en zijn invloedssfeer versterkte. Wegens gebrek aan politieke scholing en dus potentiële slagkracht, stelde de plattelandsbevolking de bestaande structuren niet in vraag. Bijgevolg leverde ook Poppel in 1790 voor drie maanden drie scherpschutters aan het patriottenleger. Poppel maakte immers eerder deel uit van een conservatieve en dus statistische regio, mede door haar periferie was ze gevrijwaard van hervormingsideeën afkomstig van Frankrijk.

Hoewel december 1790 reeds de Eerste Oostenrijkse Restauratie inluidde, leed Poppel niet onder een lokale bestuurswisseling. Tot november 1792 bleven de Oostenrijkers hier hun macht handhaven, mogelijk is het o.a. door de bepalingen van het pact van Den Haag (die de instellingen en privileges van voor 1789 herstelde en theoretisch de statisten begunstigde) dat niets uit die tijd op plaatselijk verzet wijst. Maar vooral de ellende van de gewone bevolking, die zich aftekent door vermelding van talrijke broodbedelingen en de schulden van het armenbeheer in 1791-1792, zorgt voor een onverschilligheid t.a.v. de internationale politiek. Daarenboven werd het landbouwwerk nog verzaamd door de vordering van een groot aantal lastdieren (42 paarden en 41 trekossen) in 1791 ten behoeve van passerende legertroepen. De rust in het dorp werd tussen 23 mei en 3 juli 1792 ook verzekerd door de inkwartiering van jagers van de compagnie van kapitein-graaf Collerat. Logementen bij burgers kwamen echter veelal tussen oktober en april voor (wanneer er niet gevochten werd), zodat er zich hier een poging tot verklaren opdringt. De grensligging van Poppel en de relatieve nabijheid van Turnhout (de slag van Turnhout indachtig) maakte dit dorp misschien aantrekkelijk om een duidelijk Oostenrijkse aanwezigheid te doen gevoelen en zowel een bewaking van de grens als een snelle interventie in het Turnhoutse gebied mogelijk te maken. Ook de 'mémoires' van FERRARIS (bij het opstellen van de Kabinetskaart in 1771-1778), verhelderen onder een voor militaire doeleinden voorziene rubriek nog het volgende: *'Cette position, s'il fallait y faire, front vers l'est, en longeant la rive gauche d'un courant d'eau nommé Aa, à dessein de couvrir Breda et de pouvoir prêter du secours par la droite aux ville d'Anvers, de Lier et du Malines, ...'*. Poppel had dus een logistiek en militair strategische ligging. Bovendien had maarschalk Bender op 1 mei de staat van oorlog uitgeroepen (en het pact van Den Haag tijdelijk ontkracht) o.w.v. het in Brabant aanhoudend heftig statistisch verzet. Omdat het Oostenrijks leger in de 18de eeuw reeds een betere discipline had dan vroegere legers waren er waarschijnlijk geen verregaande plunderingen ('illegale opeisingen'), bovendien is het zeker dat nogal wat Kempenaars na ronseling in vreemde dienst traden (zie verder).

De korte Eerste Franse Annexatie, die op 6 november 1792 met de Franse overwinning bij Jemappes begon, heeft in geen enkele plaatselijke bron veranderingen van bestuursleden tot gevolg gehad, ook bleef zoals in de voorgaande en nagaande hier besproken jaren het Nederlands de lokale administratieve taal. Over de inventarisatie (en ev. nationalisatie) van kerkelijke goederen wordt nog niets gemeld.

Vanaf 18 maart 1793 worden echter de eerste leveringen aan zowel Franse als Oostenrijkse legers genoteerd, in hoofdzaak gaat het hier over drank (jenever, wijn, bier), brood en karrenvrachten hooi. Hoewel dit een Tweede Oostenrijkse Restauratie aankondigt, wijzen de sporadische doortochten van Oostenrijkers en/of Fransen op het feit dat er geen front was maar wel een oorlogsvoering van stootbewegingen, zodat ook de plaatselijke bevolking er door verhoogde leveringsdruk onder leed. Op 21 maart 1793 trekken, naast enkele Pruisen, ook een Hollandse officier en een ruiter door Poppel. Dit kan gelinkt worden aan het feit dat – hoewel enkel de Engelsen zich bij Oostenrijk en Pruisen in de eerste coalitie aansloten – ook de Verenigde Republiek zich tegen een onafhankelijk België uitsprak en daarom Oostenrijk hielp. Soldaten uit de Verenigde Republiek dienden i.t.t. de Engelsen enkel de grens over te steken, zodat hun aanwezigheid niet zo vreemd was.

De uitzending van Poppelse pioniers, vanaf 15 mei, typeert veeleer het conservatisme van de plaatselijke bevolking dan een sympathisering met Oostenrijk. Omdat men twijfelde aan de slagkracht van de geallieerden en uit vrees voor een terugkeer voor Franse revolutionairen, ijverden statisten en royalisten voor een nationaal leger (dat echter pas – uit schrik voor een afscheidingsinstrument – op 27 mei 1794, bij een nakende Franse invasie, werd opgericht). Deze Poppelse 'geniesoldaten' bewijzen dat er toch wel Kempenaars – ook wel uit gebrek aan een eigen militie - in vreemde (Oostenrijkse) dienst traden (zie boven). De rol van de clerus kan hierbij niet onderschat worden. Buiten het herstel van de afgeschafte kloosters, werd het Ancien Régime door de Oostenrijkers in al zijn vormen opnieuw tot leven gebracht. Daarenboven was een deel van het volk nog steeds afhankelijk van de voedselbedeling uitgaande van de pastoor en het ongewijzigde gemeentebestuur. Mogelijk is de vermelding van een kinderdood eveneens te kaderen in deze tijd van voedselleveringen en doortrekkende legers. Op 10 september 1793 wordt er in het huis van Baptist De Jonghe een 5 jaar oud gestikt kind gevonden, men is niet zeker over de opzet van de daad maar er wordt gespeculeerd over '*versmaching*'. In moeilijke tijden is zulk een kind door haar nul-productiviteit eerder last dan heil, hoewel het ook om een anders gemotiveerd opzet kan gaan. Volgens literatuur is er tijdens de achttiende eeuw in Brabant veel geprocedeerd over o.a. heerlijke rechten en de verdeling van gemene gronden maar uitbarstingen met een duidelijk anti-feodaal karakter bleven uit, de Brabantse boeren lieten zich in de Brabantse Omwenteling zelfs door hun tiendheffers leiden. Dit laatste ging vermoedelijk ook voor Poppel op (zie boven) maar toch bracht de Eerste Franse Annexatie een schijnbaar Verlichtingsdenken. Er is immers een aanwijzing dat bij enkele inwoners het begrip vrijheid was geïntroduceerd. Op 26 juli 1793 komt er een proces n.a.v. de twijfel die enkele inwoners (niet nader bepaald) reeds enige tijd koesterden m.b.t. het recht van de pastoor om een nieuwe tiende in de parochie te lichten. Uit vrees voor baldadigheden jegens de pastoor consulteerde het bestuur van Poppel advocaat Le Bon in de Vrijheid Geel. A.d.h.v. het canonieke recht en enkele rechtsgeleerden beslist deze laatste in het voordeel van de pastoor, hij mocht zowel de oude als de nieuwe (novalia) tienden lichten. Het Ancien Régime-karakter van deze beslissing blijkt uit het citaat van J.B Dantoine, doctor in de rechten, dat Le Bon aanhaalt: '*Ordinairement celui, qui a droit de percevoir les dîmes, a le même droit sur les novales, d'autant que les novales, quoique moins considérables que les dîmes, sont toutefois fondées sur le même titre...*'. Het is vreemd dat een pastoor zich in zulk een revolutionaire maar ook zware tijd de bevolking extra belast met nieuwe tienden. De beslissing van Le Bon en de opstelling van de pastoor bevestigt de conservatieve feodaal-gezinde instelling van deze streek die dankzij de tijdelijke Oostenrijkse aanwezigheid werd gehandhaafd. Desalniettemin verzwakt de pastoor zijn christelijke broederlijkheid niet, op 27 mei 1794 kleedt hij de naakten door aan ieder van de vijf arme huishoudens, tijdens '*de ongeruste, arme en bedroefde troubele tijden*', o.a. een broek te geven. Zijn beschrijving is een neerslag van de algehele spanning tussen Frankrijk en Oostenrijk. Tussen 5 augustus en 13 september, na de Oostenrijkse nederlaag bij Fleurus op 26 juni 1794, werd Poppel dan ook een doortrekplaats voor de Europese legers met Pruisen, Oostenrijkers, Engelsen en Hollanders belaagd door de Fransen. De immense impact van de oorlog komt o.a. naar voor in de 30 broden die de pastoor in de maand december voor al de arme huishoudens heeft doen bakken. Het is ook in 1794, net als in 1792 en 1795, dat het sterftecijfer duidelijk het geboortecijfer voorbijsteekt en daarmee een

Poppel in 1830 (Ets)

demografische crisis markeert (zie deel 3, nataliteit en mortaliteit), bovendien maakt de armenzorg een record aan schulden. In een handschrift geeft de pastoor klagend enkele oorzaken van malaise: de korenoogst was deels mislukt, de haver en de boekweit waren door wagenmannen en krijgsvolk vernield, en de haver van de tienden was grotendeels aan het Franse leger geleverd. De vermelding van dit laatste benadrukt nogmaals zijn Ancien Régime-houding, de treurnis voor de teloorgang van zijn tiendrecht. Rekeningen van leveringen in 1794 en 1795 geven de oorlogslast perfect weer, de betaling in het najaar van 1794 aan de stad Antwerpen, t.g.v. de belasting die op de stad was gelegd, past perfect in de Franse oorlogseconomie waarbij uit de veroverde gebieden zoveel mogelijk geld werd gedraineerd.

Hoewel op 14 november 1794 het burgerlijk huwelijk en de registratie van geboorten en overlijdens bij de burgerlijke overheid werd ingevoerd, en enkele maanden later (21 maart 1795) de gemeentebesturen belast werden met de armenzorg en het beheer van de godshuizen, is hiervan geen sprake in Poppel. De parochieregisters lopen nog tot in 1796 en de burgerlijke stand begint pas in 1802. En weliswaar werden de armboeken reeds vanaf 1791 mede ondertekend door het burgerlijk bestuur (afgaand op de namen is ook hier geen verandering doorgevoerd), die van 1795 en 1796 worden nog steeds door een pastoor opgetekend. Het armboek van 1795 komt voor de eerste maal uit de schulden door een donatie op 23 januari van de op sterven liggende B. Heeren, men schrijft: *'dat hij hier en daar iet heeft ontvangen, 't gene niet behoeften opgeschreven te worden.'* Mogelijk gaat het hier eerder om berouw voor het achterhouden van geld dan om gulheid, de bovenstaande uitspraak en zijn misnoegdheid over de tienden motiveren ten dele mijn vermoeden.

Omdat de Tweede Oostenrijkse Restauratie de bestaande toestand had gehandhaafd en de Terreur in Frankrijk allerm minst aantrekkelijk klonk, ligt het voor de hand dat het merendeel van de bevolking de Franse bezetting afkeurde. Ook voor de tegenstanders van de tiendheffing bracht het Franse bestuur in het begin geen soelaas, tot de eigenlijke inlijving van de Zuidelijke Nederlanden – en de installatie van het Directoire – op 9 vendémiaire jaar IV (1 oktober 1795) werden deze immers nog geïnd ten voordele van de Republiek. Over de pioniers in dienst van Oostenrijk is niets terug te vinden, uit vrees voor Franse represailles weken ze misschien uit naar de Verenigde Provinciën. Toch keerde deze categorie van emigranten vaak spoedig terug wanneer het regime zich leek te stabiliseren, wanneer hun overleving dat noodzaakte of wanneer hun goederen dreigden geconfiscieerd te worden. Door de Grondwet van het Jaar III (1795) werden gemeenten waarvan het inwonerstal beneden de 5000 lag gegroepeerd in kantons, zodat ook Poppel tijdens 1796-1800 in het bestuur, de administratie en deels in de geschiedenis van de municipaliteit Arendonk opging.

4.1.3 Besluit.

Uiteindelijk kan voorzichtig geconcludeerd worden dat Poppel aan het einde van het Ancien Régime een redelijk conservatieve houding aannam en de geestelijkheid gedwee volgde in de verwikkeling tegen de Oostenrijkers. De macht van de clerus steunde hierbij o.a. op de sociale zorg, hoewel de factor gelovigheid niet onderschat mag worden. De Eerste Franse Annexatie heeft, blijkens het proces, een bewustwording losgeweekt bij enkele inwoners en de pilaren van de clericale rechten aangevallen. Toch lijkt het merendeel van de bevolking in de periode van de Tweede Oostenrijkse Restauratie en Franse Annexatie het minder progressieve pad van de eersten boven dat van de Fransen te verkiezen, we zien immers dat Poppel, door het uitzenden van pioniers aan Oostenrijkse zijde, net als tijdens de Brabantse Omwenteling een dorp wordt in het Europese conflict. Maar algemeen genomen blijft Poppel wegens plunderende legers e.d. veeleer – o.a. door de strategische ligging – een speelbal op de Europese branding, waarbij overleven boven ideeënvorming werd geheven. Hieruit en uit het aanwezige starre gezag en gedrag van de clerus volgt niet onvoorwaardelijk het besluit dat Poppel een gesloten gemeenschap was, haar grens- en strategische ligging maar ook de opflakking van revolutionair gedachtegoed (cfr. proces) na een korte Franse doorstroom impliceren zowel een ruimtelijke als een mentale openheid.

De industrie langs het Kempisch Kanaal: sociale omwenteling voor Ravels

door Els De Kinderen (†)

Het komt ons voor dat het karakter en de mentaliteit van en in Ravels wezenlijk verschillen van die van de beide andere deelgemeenten. Wellicht is dat momenteel niet meer zo duidelijk merkbaar, nu dorp, stad en land praktisch eenvormig zijn geworden. Alleszins was twintig, dertig jaar geleden het onderscheid nog duidelijk merkbaar. De oorzaak is zonder twijfel te zoeken in de technische stroomversnelling waarin Ravels indertijd terecht gekomen is, en wel door de aanleg van het Kempisch kanaal en de industrieontwikkeling die dit meebracht.

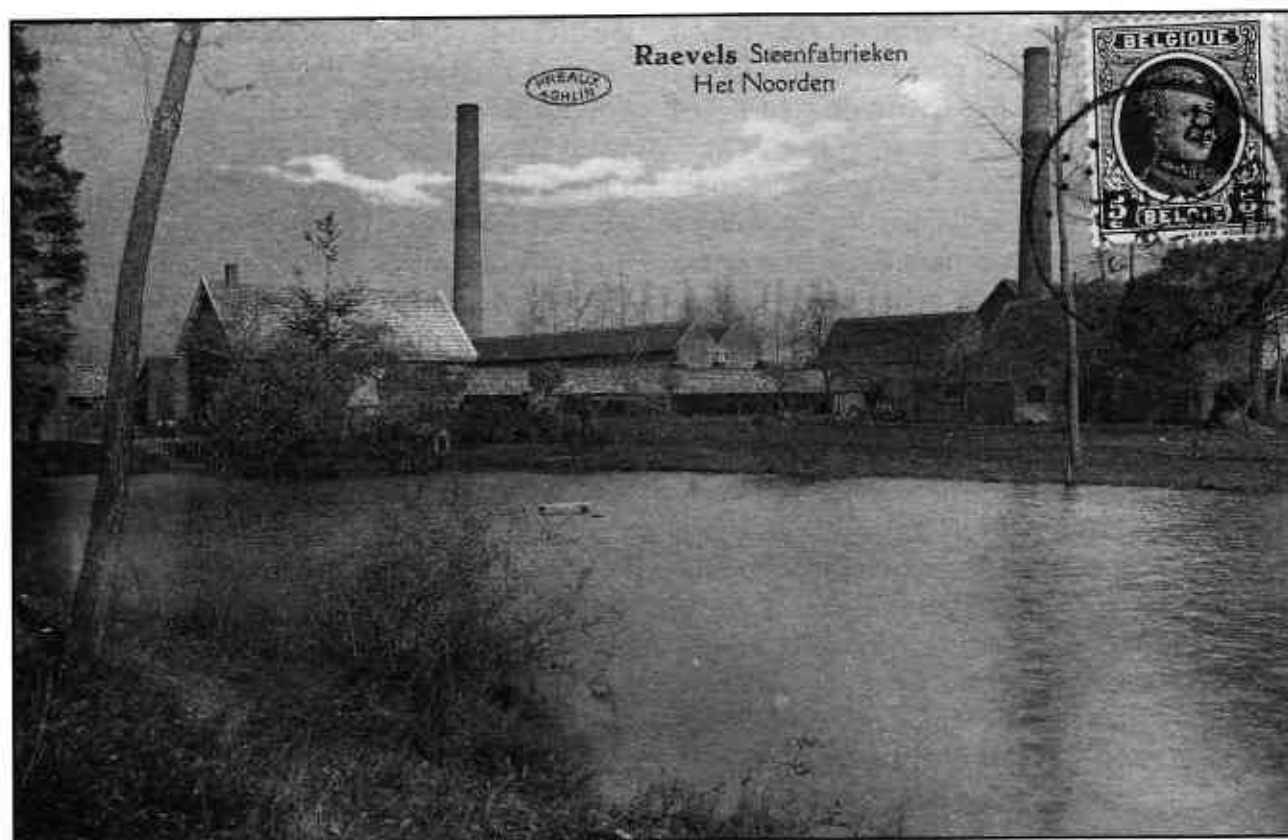
De veilige beschutting waarbinnen het eenvoudige landelijke leven zich eeuwenlang had afgespeeld, werd doorbroken, het traditioneel samenlevingspatroon werd drastisch gewijzigd en oeroude levensgewoonten werden verstoord. Dit kon niet zonder gevolgen blijven. Het proces van verandering drukte zijn stempel op het dorpsleven, dat, in tegenstelling met Weelde en Poppel, een karakter van mobiliteit kreeg. Allerlei vreemde inwijkelingen, zowel uit binnen- als buitenland, deden hun intrede en lieten hun invloed gelden. Het contact met de buitenwereld opende de ogen, afstanden werden overbrugd en sociale ervaringen verspreid.

Dit alles leidde tot bewustwording, uiteraard niet zonder slag of stoot. Het tot stand komen van een nieuwe samenleving, waarin niet meer grondbezit, maar geldbezit macht betekende, ging gepaard met talrijke wrijvingen. Deze dienen vooral gezocht in de erbarmelijke arbeids- en levensvoorwaarden, de willekeur en de economische uitbuiting waarvan de arbeidersklasse vaak het slachtoffer was. Een geest van opstandige mistevredenheid werd geboren. Is daar nu geen reden meer voor, vroeger zoveel te meer. Verhalen spreken over mensonwaardige werkomstandigheden en zwaar labeur van 's morgens vroeg tot 's avonds laat in schepen en fabrieken, in bijtende kou en brandende hitte. Zodanig besmeurd door roet, steengruis en

ander vuil, konden de arbeiders 's avonds bijna onherkenbaar weer naar hun schamel huisje waar moeder de vrouw het al even moeilijk had om met het karige loon de eindjes aan elkaar te knopen. Immers, en dit is wel de oneerlijkheid ten top gedreven, aan de fabrieken was een winkel verbonden en de arbeiders waren verplicht daar hun inkopen te doen. Aldus werd een kringloop gecreëerd waarbij het geld altijd naar dezelfde bron stroomde. Dit was goed gezien van de frans-getinte bourgeoisie, wier blinde zelfvoldaanheid aanvankelijk haar macht, nadien haar ondergang betekende.

Die arme dwangarbeiders van weleer wordt uitbundige grofheid, alcoholisme en brutaliteit verweten. We kunnen toch ook begrip opbrengen voor de achtergronden. De bijwijlen stuurloze uitgelatenheid van de arbeiders dient gezien als een reactie op de grijsheid van hun bestaan, waaruit zij weinig of geen vreugde konden putten, zodat slechts stompzinnige vergetelheid in de drank als uitlaatklep overbleef. Nergens scheen voor hen een lichtpunt, noch op geestelijk, noch op materieel vlak, weerloos zaten zij onder de knoet. En de staking die indertijd te Ravels zoveel stof heeft doen opwaaien, moet vanuit dit oogpunt als barometer van de spanning worden beschouwd.

De oorzaak hiervan moet niet bij de arbeiders, doch bij de fabrieksbeheerders worden gezocht, die in belangrijke mate verantwoordelijk waren voor de onhoudbare toestand. Dit wil geen rechtstreeks verwijt zijn aan de plaatselijke beheerders, want elders in Vlaanderen was de situatie niet beter. Met de jaren is veel in vergetelheid weggevaagd: het lot van mensen en dingen. Slechts verhalen van onze ouders en spookachtige fabrieksrüines herinneren aan de drukke bedrijvigheid die eertijds vooral rond de brug heerste. Hierbij hebben we ons al vaak de vraag gesteld of het niet de moeite waard zou zijn een restant van het industriële verleden van Ravels voor het nageslacht te bewaren. Vanuit historisch-maatschappelijk perspectief zou dit zeker zinvol zijn.

Steenbakkerijen en cementfabrieken te Ravels

door Marc Vermeeren

Met het aanleggen van de Kempische kanalen ging de steennijverheid in onze streken een nieuwe toekomst tegemoet. Het Maas- en Scheldekanaal werd gegraven tussen de jaren 1846-1859, terwijl in 1846 een aftakking naar Turnhout werd getrokken. Deze aftakking werd later tot Schoten verlengd en aldaar op het Maas- en Scheldekanaal aangesloten, zodat men voortaan beschikte over een waterweg die de Kempen in verbinding stelde, enerzijds met de grootstad Antwerpen en anderzijds met het Limburgse hinterland en Nederland. Reeds bij het graven van de Turnhoutse aftakking in 1846 werd vastgesteld dat er te Ravels dikke kleilagen in de grond voorkwamen. Dat deze ontdekking grote gevolgen zou hebben voor ons dorp, was toen nog niet te voorzien. In de 19e eeuw wordt de vraag naar baksteen en pannen steeds groter. Onze dorpen kregen immers een geheel ander uitzicht. Ook op het platteland timmerde men de huizen niet meer, men bouwde

ze met bakstenen en dekte ze met pannen. De tijd der lemen huisjes was gelukkig definitief voorbij. Langs alle kanten werd de vraag naar baksteen en pannen steeds groter, en overal rezen steenovens en steenbakkerijen op. Aanvragen tot machtiging kwamen bij het provinciebestuur uit alle hoeken van de Kempen, een bewijs dat onze bodem erg rijk was aan klei. Voor onze streek treft men in het provinciaal archief niet minder dan 46 aanvragen aan tijdens de periode 1811 tot 1865.

Onder de 46 aanvragen van begin vorige eeuw was ook een aanvraag voor Ravels. Waar deze eerste gekende steenbakkerij van Ravels heeft gestaan, is ons niet bekend. Vermoedelijk was ze gelegen op Klein Ravels. De produktie van deze kleine steenbakkerijen was gering en diende meestal voor plaatselijk gebruik. Het steenmaken gebeurde immers nog helemaal met de hand. Hieronder beschrijven wij even het proces:

Na de klei duchtig gekneed te hebben en met water besproeid drukte de steenbakker de klei in zijn

vormen. Met de strijk ging hij dan over de vormen om er de overtollige klei af te schrapen. Op een ietwat verhoogde plaats werden de stenen dan enkele uren gedroogd en in rijen neergelegd. Daarna strooide men er wat zand overheen, zodat de stenen naar de logies of loodsen konden worden gevoerd. Hier werden ze met strooien wanden afgedekt om ze tegen de regen en de hitte te beschutten. De stenen werden op hun kant gezet met een beetje tussenruimte, zodat de wind vrije doorgang had. Na ongeveer een maand in deze loodsen te hebben gelegen konden de stenen in de oven worden gebakken. Dit was een gemetseld vierkant, van een gewelf voorzien met onderaan trekpaten of openingen. In de oven stapelde men de stenen op in klampen. De brandstof, mutserd en klein hout of kolen werd op roosters gelegd. De vlammen zochten zich een weg tussen de stenen door, terwijl de rook langs boven door de schouwen van het gewelf een uitweg vond.

In de Kempen nam de steennijverheid een definitieve uitbreiding op het einde van de vorige eeuw. De eerste jaren van deze eeuw heerste er bovendien een ware stormloop voor de kleigronden. Volgende steenfabrieken werden te Ravels opgericht:

1898: Soc.An.fabrique de Ciment Portland et briqueterie de Ravels, in 1922 toegetreden tot de

groep C.B.R. (Cimenteries et briqueteries Réunis). 1904: Van Bael en Wanty, steenfabriek La Providence te Ravels, later toegetreden tot de groep "Briqueteries du Nord".

1906: Briqueterie du Nord, of De Steenbakkerij van het Noorden. Tevens oprichters van een ijsfabriek te Ravels in 1907.

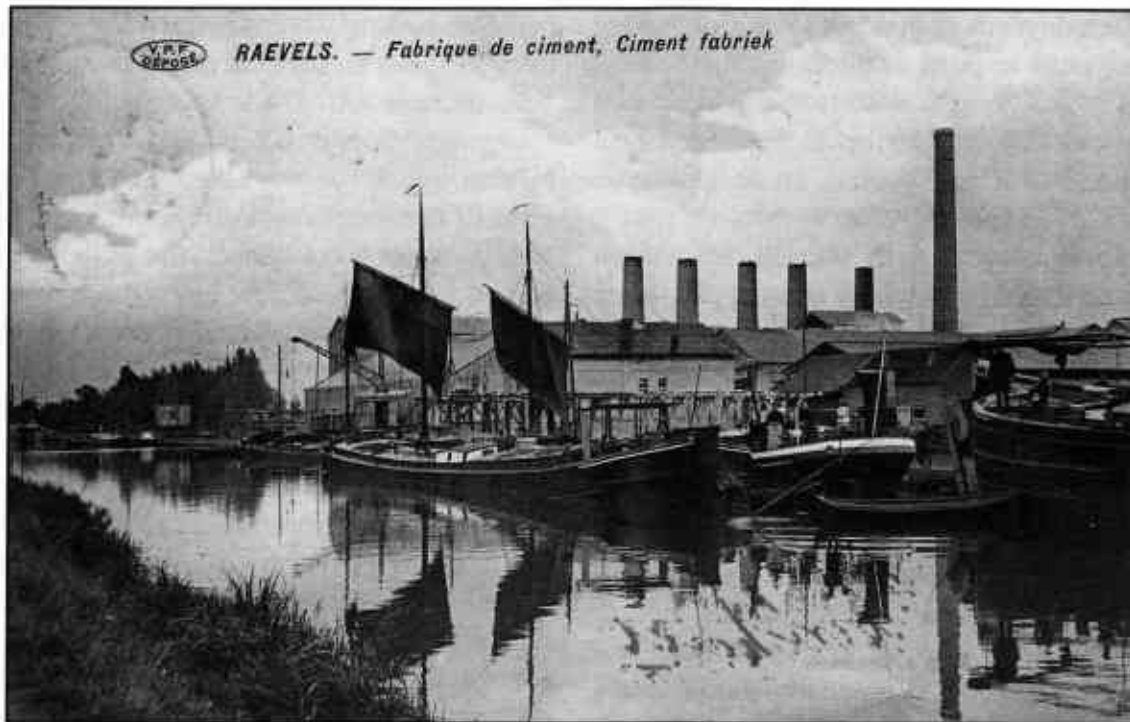
1908: Steenbakkerij gesticht door Van den Bosch van Turnhout, in de volksmond gekend als "De Beenhouwers" omdat het grootste gedeelte van de aandeelhouders dit bedrijf uitoefenden. De fabriek maakte later deel uit van de N.V.Briqueteries du Nord.

Buiten de bovenvermelde waren er misschien nog andere, waarvan we geen gegevens bezitten. In bijna alle grote Kempische fabrieken bleef intussen de mechanisatie het handwerk verdringen, met gevolg dat het personeel inkromp, vooral tijdens de winter, omdat men de klei niet meer met de spade afstak, maar met de machine uitbaggerde. In 1902 hadden de Kempense steenbakkers zich in een syndicaat verenigd, maar na enkele jaren werd dat ontbonden tengevolge van het uittreden van enkele leden. Meermaals heeft men nadien gepoogd het syndicaat terug op te richten, maar al deze pogingen leden schipbreuk. In 1920 werd door een groep financiers uit Brussel en uit Antwerpen een N.V.gesticht onder de benaming

“Union des Tuileries et Briqueteries de Belgique” (U.T.B.B.). Het doel was zoveel mogelijk steenbakkerijen aan te kopen om een trust te vormen. Gezien de moeilijke omstandigheden die ze tijdens de oorlog hadden doorgemaakt, vonden de voorstellen van de nieuwe groep bij de meeste steenbakkers een gunstig onthaal. De vennootschap kon op die manier een 20-tal

steenbakkerijen opnemen waaronder 2 van Ravels, met name “La Providence” en “Van den Bosch en C°”. Weldra kon men langs de vaart van Ravels tot Brecht de 20 steenbakkerijen van deze machtige vennootschap zien prijken. Grootscheeps was het opzet, maar minder schitterend de ontknoping, want na 4 jaar werd de N.V. ontbonden wegens financiële problemen.

door Els De Kinderen (†)

Indertijd gonsde het om en rond de brug van bedrijvigheid. Denken we daarbij vooral niet aan gestroomlijnde snelheden en een computerachtige verdeling van taken. Het ging er gewoon levendig aan toe, en de mens er middenin had zijn handen vol. Toen pufte en pufte de goederentram de brug op, met zoveel wagens achteraan dat hij er niet tegenop kon; uitbollen en afhaken dan maar ... Dan weer op volle snelheid vooruit, tot de vonken en gensters in het wilde weg vlogen en gretig insloegen op het stro en de wagens met pannen geladen die dan vuur vatten. Stoppen! water, water ... nee, beter zand... Eenieder liet het werk vallen en met vereende krachten werd de brand geblust.

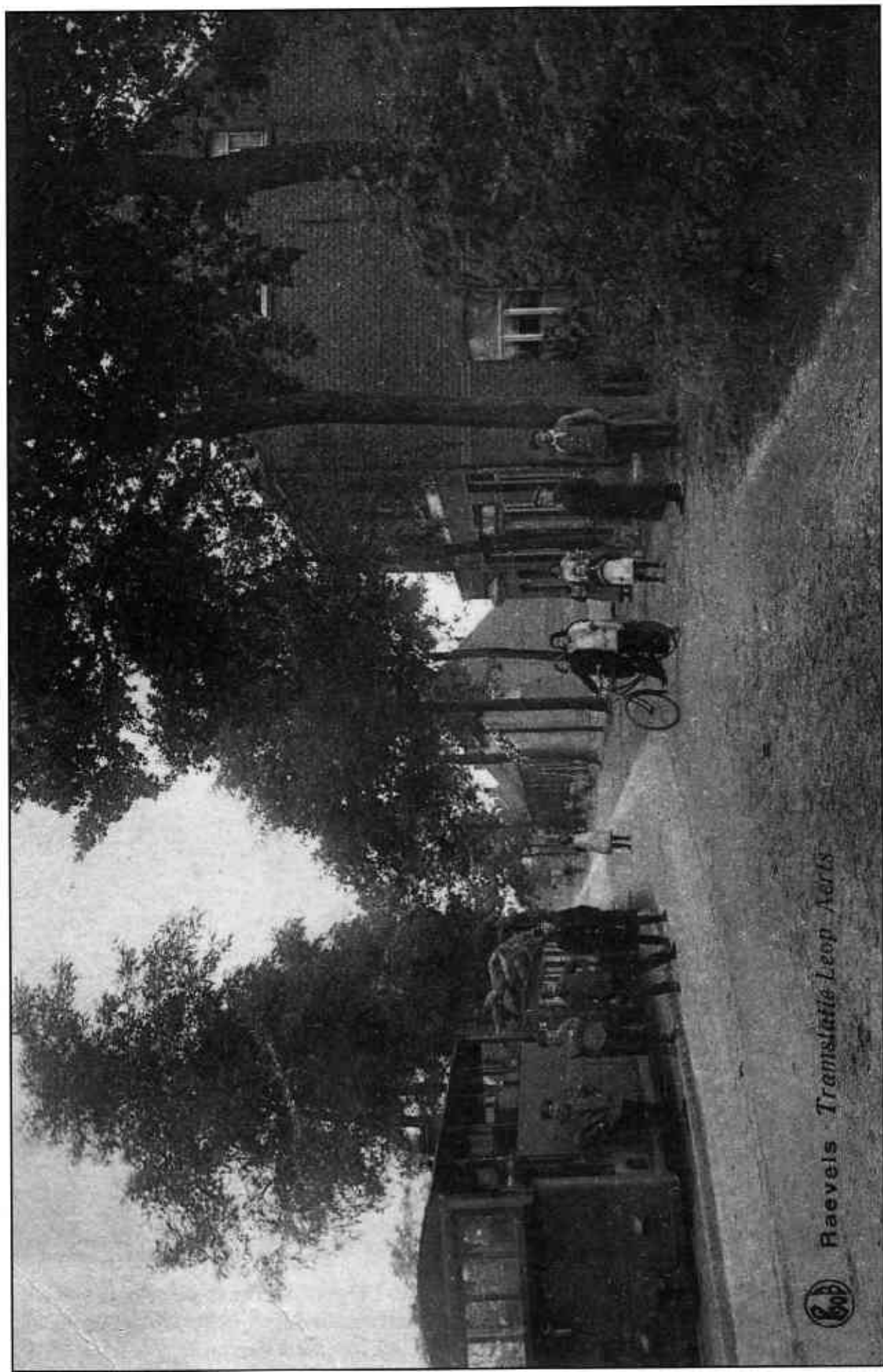
Aan hulpvaardigheid ontbrak het niet. De tram speelde een rol van betekenis. En centraal stond: "In de Tramstatie" bij Leopold Aerts-De Vrij. Als schakel tussen de fabrieken enerzijds maar ook voor het dorp en de boeren uit het omliggende anderzijds heeft dit, in 1910 opgericht huis, vele jaren een belangrijke rol gespeeld. Wat daar allemaal omging en gebeurde! Het was er hotel - vier tweepersoonskamers-, restaurant, herberg, winkel en zakenbureel. Zo zouden wij het althans noemen! Eenieder, en dat waren vooral boeren met paard en kar, die een lading cement of stenen wenste, diende vooraf bij Pol Aerts een bestelbon af te halen en af te rekenen. En als de boer dan zijn paard niet alleen durfde laten, -of misschien geen zin had om persoonlijk in het kantoor van de fabriek binnen te gaan- vroeg hij eenvoudig aan Anna Aerts hem per fiets te volgen. En dat "manusje van alles" stond altijd klaar om te helpen. Wat niet wil zeggen dat zij zich zomaar liet doen! Trouwens, Pol Aerts dirigeerde met gestrenge hand.

Voor grote bestellingen die per spoor werden afgehandeld, gebeurden de transacties eveneens langs het zakenbureel. Ernaast hadden de Cementfabriek, de Steenfabriek "Het Noorden" en de Pannenfabriek gezamenlijk een magazijntje gebouwd waar goederen tijdelijk konden worden opgeslagen. De zakelijke contacten gebeurden in

de beste verstandhouding, vermits zij steunden op vriendschappelijke relaties. Praktisch elke nieuwe directeur van de Cementfabriek verbleef, in afwachting dat zijn woning in orde werd gebracht, enkele tijd als pension gast bij de familie Aerts, o.a. ook de Tsjech Maserich, directeur tijdens de beruchte staking. Overigens een fijn-ontwikkeld man die reden verstond en respect kon opbrengen voor de man zelf. Dit in tegenstelling met zijn voorganger Coertens, een West-Vlaming, die er bij voorkeur met de grove borstel doorging en voor zichzelf evenmin nauw keek. Kunstzinnig was hij wel, hij speelde o.a. toneel -het prille begin van Nut en Vermaak- en naar het voorbeeld van zijn broer, de gekende schilder F.Coertens, hanteerde hij in zijn vrije tijd eveneens het penseel. Daarnaast verbleven in de Tramstatie geregeld vreemdelingen, meestal ingenieurs en gespecialiseerde technici o.m. Zwitsers, Fransen, Duitsers, Engelsen, Tsjechen en zelfs een Braziliaan. Wat zij te Ravels uitrichtten? Sommigen om zich op de Cementfabriek verder te bekwamen. Anderen hielden toezicht of werkten mee aan de opstelling van machines. De Engelsen waren er elke maand opnieuw om stalen te nemen van de cement die naar Engeland uitgevoerd moest worden. In het kosthuis ging het er gemoedelijk aan toe; moeder Bertha De Vrij zorgde voor een degelijk maal en was overigens gul en vrijgevig. Na de dagtaak waren er altijd wel enkele liefhebbers om een kaartje te leggen, en bijwijlen ging het er dan vrolijk aan toe. Echter nooit voor lang, onverbiddelijk werd tijdig naar de klok gewezen. Zo ging dat toen: alles op uur en tijd! En vooral werken stond op het programma. Met het oog op de scheepvaart werd omstreeks het einde van de eerste wereldoorlog aan het bestaande geheel een winkel in kruidenierswaren en aanverwante zaken toegevoegd.

Schepen werden in die dagen vooral met paardenkracht voortbewogen, voor korte afstand ook wel met mankracht. Aan de vaart te Ravels heerste steeds beweging en overal waren er mensen druk bezig met het lossen en laden van schepen,

 Raevens Translatie Leep Aerts

wat toch meestal per kruiwagen geschiedde. Van de pannenfabriek werd een schip door mannen naar de Grote Kom getrokken waar de pannen op wagons werden gezet. Door hun arbeid in de fabrieken en aan de vaart hadden vele Ravelse arbeiders begrepen van varen opgedaan; water en schip waren hen vertrouwd. De families Soffers, Van Oekelen en Dierckx hielden aan de vaart een paardenverhuurbedrijf. Vermits de schippers lang onderweg waren, diende een ruime mondvoorraad opgedaan. Bij Pol Aerts vonden zij een vertrouwensadres waar ze ook voor andere diensten terecht konden, zoals het neerleggen en verzenden van poststukken. Handel en wandel vertoonden menselijke aspecten, het hoefde dus allemaal niet keihard te gaan. Niemand dacht er bijvoorbeeld aan tijdens het seizoen het overschot aan groenten te verkopen; schippers die er om vroegen, kregen ze gewoon aangeboden. Meest van al nog hebben de douanen in de Tramstatie een tweede thuis gevonden. Voor de eerste wereldoorlog verbleven er verscheidene jonge

mannen die aan de brug en in de omgeving dienst deden. Met niet veel om handen, waren ze steeds bereid een handje toe te steken in de drukke huishouding. Het kwam zelfs zo ver, dat zij de plaats van de dienstmeid innamen. Ernst werd het uiteraard als hun oversten in de buurt kwamen, doch ook dan wisten zij zich uit de situatie te redden. Later heeft ook de brigadier der douanen in de Tramstatie zitdag gehouden. Als Waal kon hij de boeren niet te best verstaan en dus liet hij het schrijven van geleibrieven bij voorkeur over aan de dochter des huizes. Op zo'n dag was de boer er eens tussenuit en dan trakteerde hij zichzelf -en een ander!- op een pint en een sigaar. Het kon allemaal in de Tramstatie, het zakelijk ontmoetingscentrum op maat van de mens, met een op sociaal vlak toch wel belangrijke functie. Daar bestond immers geen drempelvrees, en eens zover, was de afstand tot diegenen die het toen voor het zeggen hadden makkelijker te overbruggen.

Kruidenierswinkel, Café, Logement en Tramstatie van Leopold Aerts aan de brug in Ravensburg. Op de vorige bladzijde zien we voor dit café de stoomtram die dagelijks verschillende malen van Tilburg naar Turnhout spoorde (nu Brasserie Perron 7)

door Dirk Huyge

In 1966 werd door de heer Foblets een nederzetting uit de steentijd ontdekt te Weelde-Paardsdrank die in het Laat-Mesolithicum kon worden gedateerd (4500 voor Christus). De site werd in 1976-1977 door de Katholieke Universiteit van Leuven opgegraven onder leiding van Professor Piet Vermeersch. De eerste resultaten van de opgraving werden door Dirk Huyge gepubliceerd in 'Wel en wee in Weelde'. Dit artikel uit 1978 wordt hier opnieuw integraal gepubliceerd en wordt gevolgd door het eindwerk dat Dirk Huyge in 1980 publiceerde tot het bekomen van de graad van licentiaat in de Oudheidkunde en Kunstgeschiedenis.

I. Een nederzetting uit de Midden-Steentijd te Weelde. In: Wel en Wee in Weelde. Uitgave van de Heemkundekring Nicolaus Poppelius. Weelde, 1978, blz.43-46

Met het einde van de laatste grote ijstijd, de Würm, trad een langzame verbetering van het klimaat in. Zo werden na een schijnbaar lange periode van menselijke afwezigheid onze gewesten opnieuw bevolkt. Verschillende mensengroepen (Hamburg, Tjonger, Ahrensburg, ...) over wier herkomst men het niet eens is, hebben tijdens dit uitdeinen van de ijstijd (of Tardiglaciaal) (12.000 - 8.300 V.C.) de Lage Landen bewoond. Deze lieden, die nog sterk teerden op de verworvenheden van de Oude Steentijd (of het Paleolithicum), leefden in hoofdzaak van rendierjacht. Omwille van hun verwantschap met de paleolithische jagers heeft men deze tardiglaciale culturen vaak onder de noemer Epipaleolithicum samengebracht.

De aanvang van het Holoceen (8.300 V.C.) tot op heden luidde de definitieve klimaatsverbetering in die het rendier voorgoed uit onze streken zou verdrijven. De schaars beboste steppe van het Tardiglaciaal moest langzaam wijken voor een open boslandschap, waarin aanvankelijk berken en dennen het gros van de vegetatie zullen hebben uitgemaakt. We zijn nu in de Midden Steentijd of het Mesolithicum aanbeland. De mens, die zich voor talrijke veranderingen in de planten- en

dierenwereld geplaatst zag, was genoodzaakt zijn levenswijze grondig aan te passen. Met het verdwijnen van het rendier, dat in kudden leefde, was hij voor zijn levensonderhoud aangewezen op dieren die verspreid het woud bevolkten, zoals het hert en de ever. Ook de jacht op kleinwild en de visvangst moeten een belangrijke rol in de voedselvoorziening hebben gespeeld. Dit alles had een ingrijpende wijziging van het werktuigenarsenaal tot gevolg. Reeds op het einde van het Paleolithicum (Magdaleniaan) en gedurende het Epipaleolithicum liet zich een zekere tendens naar het steeds kleiner worden van de werktuigen gevoelen. Voor het Mesolithicum zal het gebruik van zeer kleine stenen voorwerpen, de zogenaamde microlithen, het meest opvallende kenmerk zijn. Vele microlithen zullen, gevat als spits of weerhaak in een schacht, het essentiële onderdeel van de pijlbewapening hebben uitgemaakt. Ook het gewone huishoudelijke gereedschap (schrabbers, boren, ...) zal vaak tot microlithische afmetingen worden herleid. Een aantal werktuigen uit de Midden-Steentijd werden in de figuur samengebracht.

Uit deze periode werd te Weelde, op de plaats genaamd Paardsdrank, een nederzetting opgegraven. Ze werd bij oppervlakteprospectie ontdekt door de heer R.Foblets uit Brasschaat. De opgravingen werden in 1976-1977 ondernomen door het Laboratorium voor Prehistorie van de Katholieke Universiteit te Leuven o.l.v. Prof.P.Vermeersch. Het materiaal is momenteel ter studie en wij willen hier dan ook slechts enkele zeer voorlopige resultaten presenteren. De nederzetting, gesitueerd in een duinlandschap, ligt bovenop een paraboolduin, waarvan de beide armen naar het zuiden toe een ven omsluiten. Een dergelijke geomorfologische positie blijkt karakteristiek te zijn voor vele epipaleolithische en mesolithische nederzettingen in zandig Noord-België en Zuid-Nederland. In het duin heeft zich een humus ijzer podzol (een karakteristieke bodem voor zandige gebieden) ontwikkeld. De stratigrafische positie van de door de mens vervaardigde voorwerpen (artefacten) biedt hier echter weinig uitsluitsel voor een datering.

Drie concentraties van artefacten konden worden opgetekend. Twee daarvan zijn eerder uitgerekt en vormloos; de derde is mooi ovaalvormig. De talrijke fragmenten verbrande zandsteen en kwarts mogen als de restanten van haarden worden geïnterpreteerd. Buiten de drie concentraties konden overal op het duin nog verspreide artefacten worden ingezameld. Als grondstoffen heeft de mesolithische mens in hoofdzaak vuursteen en Wommersomkwartsiet benut. Deze laatste, een fijnkorrelig kwartsiet, laat zich gemakkelijk bewerken en was vooral tijdens het Mesolithicum zeer in trek. Er is slechts één ontsluiting van gekend, namelijk te Wommersom bij Tienen. Van daaruit werd het over grote afstanden geëxporteerd. Waar de vuursteen gewonnen werd, is moeilijker uit te maken. De grinden van de Maas en het krijt van Limburg lijken de meest voor de hand liggende oplossingen.

Hoe werden deze grondstoffen nu door de mens verwerkt? Door een directe slag (steen tegen steen) of door een indirecte slag (met behulp van een beitel uit hout of steen) werden van een ruwe knol vuursteen of een andere grondstof stukken afgeslagen, die men, naargelang hun lengte, afslagen of klingen noemt. Het blok grondstof waarop men slaat om afslagen of klingen te bekomen, duidt men aan als kern of nucleus. Door de geproduceerde afslagen en klingen verder te bewerken met slag- of druktechniek (retoucheren) worden karakteristieke werktuigvormen tot stand gebracht. Op de nederzetting van Weelde waren kernen eerder zeldzaam en meestal volledig opgebruikt, wat er op wijst dat de mesolithische mens geen onbegrensde hoeveelheden grondstof ter beschikking stonden. In het werktuigenbestand bekleden de microlithen uiteraard een voornaam plaats. Ze beslaan ca 30% van het totale instrumentarium. Hieronder treffen we allerhande spitsen aan, alsook geometrische vormen: enkele segmenten en driehoeken, talrijke trapezia. Microklingen met afgestompte boord (kleine, langs één boord stomp gemaakte klingen) zijn lang niet zeldzaam. Door het aanwenden van een vlakke bewerkingstechniek op microlithen worden voor onze streken karakteristieke werktuigen verkregen: varebladspitsen en spitsen met afgeronde of schuine basis. De overige werktuigen omvatten

schrabbers, zeldzame stekers en boren en talrijke geretoucheerde en gekerfde afslagen en klingen, die voor de meest verscheiden werkzaamheden zullen zijn aangewend.

Men moet er zich wel rekenschap van geven dat al deze stenen voorwerpen slechts een summier aandeel uitmaakten van de materiële cultuur van de mesolithische mens. In de zure zandbodems van de Kempen zal heel wat vergankelijk materiaal verloren zijn gegaan. Gebruiksvoorwerpen uit hout of been worden slechts in zeer uitzonderlijke omstandigheden teruggevonden. In het huidige stadium van het onderzoek is het voorbarig om zich aan een datering te gewagen. Toch willen wij op louter typologische gronden (vergelijkende classificatie van het materiaal) deze industrie tussen 6000 en 4500 V.C. plaatsen. De resultaten van het natuurwetenschappelijk onderzoek (C14, sedimentologie, pollenanalyse) zullen hier hopelijk meer klaarheid brengen.

II. Dirk Huyge. Laat-Mesolithicum te Weelde-Paardsdrank. Eindwerk tot het bekomen van de graad van licentiaat in de Oudheidkunde en Kunstgeschiedenis. Leuven, 1980

Woord vooraf

Bij het beëindigen van dit proefschrift rest ons de aangename plicht iedereen te bedanken die rechtstreeks of onrechtstreeks tot de totstandkoming ervan heeft bijgedragen. In de eerste plaats gaat onze dank uit naar prof.dr.P.M.Vermeersch, die het promotorschap op zich heeft willen nemen en op wiens intellectuele en morele steun wij steeds konden rekenen. De enkele discussies met prof.dr.F.Gullentops aangaande de stratigrafische problematiek hebben die voor ons toch al moeilijk verteerbare materie aanzienlijk verlicht, waarvoor wij hem zeer erkentelijk zijn. Ook de heer R.Foblets, op wiens aanwijzing de opgravingen te Weelde konden plaatsvinden, willen we hier hartelijk danken. Zijn speurzin en wetenschappelijke eerlijkheid hebben al vele archaeologica van de definitieve ondergang gered. Niet in het minst danken we ook de heren A.Nijs en R.Geeraerts, die respectievelijk de tekeningen van de artefacten en de plannen en

De opgravingen aan de Paardsdrank te Weelde tijdens de bloedhete zomer van 1976

grafieken hebben verzorgd. Hun bijdrage, slechts onvolkomen door de reprografie weergegeven, weerspiegelt een bewonderenswaardige grafische competentie. Dank ook aan de medestudenten, vrienden en vriendinnen. De uren samen waren lang niet altijd aan ernst gespendeerd; een mens leeft nu eenmaal niet van wetenschap alleen.

INLEIDING

1. Historiek van het onderzoek

Het site van Weelde-Paardsdrank werd door de heer R.Foblets uit Brasschaat voor het eerst bezocht ter gelegenheid van oppervlakteprospectie in het voorjaar van 1966. De aanleg van een brandweg doorheen de dennenaanplantingen tijdens W.O.II had er een groot aantal mesolithische lithica aan het daglicht gebracht. De heer Foblets, die tussen 1966 en 1970 ruim zesendertig maal het site frequenteerde, kon also een belangrijke collectie van circa 2600 artefacten aanleggen. Onafhankelijk van hem werden, naar eigen mondelinge mededeling, ook door de heer A.Goossens uit Borgerhout archaeologica op het site ingezameld. Op aanwijzing van en in

samenwerking met de heer Foblets werden gedurende de zomers van 1976 en 1977 opgravingen ondernomen door het Laboratorium voor Prehistorie van de K.U.Leuven onder leiding van Prof.Dr.P.M.Vermeersch. De campagne van 1976 had in eerste instantie een uitgebreide prospectie van het site tot doel. Ze leidde tot de ontdekking van drie artefactenrijke arealen (de sectoren 1, 4 en 5), waarvan er één (de sector 4) nog datzelfde jaar volledig werd opgegraven. Tijdens de campagne van 1977 werd alle aandacht op de sectoren 1 en 5 toegespitst. Naar schatting konden ruim 35000 artefacten bij de opgraving worden gerecupereerd. Slechts enkele summiere en zeer voorlopige onderzoeksresultaten werden sindsdien bekendgemaakt (Vermeersch, Foblets, 1976; Vermeersch, Huyge, Foblets, 1978; Huyge, 1978).

2. Methode van verwerking en doelstelling

Reeds bij de opzet van dit proefschrift bleek het voor ons een onbegonnen taak het vondstenmateriaal integraal te verwerken. Het lag voor de hand dat wij abstractie zouden maken van de oppervlaktecollecties alsook van de over het

ganse site verspreide vondsten en ons tot de drie artefactenrijke en archeologisch best omschreven arealen zouden beperken. De door ons gevolgde methode is de klassiek typologische verwerking van het materiaal. Hoewel wij geenszins het belang van de nieuwe archeologische benaderingswijzen (zie b.v. Cahen, Keeley, Van Noten, 1979) willen aanvechten, moet toch gezegd dat deze veel idealer vondstomstandigheden vereisen dan dat het site van Weelde-Paardsdrank ons kon offerreren. In wat volgt komen de beperkingen ten overstaan van paleotopografie, refitting en microwear ruimschoots aan bod en behoeven hier geen nadere verklaring. Bovendien overstegen ook de voor een dergelijk gecombineerd onderzoek vereiste werkomstandigheden veruit de ons toegemeten tijd en mogelijkheden. Dit proefschrift werd opgevat als de directe aanloop tot het definitieve opgravingsverslag, waarvan het ook reeds de mogelijke structuur weerspiegelt. In een eerste hoofdstuk wordt kort ingegaan op de localisatie en de geomorfologische en geologische karakteristieken van het site. Tevens willen we hier reeds, het archeologisch probleem abstraherend, een plausibele chrono-stratigrafische interpretatie van het bodemprofiel voorstellen. De verticale en de horizontale verspreiding van de archaeologica komen in het tweede hoofdstuk aan de orde. Het derde hoofdstuk, integraal gewijd aan een gedetailleerde studie van het archeologisch materiaal, constitueert in menig opzicht het corpus van dit werk. Bij de verwerking van de gegevens (hoofdstuk IV) wordt de bekomen informatie, voor zover relevant, tegen de voorhanden zijnde archeologisch-typologische achtergrond geduid. Het hoeft geen betoog dat die bekomen informatie, gezien haar essentieel typologische aard, zich quasi uitsluitend tot een culturele en chronologische appreciatie leent. Deze beperking inachtgenomen wil dit proefschrift voor het ons aanbelangende gebied, de Noordbelgische en Zuidnederlandse zandstreek, en uitsluitend met betrekking tot het Laat-Mesolithicum een valabele, zij het dan hypothetische bijdrage leveren tot de opbouw van een regionale prehistorie of meer specifiek een regionale culturele filiatie en chronologie. Enkel de vergelijking van soliede regionale systemen is ons inziens een betrouwbare basis voor een ruimere (culturele en interculturele) benadering van het

prehistorisch menselijk fenomeen. We willen ons dan ook niet laten verleiden tot een al te gemakkelijke negativistische evaluatie van de bestaande cultuurtheorieën (Newell, 1973; Kozłowski, 1975; Rozoy, 1978; Gob, 1979), nog door onvoldoende of onzekere gegevens gesteund en vaak te ruim-denkend de regionale variabiliteit negerend. Laten we ons liever geen tweede maal aan een “Westeupees Tardenoisiaan” bezondigen en het toch zo noodzakelijke wetenschappelijk geduld opbrengen. Synthese is immers slechts daar mogelijk, waar een grondige kennis van de delen aan die van het geheel voorafgaat. En helaas, onze kennis van de delen reikt nog weinig ver.

HOOFDSTUK I: Localisatie, geomorfologische en geologische karakteristieken van het site

Het site is gelegen te Weelde in de Antwerpse Noorderkempen op de plaats genaamd “Paardsdrank” (zie fig.1). De geografische coördinaten zijn: 51°23'27" N.B.-4°58'00" O.L. Geomorfologisch gezien ligt Weelde op een uitloper van het zacht hellend Limburgs plateau. Het fysisch uitzicht van de Paardsdrank zelf wordt gekarakteriseerd door lage stuifzandconcentraties, die een Pleniglaciaal dekzandlandschap afdekken. De opgravingen zijn gesitueerd op een paraboolduin, waarvan de beide armen naar het zuiden toe een ven omsluiten. Gezien zijn geringe omvang en jeugdige topografie kan dit ven echter bezwaarlijk als de oorspronkelijke deflatiekom van het duin worden aanzien. Fig.2 geeft de topografische karakteristieken van het duin weer. De absolute hoogte van de top, geschat op basis van de topografische kaart (1/10.000e) van het M.G.I., ligt bij de 34 meter. Van de drie artefactenrijke arealen, aangeduid als de sectoren 1, 4 en 5, ligt enkel de sector 5 op de top van het duin; de sectoren 1 en 4 liggen circa 1 meter lager op de steilere noordhelling en zijn beide in de brandweg gesitueerd, waarvan de aanleg aanleiding was tot de ontdekking van het site. De stratigrafie kan, aan de hand van een bodemprofiel opgenomen in de sector 5 (fig.3), veralgemeend als volgt worden beschreven (van boven naar beneden): 0-30 cm: Ap, verstoorde horizont die de A1 en een gedeelte van de A2 omvat; plaatselijk recente podzolizatie onder dennenbos, dat momenteel in

de brandweg en op de top van het duin geroid is 30-45 cm: resterende A2, uitgeloopte grijs-witte horizont

46-50 cm: B2h, zandige humusaanrijkingshorizont

50-60 cm: B2ir, zandige ijzeraanrijkingshorizont

60-100 cm: C, geel ongestratificeerd zand met ijzerinfiltratiebandjes; plaatselijk geelbruin; zakvormig contact met de volgende horizont

100-105 cm: grijsachtig zand met houtskool

105-110 cm: witachtig zand met houtskool

meer dan 110 cm: geelachtig gestratificeerd zand

Tijdens de opgraving werden ook de pedologische overgangshorizonten AB en BC geïndividualiseerd. In een van de profielen ten zuidwesten van de sector 5 (kwadranten LB-LD058) konden op een diepte van 180 cm de lemige dekzanden worden bereikt. De interpretatie van deze stratigrafische sequentie stelt nog menig probleem. De lemige dekzanden horen allicht de Formatie van Wildert toe (De Ploey, 1961). Het pakket van stuifzanden dat bovenop deze Würm afzettingen werd gesedimenteerd kan grotendeels aan de Formatie van Beerse toegeschreven worden. Deze verstuvings, actief tijdens het Tardiglaciaal, zouden volgens F.Gullentops (1957) met de snelle bebossing bij de aanvang van het Holoceen tot een einde gekomen zijn. Volgens J.De Ploey (1961:109) liepen ze mogelijk door tot in het Preboreaal en het Borea. Het niveau met houtskool (6-7: 100-110 cm) is gekend als de Usselo-laag of -bodem en ontstond wegens de toename van de relatieve vochtigheid en de uitloging van de bodem tijdens de Allerod-oscillatie. Het niveau 5 (60-100 cm) kan plaatselijk als A-horizont van een Atlantische bosbodem (loofhoutprofiel) getypeerd worden. Tot deze bodem behoren blijkbaar de vingervormige instulpingen die mooi in de Usselo-laag zichtbaar zijn en verklaard kunnen worden als graafgangen van engerlingen (meikeverlarven). Misschien reeds vanaf de Subboreale periode werd de bosbodem (al dan niet volledig) omgezet tot een humus-ijzerpodzol, waarvan de bovenste lagen van ons profiel de bodemhorizonten uitmaken. Het niveau 5 kan hier trouwens ook als C-horizont (onverweerd moedermateriaal) van deze podzol worden geïnterpreteerd. Men mag zeker de mogelijkheid niet uitsluiten dat de top van de

stuifzanden van (antropogene?) Subboreale of vroeg-Subatlantische oorsprong zou zijn en dus posterieur aan de afzettingen van de Formatie van Beerse. Deze mogelijkheid heeft belangrijke chronostratigrafische implicaties (zie verder). Van dergelijke post-Atlantische verstuvings is in de Antwerpse Noorderkempen aanduiding gevonden onder vorm van de Formatie van Meer (De Ploey, 1961). Stuifzandformaties die een humus-ijzerpodzol overdekken en na de grote uitbreiding van de heidevelden in de na-christelijke tijd ontstonden zijn in de profielen van Weelde niet met zekerheid te herkennen. Korrelgrootteanalyses (door F.Gullentops) hebben in het complex van stuifzanden een sedimentologische scheiding aangetoond tussen de zanden van de A- en B-horizonten van het podzolprofiel en de daaronderliggende stuifzanden, waarbij deze respectievelijk uit een fijner duinzand (gemiddeld fijn) en een grover duinzand (fijn gemiddeld) bestaan. Deze sedimentologische scheiding blijft voorlopig chronologisch niet te duiden en is dus voor de interpretatie van het bodemprofiel en haar archeologische consequenties weinig relevant. De stratigrafische problemen van mesolithische nederzettingen in duingebieden werden reeds uitvoerig door P.M.Vermeersch (1975, 1976, 1977) behandeld; we komen er verder nog op terug.

HOOFDSTUK II: De opgraving

Op het terrein werd een basislijn van 140m lengte gematerialiseerd door twee wit-rood geschilderde metalen buizen, die aan haar uiteinden in de grond werden gedreven (de punten A en B van de fig.2). Deze buizen werden na de opgraving ter plaatse achtergelaten. De oriëntatie van de basislijn is 70° oost. Het beginpunt is gelegen op het kruispunt van twee brandwegen. Zelf is ze parallel aangebracht met de zuidzijde van de brandweg waarin de sectoren 1 en 4 zijn gesitueerd. Deze basislijn doet dienst als abscis (X-as) van het kwadratenstelsel, waarbij het kwadraat tussen 0 m (punt A) en 1m de indicatie 000 krijgt; het kwadraat tussen 1m en 2m wordt dan als het kwadraat 001 aangeduid. De ordinaat (Y-as) van het stelsel zet loodrecht in het punt A aan en is volgens een alfabetisch stelsel ingedeeld. In

noordelijke (positieve) richting wordt het eerste kwadraat als AA bestempeld, het tweede als AB, en zo verder tot AZ, waarbij dan wordt overgegaan op BA, BB, enz. In zuidelijke (negatieve) richting krijgt de eerste kwadratenreeks de indicaties KA tot KZ, de tweede LA tot LZ, de derde tenslotte MA tot MZ. In het licht van dit systeem kunnen de artefactenarealen die binnen ons bestek behandeld worden als volgt worden omschreven:

sector 1: kwadraten AA-AG 001-024 met uitzondering van de onopgegraven kwadraten AG 012-024

sector 4: kwadraten AC-AH 065-079

sector 5: kwadraten KL-KU 072-081

Verskillende opgravingstechnieken werden aangewend. Doorgaans werden na het verwijderen en zeven van de verstoorde horizont (Ap) kwadraten van 1 x 1m horizontaal afgegraven. Soms werd in oppervlakten van 2 x 1m gewerkt. Op zoek naar mogelijke structuren werden in de sector 4 de bewaarde podzolhorizonten in oppervlakten van 5 x 6m afgeschaafd. Nagenoeg alle grondmateriaal werd manueel of mechanisch droog gezeefd (mazen van 0,4 cm). In de mate van het mogelijke werden voor alle in situ aangetroffen archaeologica de coördinaten, alsook

de hoogte (t.o.v. het 10m-niveau) geregistreerd.

A. Verticale verspreiding van de artefacten

Ten einde de verticale verspreiding van de artefacten beter te kunnen beschrijven hebben we een steekproef uitgevoerd naar de diepte en positie van de voorwerpen en het mogelijk verband tussen beide. Daartoe werden in elk van de sectoren vier op elkaar aansluitende kwadraten, rijk aan artefacten, uitgekozen. De resultaten van deze steekproef zijn in de tabellen I en II samengevat. Uit de tabel I kan in de eerste plaats worden afgeleid dat de overgrote meerderheid van de geologisch in situ aangetroffen artefacten zich in de A- en B-horizonten van de podzol bevonden. Inderdaad, eenmaal onder de B2ir-horizont daalt het aantal artefacten spectaculair. In de sectoren 1 en 5 werd de C-horizont zelfs niet afgegraven omdat hij geen of nauwelijks geen archaeologica meer opleverde. In de sector 4 is deze daling schijnbaar minder spectaculair, maar de hogere percentages die hier voor de lagere niveau's werden bekomen zijn te wijten aan het feit dat de A2 en de overgangshorizont naar de B2 hier volledig geremanieerd zijn en opgenomen in de verstoorde bovenlaag, zodat ook geen artefacten en hun posities konden worden opgetekend. Ook in de

de brandweg en op de top van het duin gerooid is 30-45 cm: resterende A2, uitgeoogde grijs-witte horizont

46-50 cm: B2h, zandige humusaanrijkingshorizont

50-60 cm: B2ir, zandige ijzeraanrijkingshorizont

60-100 cm: C, geel ongestratificeerd zand met ijzerinfiltratiebandjes; plaatselijk geelbruin; zakvormig contact met de volgende horizont

100-105 cm: grijsachtig zand met houtskool

105-110 cm: witachtig zand met houtskool

meer dan 110 cm: geelachtig gestratificeerd zand

Tijdens de opgraving werden ook de pedologische overgangshorizonten AB en BC geïndividualiseerd. In een van de profielen ten zuidwesten van de sector 5 (kwadranten LB-LD058) konden op een diepte van 180 cm de lemige dekzanden worden bereikt. De interpretatie van deze stratigrafische sequentie stelt nog menig probleem. De lemige dekzanden horen allicht de Formatie van Wildert toe (De Ploey, 1961). Het pakket van stuifzanden dat bovenop deze Würmfazettingen werd gesedimenteerd kan grotendeels aan de Formatie van Beerse toegeschreven worden. Deze verstuvingsen, actief tijdens het Tardiglaciaal, zouden volgens F.Gullentops (1957) met de snelle bebossing bij de aanvang van het Holoceen tot een einde gekomen zijn. Volgens J.De Ploey (1961:109) liepen ze mogelijk door tot in het Preboreaal en het Boreaal. Het niveau met houtskool (6-7: 100-110 cm) is gekend als de Usselo-laag of -bodem en ontstond wegens de toename van de relatieve vochtigheid en de uitloging van de bodem tijdens de Allerod-oscillatie. Het niveau 5 (60-100 cm) kan plaatselijk als A-horizont van een Atlantische bosbodem (loofhoutprofiel) getypeerd worden. Tot deze bodem behoren blijkbaar de vingervormige instulpingen die mooi in de Usselo-laag zichtbaar zijn en verklaard kunnen worden als graafgangen van engerlingen (meikeverlarven). Misschien reeds vanaf de Subboreale periode werd de bosbodem (al dan niet volledig) omgezet tot een humus-ijzerpodzol, waarvan de bovenste lagen van ons profiel de bodemhorizonten uitmaken. Het niveau 5 kan hier trouwens ook als C-horizont (onverweerd moedermateriaal) van deze podzol worden geïnterpreteerd. Men mag zeker de mogelijkheid niet uitsluiten dat de top van de

stuifzanden van (antropogene?) Subboreale of vroeg-Subatlantische oorsprong zou zijn en dus posterieur aan de afzettingen van de Formatie van Beerse. Deze mogelijkheid heeft belangrijke chronostratigrafische implicaties (zie verder). Van dergelijke post-Atlantische verstuvingsen is in de Antwerpse Noorderkempen aanduiding gevonden onder vorm van de Formatie van Meer (De Ploey, 1961). Stuifzandformaties die een humus-ijzerpodzol overdekken en na de grote uitbreiding van de heidevelden in de na-christelijke tijd ontstonden zijn in de profielen van Weelde niet met zekerheid te herkennen. Korrelgrootteanalyses (door F.Gullentops) hebben in het complex van stuifzanden een sedimentologische scheiding aangetoond tussen de zanden van de A- en B-horizonten van het podzolprofiel en de daaronderliggende stuifzanden, waarbij deze respectievelijk uit een fijner duinzand (gemiddeld fijn) en een grover duinzand (fijn gemiddeld) bestaan. Deze sedimentologische scheiding blijft voorlopig chronologisch niet te duiden en is dus voor de interpretatie van het bodemprofiel en haar archeologische consequenties weinig relevant. De stratigrafische problemen van mesolithische nederzettingen in duingebieden werden reeds uitvoerig door P.M.Vermeersch (1975, 1976, 1977) behandeld; we komen er verder nog op terug.

HOOFDSTUK II: De opgraving

Op het terrein werd een basislijn van 140m lengte gematerialiseerd door twee wit-rood geschilderde metalen buizen, die aan haar uiteinden in de grond werden gedreven (de punten A en B van de fig.2). Deze buizen werden na de opgraving ter plaatse achtergelaten. De oriëntatie van de basislijn is 70° oost. Het beginpunt is gelegen op het kruispunt van twee brandwegen. Zelf is ze parallel aangebracht met de zuidzijde van de brandweg waarin de sectoren 1 en 4 zijn gesitueerd. Deze basislijn doet dienst als abscis (X-as) van het kwadratensysteem, waarbij het kwadraat tussen 0 m (punt A) en 1m de indicatie 000 krijgt; het kwadraat tussen 1m en 2m wordt dan als het kwadraat 001 aangeduid. De ordinaat (Y-as) van het systeem zet loodrecht in het punt A aan en is volgens een alfabetisch systeem ingedeeld. In

noordelijke (positieve) richting wordt het eerste kwadraat als AA bestempeld, het tweede als AB, en zo verder tot AZ, waarbij dan wordt overgegaan op BA, BB, enz. In zuidelijke (negatieve) richting krijgt de eerste kwadratenreeks de indicaties KA tot KZ, de tweede LA tot LZ, de derde tenslotte MA tot MZ. In het licht van dit systeem kunnen de artefactenarealen die binnen ons bestek behandeld worden als volgt worden omschreven:

sector 1: kwadraten AA-AG 001-024 met uitzondering van de onopgegraven kwadraten AG 012-024

sector 4: kwadraten AC-AH 065-079

sector 5: kwadraten KL-KU 072-081

Verskillende opgravingstechnieken werden aangewend. Doorgaans werden na het verwijderen en zeven van de verstoorde horizont (Ap) kwadraten van 1 x 1m horizontaal afgegraven. Soms werd in oppervlakten van 2 x 1m gewerkt. Op zoek naar mogelijke structuren werden in de sector 4 de bewaarde podzolhorizonten in oppervlakten van 5 x 6m afgeschaafd. Nagenoeg alle grondmateriaal werd manueel of mechanisch droog gezeefd (mazen van 0,4 cm). In de mate van het mogelijke werden voor alle in situ aangetroffen archaeologica de coördinaten, alsook

de hoogte (t.o.v. het 10m-niveau) geregistreerd.

A. Verticale verspreiding van de artefacten

Ten einde de verticale verspreiding van de artefacten beter te kunnen beschrijven hebben we een steekproef uitgevoerd naar de diepte en positie van de voorwerpen en het mogelijk verband tussen beide. Daartoe werden in elk van de sectoren vier op elkaar aansluitende kwadraten, rijk aan artefacten, uitgekozen. De resultaten van deze steekproef zijn in de tabellen I en II samengevat. Uit de tabel I kan in de eerste plaats worden afgeleid dat de overgrote meerderheid van de geologisch in situ aangetroffen artefacten zich in de A- en B-horizonten van de podzol bevonden. Inderdaad, eenmaal onder de B2ir-horizont daalt het aantal artefacten spectaculair. In de sectoren 1 en 5 werd de C-horizont zelfs niet afgegraven omdat hij geen of nauwelijks geen archaeologica meer opleverde. In de sector 4 is deze daling schijnbaar minder spectaculair, maar de hogere percentages die hier voor de lagere niveau's werden bekomen zijn te wijten aan het feit dat de A2 en de overgangshorizont naar de B2 hier volledig geremanieerd zijn en opgenomen in de verstoorde bovenlaag, zodat ook geen artefacten en hun posities konden worden opgetekend. Ook in de

sectoren 1 en 5 werd een belangrijk percentage van de artefacten in de Ap ingezameld (zie verder); men moet derhalve aannemen dat het geremanieerde deel van de A2 en mogelijk ook de volledig verdwenen A1 tot het verticale verspreidingsareaal van het materiaal behoren. Daaruit zou volgen dat de verspreiding van de artefacten 25-30 cm bedraagt, wat vrij veel is vergeleken met de meeste andere mesolithische nederzettingen, waar de verspreiding doorgaans tot 10-20 cm beperkt blijft (Vermeersch, 1977). Binnen deze verspreiding blijkt de meerderheid van de artefacten uit de sectoren 1 en 4 zich evenwel in de (gedeeltelijk of volledig geremanieerde) A-horizonten van de podzol te concentreren. Voor de sector 5, die het minst is geremanieerd, houde men bovendien ook rekening met het belangrijk aantal artefacten dat in de B2h-horizont werd ingezameld. Wat de positie van de artefacten aangaat, kan uit de tabel I worden opgemaakt dat enkel in de sector 4 de absolute meerderheid in horizontale toestand werd aangetroffen. Wanneer men evenwel abstractie maakt van de artefacten met onbepaalde positie, die vooral in de sectoren 1 en 5 belangrijk in aantal zijn, verkrijgt men voor de sectoren 1, 4 en 5 respectievelijk 63,4%, 74,9% en 55,4% horizontaliteit. Deze abstractie lijkt ons verantwoord in die zin, dat de artefacten waarvan de positie niet werd opgetekend meestal weinig volumineus zijn, zodat tussen hun positie en hun verticale verspreiding geen noodzakelijk verband moet worden gezocht. Nogmaals abstractie gemaakt van deze artefacten werden de numerieke gegevens uit de tabel I in de tabel II tot procentuele gegevens omgewerkt. Uit deze tabel kan als algemene tendens worden opgemaakt dat in de drie sectoren, van boven naar beneden toe, een vermindering aan horizontaliteit gepaard gaat met een toename van inclinatie en verticaliteit. Dit fenomeen is vooral duidelijk in de sector 1 waar in de A2-horizont en de pedologische overgang naar de B2 (AB) gemiddeld 73,5% van de artefacten in horizontale positie lag, terwijl slechts 11,8% duikend en 14,7% verticaal waren gericht. In de B2-horizont lagen gemiddeld 54,3% nog horizontaal, terwijl het percentage van de duikende en de verticaal-gerichte reeds tot respectievelijk 15,7% en 30,0% was opgeklommen. Eenmaal onder de B2 bevonden zich nog slechts 14,3% van

de artefacten in horizontale positie; het percentage van de duikende en de verticaal-gerichte bedroeg nu respectievelijk 35,7% en 50,0%. We benadrukken het evenwel: deze vaststelling wordt niet volledig beaamd door de gegevens uit de sectoren 4 en 5 en het hoge percentage van horizontaliteit in de lagere niveau's van deze sectoren laat ons niet toe een wetmatigheid te formuleren aangaande het verband tussen de positie van de artefacten en hun verticale verspreiding.

Samenvattend mogen we stellen dat de verticale verspreiding van de artefacten grosso modo overeenstemt met de A- en B-podzolhorizonten en circa 25-30 cm bedraagt. De meerderheid van de artefacten uit de sectoren 1 en 4 blijkt zich evenwel in de (gedeeltelijk of volledig geremanieerde) A-horizonten te bevinden. Voor de sector 5 verdient bovendien het belangrijk aantal artefacten uit de B2h-horizont inachtneming. Eenmaal onder deze concentratie schijnt een vermindering aan horizontaliteit gepaard te gaan met een toename van inclinatie en verticaliteit. We menen hierin de invloed van bioturbatie te zien en hoewel de artefacten in de lagere horizonten in belangrijke mate hun horizontale positie hebben behouden willen wij toch aannemen dat vele hiervan in bioturbate zakken zijn ingedrongen. De spectaculaire daling van het aantal artefacten onder de B2ir wijst er bovendien op dat deze verkitte ijzeraanrijkingshorizont (ijzeroerbank) eenmaal na de podzolisolatie de bioturbatie en dus de verticale verspreiding van de artefacten definitief heeft afgeremd.

B. Horizontale verspreiding van de artefacten

Tijdens de opgraving konden drie artefactenrijke arealen worden gelocaliseerd, die hierboven reeds als de sectoren 1, 4 en 5 werden omschreven. In de tabel III hebben we voor elk van deze arealen de totaalstelling van de uit de oppervlaktelaag afkomstige artefacten en de geologisch in situ aangetroffen artefacten weergegeven. Procentueel gezien blijkt de sector 5 met 67,4% in situ artefacten het minst geremanieerd. In de sectoren 1 en 4 konden respectievelijk slechts 55,9% en 31,1% van de artefacten in situ worden ingezameld. De figuren 4a, 5a en 6a weerspiegelen deze verdeling. Op deze verspreidingsplannen werden

enkel de in situ aangetroffen artefacten en zandsteen- en kwartsfragmenten opgetekend. Voor de sector 4 werden ook de ceramiekvondsten op plan gebracht. In zoverre men de gegevens uit de tabel IV (zie verder) mag veralgemenen, moet men er bovendien rekening mee houden dat van absoluut minimaal 20 tot 30% van de in situ aangetroffen artefacten geen kwadraat en/of coördinaten werden opgetekend, zodat deze ook niet op de verspreidingsplannen voorkomen. Het betreft hier hoofdzakelijk aan het oog en het oor van de opgravers ontsnapte en bijgevolg in de zeef ingezamelde archaeologica. Op de figuren 4b, 5b en 6b werden de in situ aangetroffen kernen, kernverseringsproducten, werktuigen en kerfresten (en voor sector 4 ook de ceramiekvondsten) aangeduid. De tabel IV geeft een evaluatie van deze verspreidingsplannen. Men kan er uit opmaken dat van de weerhouden artefactklassen uit de sectoren 1, 4 en 5 respectievelijk slechts 43,4%, 24,8% en 51,1% van het door ons gerecupereerde totaal op de plannen konden worden geregistreerd. Men neme deze documenten dus voor wat ze waard zijn, ermee rekening houdende dat ze, zeer onvolledig zijnde, de artefactendensiteit bijzonder onvolkomen

weergeven.

Uit het algemeen en specifiek verspreidingsplan van de sector 1 (fig.4a-b) blijkt het zeer diffuus karakter van de artefactenspreiding. Twee weinig dichte concentraties van artefacten schijnen zich af te tekenen rond de kwadraten AE 004 en AB 011. Meer in het oog springend is evenwel de cirkelvormige structuur van verbrande kwarts- en zandsteenfragmenten in de kwadraten AB-AD 015-017. Door nalatigheid van de opgraver werden in het kwadraat AC 016 het merendeel van de vondsten niet geregistreerd. Deze structuur betreft allicht de verspreide resten van een gestructureerde haard. Houtskool kon helaas niet worden ingezameld. Het verspreidingspatroon van de kernen, kernverseringsproducten, werktuigen en kerfresten is analoog met het algemeen verspreidingspatroon. Voor zover uit het specifiek verspreidingsplan mag worden afgelezen doen zich geen spectaculaire groeperingen van deze artefacten voor. Het samen voorkomen van kernen (kwadraat AE013) en van kerfresten (in en rond de kwadraten AF001 en AE009) wijst misschien op het bestaan van gespecialiseerde ateliers binnen het artefactenareaal. Enkele fragmenten van

marebladspitsen konden tot een geheel worden samengevoegd. Het percentage van artefacten die sporen van verbranding vertonen is in de sector 1 belangrijker dan in de andere sectoren (30,0% van het totaal), waar het voorkomen van de haard wel niet vreemd aan zal zijn. Het uitzicht van het algemeen en specifiek verspreidingsplan van de sector 4 (fig.5a-b) is zo mogelijk nog diffuzer. Men houde er rekening mee dat hooguit 30% van de door ons gerecupereerde archaeologica op deze plannen voorkomen (zie ook de verticale verspreiding). Er tekenen zich drie weinig dichte concentraties van artefacten af rond de kwadraten AF065, AE072 en AE077. Verbrande kwarts- en zandsteenfragmenten zijn, de vondsten uit de bovenlaag meegerekend, betrekkelijk schaars. Uniek en bijzonder problematisch is het voorkomen van concentraties van potscherven in deze sector. De grootste concentratie (een 70-tal potscherven) is gesitueerd in en rond de kwadraten AE-AF077 en valt dus binnen de meest westelijke artefactenconcentratie. Meer dan 60% van deze potscherven werden in de B2ir-horizont aangetroffen. Ongeveer 30% lagen in de B2h, terwijl de rest uit de BC- en de C-horizont afkomstig zijn. In de bovenlaag (geremanieerde A1, A2 en AB) werden geen potscherven ingezameld, maar het is niet uitgesloten dat deze zeer fragiele en sterk verweerde archaeologica in dit geaërd en door ploegactiviteit verstoord midden zijn afgebroken. Er was geen enkele veldaanduiding voorhanden om aan te nemen dat de potscherven door een verstoring in het mesolithische milieu waren terechtgekomen. Ze komen tot in de C-horizont in nauwe associatie met het lithisch materiaal voor. Meer dan 60% van de artefacten die in de kwadraten met potscherven werden aangetroffen lagen in horizontale positie, zodat ook de mogelijkheid van een verstoring anterieur aan de podzolvorming bijzonder twijfelachtig is. Er is dus geen reden om aan te nemen dat de potscherven en het lithisch materiaal niet gelijktijdig bedolven zijn geworden. Of daarom een gelijktijdigheid tussen de aanbreng van de potscherven en de aanbreng van de lithica moet gepostuleerd worden is uiteraard een andere vraag (zie verder). Een tweede, veel kleinere concentratie van potscherven werd, weerom in nauwe associatie met het lithisch materiaal, in de kwadraten AD-AE070

opgegraven. De scherven komen hier evenwel hoofdzakelijk in de B2h-horizont voor. Ook voor de sector 4 is het verspreidingspatroon van de op het specifiek verspreidingsplan weerhouden artefacten analoog met het algemeen verspreidingspatroon. In de middelste concentratie zijn de trapezia opvallend belangrijk. De schrabbers die op het specifiek verspreidingsplan konden gesitueerd worden zijn quasi uitsluitend tot de westelijke concentratie beperkt (kwadraten AF-AG078-079). Vermelding verdient ook de vondst van een driehoekige neolithische pijlpunt, die vlak liggend in de B2h-horizont van het kwadraat AD067 werd aangetroffen. Van het totaal der gerecupereerde artefacten zijn er 22,7% door het vuur gecraqueleerd.

Dank zij zijn geïsoleerde ligging, buiten de brandweg en op de top van het duin, konden in de sector 5 ruim de helft van de archaeologica geregistreerd worden. De artefactenconcentratie treedt hier dan ook veel duidelijker naar voren, is ovaalvormig en meet volgens de assen circa 6 bij 3 m (zie fig.6a-b). Aan de randen van deze concentratie neemt de artefactendensiteit snel af. Tijdens de prospectiecampagne van 1976 werden enkele kwadraten onzorgvuldig opgegraven, zodat van het merendeel der archaeologica de coördinaten niet gekend zijn. Deze kwadranten zijn op het algemeen verspreidingsplan gearceerd. De enkele toch opgetekende kernverversingsprodukten en werktuigen werden evenwel op het specifiek verspreidingsplan toegevoegd. Verbrande kwarts- en zandsteenfragmenten zijn weinig talrijk. De invloed van het vuur is op 21,2% van de artefacten merkbaar. In de uitgeloogde horizont (A2) van de sector 5 kon voldoende verspreide houtskool worden ingezameld om een C14-datering mogelijk te maken. Bovendien werden, vooral geconcentreerd in de kwadraten KO-KP 077-078/080-081, een groot aantal gebroken en verkoolde nootschelpjes van *Corylus Avellana* (determinatie F.Gullentops) aangetroffen. Ruim 85% van deze schelpjes lagen in de B2ir- en de BC-horizont. Het resterende percentage werden in de A2-B2h sequentie ingezameld. Ook voor deze nootschelpjes kon een C14-datering worden bekomen. Zoals uit het specifiek verspreidingsplan

kan worden afgelezen zijn kernen, kernverversingsprodukten, werktuigen en kerfresten gelijkmatig over de concentratie verspreid. Er schijnen zich geen opvallende groeperingen van deze artefacten voor te doen, tenzij wellicht het samen voorkomen van kerfresten in en rond het kwadraat KQ078. In wat volgt worden het oppervlaktemateriaal en het materiaal in situ van eenzelfde sector gegroepeerd. Gezien de geïsoleerde ligging van de sector 5 en de afstand tussen de sectoren 1 en 4 is er weinig reden om in een recente migratie van artefacten tussen de sectoren te geloven en in dit opzicht de homogeniteit van de ensembles in twijfel te trekken.

HOOFDSTUK III: Het archeologisch materiaal

In de tabel V werd voor elk van de sectoren de algemene samenstelling van de industrie numeriek en procentueel voorgesteld. Deze tabel geeft meteen de volgorde aan waarin de verschillende klassen van debitageprodukten in dit hoofdstuk aan de orde komen. Een gedetailleerde typologische inventarislijst is aan het eind voorzien (tabel XIII). Allereerst dient echter een woord gezegd over de gebruikte grondstoffen.

A. De grondstoffen

Als grondstoffen werden hoofdzakelijk vuursteen (silex) en wommersomkwartsiet benut. De tabel V geeft naast de algemene samenstelling van de industrie ook de grondstofverdeling weer. Deze blijkt voor de sectoren 4 en 5 niet wezenlijk verschillend te zijn. In de sector 1 blijkt wommersomkwartsiet in enigzins mindere mate aangewend, maar de significantie van deze afwijking is niet direct voor de hand liggend. Gezien de zeer grote verscheidenheid aan vuursteen leek het ons niet erg opportuun een gedetailleerde kleur- en kwaliteitsbepaling door te voeren. Diverse tinten van grijs zijn het best vertegenwoordigd. Vaak is ook een patina op de artefacten aanwezig. Inachtneming verdient het quasi uitsluitend in sector 1 voorkomen van blondachtige vuursteen. Zo kon in de kwadraten AB010-011 een debitageatelier van donkerblond gevlekte silex worden gelocaliseerd. Deze variëteit maakt evenwel slechts 2,4% van de vuursteenindustrie uit. Kwalitatief gezien kan de vuursteen in tal van variëteiten worden opgedeeld, gaande van zeer fijnkorrelig tot grof. Bij de vervaardiging van werktuigen heeft men echter logischerwijze vooral voor de fijnere soorten

geopteerd. Wommersomkwartsiet heeft doorgaans een indringende lichtgrijze patina. Voor zover uit de op de artefacten bewaarde schors kan worden afgeleid, blijkt de meerderheid van het vuursteenmateriaal op rolkeien te zijn vervaardigd. De lengte van de artefacten (in het bijzonder de klingen) laat toe te veronderstellen dat deze keien maximaal 10 tot 12 cm groot waren. Vermoedelijk werden ze lokaal gewonnen. Ten oosten van de lijn Poppel-Turnhout komen immers in de bovengrond uit de Maas-puinkegel geërodeerde grind en keien voor (De Ploey, 1961:10). Artefacten die een verse witte schors bewaard hebben zijn eerder zeldzaam. Wommersomkwartsiet werd allicht vanuit de enig gekende ontsluiting te Wommersom bij Tienen aangevoerd; de afstand in vogelvlucht bedraagt circa 65 km. Ftaniet en glimmerzandsteen zijn slechts in zeer geringe hoeveelheden op het site vertegenwoordigd. Terwijl enkel in de sector 1 artefacten uit glimmerzandsteen werden aangetroffen, was ftaniet daarentegen in de drie sectoren voorhanden. We noteerden 15 artefacten uit glimmerzandsteen en 16 uit ftaniet in de sector 1, 8 uit ftaniet in de sector 4 en 3 uit ftaniet in de sector 5. Aangezien zich hiertussen evenwel verschillende werktuigen en kerfresten bevinden, mag men aannemen dat deze vreemde, eerder zeldzame grondstoffen een bijzondere aantrekkingskracht uitoefenden. In de totaalstellingen werden de artefacten uit ftaniet en glimmerzandsteen steeds bij de vuursteencategorie ondergebracht.

B. De debitage

1. **Kernen**

Deze artefacten zijn in volkomen vergelijkbare verhouding in de drie sectoren vertegenwoordigd (zie tabel V). De tabel VI geeft hun typologische classificatie weer. Kernen met één slagvlak (fig.7, 1-2; 12,1; 16,1-4) komen veruit het meest voor. Vaak hebben ze een rug uit schors bewaard. Rondom gedebiteerde pyramidale kernen, zoals die van de fig.16,4 zijn eerder zeldzaam. In de sector 1 zijn de kernen met tegenoverliggende slagvlakken (fig.7, 3-4; 12, 2-3) iets talrijker dan de kernen met kruisende slagvlakken (fig.12, 4-5); in de sectoren 4 en 5 halen deze evenwel de bovenhand.

Naar het model van F.Hassan (1974:22) kunnen verschillende subtypes met éézijdige, aanliggende of tegenoverliggende debitagevlakken onderscheiden worden. Schijfvormige (fig.7,5) en globulaire kernen zijn procentueel gezien weinig belangrijk. Het percentage van de onregelmatige kernen is evenwel vrij hoog. Bij dit type werden de kernen ondergebracht die bezwaarlijk met een van de voorgaande types te associëren zijn. Het betreft hoofdzakelijk kernen die slechts enkele negatiefvlakken vertonen, kernen op afslag of kernen met zeer onregelmatige vorm. In de sectoren 1 en 5 is ook het percentage van de onbepaalde kernfragmenten vrij belangrijk; een groot aantal hiervan zijn onder de invloed van het vuur gebarsten. Vooral in de sectoren 4 en 5 werden slechts een bescheiden aantal kernen uit wommersom vervaardigd. Berekent men evenwel de grondstofverhouding voor de volledige debitageprodukten (afslagen en klingen; zie tabel V), dan blijkt dat in de sectoren 1, 4 en 5 respectievelijk 22,4%, 27,7% en 25,3% uit Wommersom werden vervaardigd. Dit levert ons voor de sectoren 4 en 5 een duidelijke discrepantie op ten opzichte van de grondstofverhouding bij de kernen. Wellicht kan deze afwijking worden verklaard door het feit dat de eenheden grondstof uit wommersom volumineuzer waren dan die uit vuursteen en dus intenser konden worden gedebiteerd, waarvoor trouwens ook de relatieve belangrijkheid van de kernverversingsprodukten uit wommersom pleit (zie tabel VII).

De grootte van de kernen is vrij variabel. Gemeten volgens de langste debitage-richting blijkt ze doorgaans 3 tot 4 cm te bedragen. Uitzonderlijk komen grote kernen voor, zoals die van de fig. 16,1. De enkele minikernen voor de productie van microklingen (fig.12,5) zijn bijzonder verzorgd en getuigen van een verfijnde debitage-techniek. Zoals de figuren laten uitschijnen zijn lang niet alle kernen volledig uitgeput geworden. De meerderheid vertegenwoordigt evenwel een ultiem stadium van de debitage. Vaak is de slagboord sterk getand. Op de hielboord van de debitageprodukten (in het bijzonder de klingen) vindt men echter onder de vorm van dorsale retouches de sporen terug van de regularisatie die de slagboord voor de debitage onderging. Eenmaal de kern was uitgeput gaf men

zich uiteraard niet meer de moeite om de slagvoerd nog een laatste maal te regulariseren. Het is lang niet makkelijk om uit te maken welk soort debitageprodukten de kernen nu juist hebben opgeleverd. De eerste drie types zullen evenwel aanvankelijk hoofdzakelijk klingen hebben opgebracht, terwijl in hun ultieme fase nog slechts klingvormige (lamellaire) afslagen en afslagen konden worden bekomen. Schijfvormige, globulaire en onregelmatige kernen komen uiteraard enkel voor de produktie van afslagen in aanmerking.

2. Kernverversingsprodukten

De classificatie van deze artefacten (tabel VII) steunt op het traditionele onderscheid tussen kernflank, kerntablet en kernrand (zie Brezillon, 1977: 96-99, fig.15). Een additionele opmerking betreft het duidelijk te maken onderscheid tussen de produkten van de kernverversing enerzijds en die van de kernvoorbereiding anderzijds. Eerstgenoemde artefacten komen tot stand na een voorafgaande debitage van de kern en zijn het resultaat van een intentionele ingreep ter vernieuwing van het slagvlak of ter verandering van debitagerichting. De kernvoorbereidingsprodukten bereiden de kern voor en zijn als dusdanig anterior aan de debitage in de strikte zin van het woord. In de praktijk zal het soms moeilijk zijn dit onderscheid door te voeren; theoretisch is het evenwel zeer reëel aanwezig. Zo is de preparatie van een "lame à crête double" een welbekende kernvoorbereidingstechniek (zie Brezillon, 1977: fig.15,6). Het betreft hier immers in feite een Levalloisteknik sensu lato (Tixier, 1960). In de praktijk zal het evenwel moeilijk, zometijds onmogelijk zijn deze artefacten te onderscheiden van kernranden die werden gedebiteerd op een kern met gefacetteerd slagvlak. Typische "lames à crête double" komen echter in onze inventaris niet voor; deze kernvoorbereidingstechniek blijkt niet toegepast. Strikt genomen dienen ook de mantelafslagen als kernvoorbereidingsprodukten beschouwd; ze kunnen evenwel op meer objectieve wijze in het classificatiesysteem van de afslagen worden beschreven (zie verder). Uit de tabel VII spreekt duidelijk de voorkeur bij de kernverversing voor een verandering van debitagerichting,

waarvan het absoluut overwicht van de kernranden getuigt. De verversing van het slagvlak door het debiteren van een kerntablet werd in meer beperkte mate toegepast. De meest drastische, maar ook de meest riskante vorm van kernverversing door het wegslaan van de ganse kernflank blijkt slechts zelden aangedurfd. Zeer uitzonderlijk werden kernverversingsprodukten tot werktuigen gemodificeerd. In die hoedanigheid werden ze dan ook bij de werktuigen ondergebracht. Mooie voorbeelden zijn de Montbaniklingen van de fig.18,6,11.

3. Debitagetechniek

Afslagen en vooral klingen hebben doorgaans een kleine, weinig schuine en vaak overhangende hiel. De slagbult is doorgaans zwak geprofileerd. De slagkegel, alsook het slagpunt zijn meestal afwezig. Op de kernen is het negatief van de slagbult slechts weinig uitgesproken. Deze particulariteiten van de debitageprodukten wijzen volgens F.Bordes (1947) op het gebruik van een zachte (houten?) klopper. Stenen kloppers zijn trouwens zeer zeldzaam; er komen slechts enkele kwartskeien met verbrijzelingsporen voor. Vermoedelijk werden die bij de ontmanteling van de grondstof en de grove voorbereiding van de kern ingezet. Wat er ook van zij, de verder besproken stijlkenmerken van de klingen (of althans een deel ervan) weerspiegelen het meesterschap over een verfijnde debitagetechniek (Montbanidebitage).

C. De debitageprodukten

De debitage is in de eerste plaats op de produktie van klingen afgestemd. In elke sector werd ruim 70% van het werktuigenbestand op klingen vervaardigd. De kwantitatief veel belangrijker klasse van de afslagen is dan ook veeleer als een klasse van afvalprodukten te beschouwen. We sluiten uiteraard de mogelijkheid niet uit dat sommige, misschien zelfs vele afslagen (en trouwens ook klingen) ongemodificeerd (ongeretoucheerd) als werktuigen zijn aangewend. Het verband tussen vorm en functie is dan evenwel occasioneel en geenszins indicatief ten opzichte van de doelgerichtheid van de debitage. Onze aandacht zal dus vooral naar de klingen en de klingfragmenten uitgaan.

1. Afslagen

Gezien het bovenstaande leek het ons weinig opportuun een zeer doorgedreven classificatie van de afslagen te ondernemen. Naar de maximale afmeting van deze artefacten werden de drie volgende klassen onderscheiden:

Klasse 1: maximale afmeting : 4 cm of groter

Klasse 2: maximale afmeting: 2 cm of groter (kleiner dan 4 cm)

Klasse 3: maximale afmeting: 1 cm of groter (kleiner dan 2 cm)

Alle afslagen met maximale afmeting < 1 cm werden tot de schilfers gerekend (zie verder). Het resultaat van deze classificatie is in de tabel VIII samengevat. De percentages zijn voor elke sector volkomen vergelijkbaar: grote afslagen zijn bijzonder zeldzaam, kleine afslagen bijzonder talrijk. In deze totaaltellingen zijn ook de afslagen met schors inbegrepen. Enkel vuursteenafslagen waarvan de schors minimaal $\frac{1}{3}$ van het dorsaal vlak beslaat werden als mantelafslagen weerhouden. Hun percentage bedraagt in de sector 1 13,1 van het totaal, in de sector 4 12,4 en in de sector 4 15,0. Voor het merendeel horen ook deze mantelafslagen tot de klasse 3. Wommersomafslagen met schors (of windlak) komen nagenoeg niet voor. We hebben reeds melding gemaakt van de algemeen

morfologische kenmerken van de afslagen. Deze zijn uiteraard niet absoluut geldig. Het zou een uitgesponnen en ons inziens ook hier weinig nuttige analyse vergen ze nauwkeuriger te omschrijven.

2. Klingen en klingfragmenten

De (volledige) klingen maken in elk van de sectoren slechts een zeer bescheiden aandeel van de industrie uit (zie tabel V). Klingfragmenten zijn veel talrijker vertegenwoordigd, maar men houde er vanzelfsprekend rekening mee dat deze niet evenzoveel volledige artefacten representeren. Neemt men enkel de proximale fragmenten (tabel IX) en de proximale kerfresten (tabel XII) in aanmerking, dan kan men veronderstellen dat 60 tot 75% van het oorspronkelijke arsenaal aan klingen op een al dan niet intentionele wijze gefragmenteerd is geworden. Het aandeel van wommersomkwartsiet in de grondstofverhouding is bijzonder belangrijk. In de sectoren 1, 4 en 5 zijn respectievelijk 36,6%, 46,4% en 43,0% van het gecombineerde aantal der klingen en klingfragmenten uit wommersom. De grondstofverhouding bij het gecombineerde aantal der afslagen en debitageafval ligt evenwel totaal anders; hier werden respectievelijk slechts 15,6%, 20,2% en 25,0% uit wommersom bekomen. Uit

deze discrepantie spreekt duidelijk de voorkeur voor wommersomkwartsiet bij de klingdebitage. Het ligt trouwens voor de hand dat deze grondstof, die in plaketten voorkomt en structureel betere kwaliteiten bezit dan de gerolde vuursteenkeien, zich gemakkelijker tot de debitage van deze artefacten leent. Uit de tabel IX blijkt het absolute overwicht van de proximale klingfragmenten op de distale. Dit overwicht kan in de eerste plaats worden verklaard door het feit dat in de klasse van de werktuigen veel meer distale dan proximale uiteinden vertegenwoordigd zijn. In de tweede plaats zullen ook heel wat distale fragmenten, vaak moeilijker herkenbaar en vaak ook kleiner dan proximale fragmenten, bij de analyse tot de debitageafval of de schilfers gerekend zijn. In het fragmentatieproces van de klingen zijn de mediale fragmenten als derivaten van proximale of distale fragmenten te beschouwen, wat (althans in de sectoren 4 en 5) hun geringer belang verklaart. Een groot aantal van de duidelijk accidenteel gebroken klingfragmenten werden onder de invloed van het vuur gefragmenteerd. Bij de studie van de volledige klingen hebben we abstractie gemaakt van het traditioneel doorgevoerde onderscheid tussen klingen en microklingen (Tixier, 1963: 36-39; Rozoy, 1968: 212). Ervan uitgaande dat een klingdebitage in de eerste plaats artefacten aflevert

die bestemd zijn om tot werktuigen te worden omgevormd, mag men aannemen dat de meest gestandaardiseerde categorie van werktuigen op kling ook het best de kwantitatieve en kwalitatieve kenmerken reflecteert van de standaardisatie bij de fabricatie van de debitageprodukten waarop ze werden vervaardigd. In onze industrie is de standaardisatie het meest doorgedreven in de categorie van de microlieten en meer bepaald ten aanzien van de trapezia, die numeriek het best vertegenwoordigd zijn (zie tabel X). Het lijkt ons dus logisch en verantwoord uit de kwantitatieve en kwalitatieve kenmerken van deze werktuigen de kwantitatieve en kwalitatieve normen te deduceren die golden bij de debitage.

Bij de beoordeling van de kwantitatieve gegevens zijn de breedte en de dikte van de trapezia uiteraard primordiaal. De lengte is een intrinsiek kenmerk van deze microlieten, maar leert ons vanzelfsprekend niets over de debitageprodukten waarop ze werden bekomen. Ten einde deze breedte en dikte beter te kunnen beschrijven hebben we de figuren 23-25 bijgevoegd. Op deze figuren werden de breedte-dikte verhoudingen van de trapezia grafisch uitgetekend. De grafische verspreidingsarealen van deze verhoudingen blijken in de drie sectoren goed overeen te stemmen. Met

de nodige uitzonderingen situeert de breedte van de trapezia zich tussen 8,0 en 15,0 mm, terwijl de dikte tussen 1,5 en 3,5 mm schommelt. We nemen aan dat deze gegevens als kwantitatieve normen bij de klingproductie werden gehanteerd. De traditionele 12mm-breedte als norm bij het onderscheid tussen klingen en microklingen houdt dan onvoldoende rekening met de debitagetypen en mag in dit geval naar de archeologische schroothoop worden verwezen. Op de figuren 23-25 werden ook de breedte-dikte verhoudingen van de volledige klingen uitgezet. Van al deze artefacten zijn er in de sectoren 1, 4 en 5 respectievelijk 46,4%, 45,8% en 35,5% gesitueerd binnen de gecombineerde maximale verspreidingsarealen van de trapezia (aangeduid door de verbindingslijnen tussen de trapeziumsymbolen). Op grond van kwalitatieve kenmerken, zoals de aanwezigheid van schors, onregelmatigheid van de boorden, enz., komen bovendien een belangrijk aantal van deze klingen niet in aanmerking voor de fabricatie van trapezia. Na een zo objectief mogelijke eliminatie van deze artefacten zijn in de sectoren 1, 4 en 5 respectievelijk nog slechts 22,4%, 20,3% en 15,3% van de volledige klingen die aan de kwalitatieve normen beantwoorden binnen de gecombineerde maximale verspreidingsarealen van de trapezia gesitueerd. Men kan eruit opmaken dat het bijzonder gewaagd is enkel op grond van het ongeretoucheerde debitage materiaal algemene besluiten te formuleren aangaande de intentionele kenmerken van de debitage. Men houde er rekening mee dat de standaardisatie bij de debitage niet absoluut is doorgevoerd en door een beredeneerde selectie gevolgd werd, zodat men veeleer de verlangde en dus essentieel karakteristieke kenmerken van de debitageproducten (in casu de klingen) uit het gestandaardiseerde onderdeel van het werktuigenbestand (in casu de microlieten) moet gaan afleiden. Deze methode is uiteraard vooral aangewezen wanneer men de essentieel karakteristieke kenmerken kwantitatief wil gaan duiden.

Met betrekking tot de debitagetechniek hebben we reeds even gewezen op de kwalitatieve kenmerken (stijlkenmerken) van de klingen. J.G. Rozoy (1968:365) meent te mogen beweren dat "...surtout l'examen des lames et lamelles brutes (et parfois

des éclats) permet de distinguer le style de débitage qui est une caractéristique fondamentale de chaque industrie, et qu'il est moins aisé de percevoir par l'examen des outils achevés, d'ailleurs moins nombreux". Gelet op wat wij hierboven hebben aangetoond beantwoorden slechts een klein percentage van de "lames et lamelles brutes" aan de gestelde kwantitatieve en kwalitatieve eisen. Het lijkt ons dan ook veiliger ook de beschouwingen van kwalitatieve aard in de eerste plaats op de werktuigen zelf te baseren en in de tweede plaats op die elementen die onmiskenbaar met de werktuigen verbonden zijn, zoals bijvoorbeeld de kerfresten (die o.m. een appreciatie van de hiel van de "gewilde" klingen mogelijk maken). Een vluchtige (kwalitatieve) evaluatie van de stijlkenmerken laat toe de debitagestijl van onze industrie aan het type Montbani (Rozoy, 1968:370) toe te schrijven. De trapezia ondersteunen quasi unaniem deze toeschrijving (zie de figuren). Een kwantitatieve analyse hoort dan ook in eerste instantie op deze microlieten gebaseerd; daarnaast kan men ook de kerfresten en de klingfragmenten in aanmerking nemen, voor zover deze laatste een stadium in de microlietenvervaardiging vertegenwoordigen, wat door hun refitting zou kunnen worden aangetoond. De totaliteit van het klingenmateriaal inachtgenomen is de toeschrijving aan het type Montbani trouwens veralgemenend; gelet op de toch wel belangrijke diversiteit, die vooral bij de ongeretoucheerde artefacten te bespeuren valt, ware het wellicht beter van een middelmatig geslaagde Montbanistijl te gewagen.

3. Debitageafval en schilfers

Het absolute merendeel van het lithisch materiaal kan in deze klassen worden ondergebracht (zie tabel V). In de sectoren 1, 4 en 5 maken ze samen respectievelijk 60,1%, 54,4% en 62,9% van het artefactentotaal uit. Tot de klasse van de debitageafval werden alle fragmentaire artefacten gerekend, voor zover ze ongeretoucheerd zijn, niet tot de klingfragmenten behoren en bovendien een maximale afmeting groter of gelijk dan 1 cm hebben. Alle ongeretoucheerde artefacten met maximale afmeting kleiner dan 1 cm (en voor zover niet door de zeefmazen van 0,4 cm geglipt) werden als schilfers beschouwd. Het zal geen verbazing wekken dat de invloed van het vuur op deze

artefacten belangrijk is: 42,6% zijn verbrand in de sector 1, 35,9% in de sector 4 en 29,2% in de sector 5. De aantallen van deze artefacten geven een idee van de aanzienlijkheid van onze nederzettingen; de informatie die er voorts kan worden uit afgeleid is uiteraard miniem.

D. De werktuigen

Ten opzichte van het totaal aantal gerecupereerde artefacten is het percentage aan werktuigen volkomen vergelijkbaar in de sectoren 1 en 4 (respectievelijk 6,3% en 6,9%). In de sector 5 zijn de werktuigen in iets mindere mate vertegenwoordigd (4,6%). De grondstofverhouding is bij de klasse van de werktuigen betrekkelijk eenvormig: in de sectoren 1, 4 en 5 werden respectievelijk 22,7%, 31,8% en 25,8% van de geretoucheerde artefacten uit wommersom bekomen. Deze percentages verhouden zich goed ten opzichte van de grondstofverhouding bij het artefactentotaal (zie tabel V). De microlieten zijn in de drie sectoren in evenredige verhoudingen voorhanden: 33,3% van het werktuigenbestand in de sector 1, 24,5% in de

sector 4 en 29,9% in de sector 5. De algemene grondstofverhouding bij deze categorie van werktuigen is conform met de grondstofverhouding bij het totaal: in de sector 1 werden 18,7% van de microlieten uit wommersom vervaardigd, in de sector 4 31,2% en in de sector 5 22,3 %. De specifieke grondstof-verhouding bij de verschillende types van microlieten ligt evenwel totaal anders (zie verder). De typologische studie van het werktuigenbestand steunt hoofdzakelijk op J.G.Rozoy (1968). Slechts in enkele uitzonderlijke gevallen werd van deze typologie afgeweken. De werktuigen worden beschreven naar de volgorde van de door J.G.Rozoy voorgestelde typenlijst. Met betrekking tot de geometrische microlieten, die in voorgenoemde typologie niet aan de orde komen, werden doorgaans de voorschriften van de G.E.E.M. (1969) opgevolgd. Gezien de veronderstelde cultureel en chronologisch indicatieve waarde van de microlieten hebben we het nuttig geoordeeld de algemene typologische samenstelling van deze werktuigen in een afzonderlijke tabel (X) weer te geven. Voor meer details verwijzen we naar de typologische inventarislijst achteraan dit hoofdstuk (tabel XIII)

en de cumulatieve grafieken (fig.29). Voor zover determineerbaar werden ook de fragmentaire werktuigen in de inventaris opgenomen. De percentages die in onze beschrijvingen ten opzichte van het totale werktuigenbestand worden opgegeven zijn, tenzij anders vermeld, relatief ten opzichte van het totaal aantal werktuigen exclusief de onbepaalde fragmenten (zie tabel XIII).

1. Schrabbers

In de sectoren 1, 4 en 5 maken de schrabbers respectievelijk 8,0%, 9,2% en 9,6% uit van het totale werktuigenbestand. De grondstofverhouding is in de sectoren 1 en 4 conform met de grondstofverhouding bij het werktuigentotaal; in de sector 5 is het aantal schrabbers uit wommersom toch wel beduidend klein (6 exemplaren tegenover 27 uit vuursteen). Doorgaans zijn de schrabbers verzorgd, hoewel ook artefacten voorkomen die deze determinatie nauwelijks verdienen. Ruim 1/4 van de schrabbers in de sectoren 1 en 4 werden op mantelafslagen bekomen; in de sector 5 is dit aantal tot bijna de helft gestegen. Hiertoe horen ook enkele schrabbers uit wommersom. De onderstaande tabel geeft de positie van het schrabhoofd weer. Ruim de helft van de schrabbers hebben het schrabhoofd distaal georiënteerd. Toch komen ook een niet te verwaarlozen aantal proximale en laterale schrabhoofden voor (zie figuren). Voor een belangrijk aantal schrabbers (of fragmenten ervan) hebben we de positie van het schrabhoofd niet kunnen achterhalen. Verscheidene schrabbers hebben een sterk versleten (of vernieuwd?) schrabhoofd. De figuren 20-22 geven de breedte-lengte verhouding van deze werktuigen weer. De niet nader te determineren schrabberfragmenten komen op deze grafieken uiteraard niet voor.

In alle drie de sectoren zijn de afslagschrabbers veruit het best vertegenwoordigd. De klingschrabbers maken in de sectoren 1,4 en 5 respectievelijk slechts 29%, 28% en 21% van het totaal uit. Lange klingschrabbers (fig.7,6; 12,6-8; 16,5-6) komen voor ongeveer de helft voor. Een aantal van deze schrabbers hebben een slechts zwak convex schrabhoofd (b.v.fig.7,6; 12, 7-8) en soms hoekige overgang tussen schrabhoofd en klingboorden (b.v.fig.12,8). Korte klingschrabbers

(fig.7,7-8; 12,9-10; 16,7) zijn eerder zeldzaam. Niet onbelangrijk is het percentage van de gebroken klingschrabbers (fig.7,9-10; 12,11-12). Een retouche van de boorden (b.v.fig.7, 6-7) komt op de klingschrabbers slechts zelden voor. In de sectoren 1 en 4 zijn bijna 1/3 van deze artefacten uit wommersom vervaardigd; de sector 5 telt 5 wommersomklingschrabbers op 7 exemplaren. Voorts valt in hun fabricatie weinig systematisatie te bespeuren (zie fig.20-22). Bij de afslagschrabbers zijn vooral de eenvoudige afslagschrabbers en de duimnagelschrabbers het best vertegenwoordigd. De eenvoudige afslagschrabbers (fig.7,11-12; 12,13-14; 13,1-5; 16,8-12) vormen een vrij heterogene groep, zoals weerspiegeld wordt in de figuren 20-22. Slechts enkele zeldzame artefacten, zoals die van de fig.13,6 zijn als geretoucheerde afslagschrabbers te beschouwen. In tegenstelling tot de klingschrabbers werden in alle drie de sectoren slechts enkele van deze artefacten uit wommersom vervaardigd.

Bij het type van de duimnagelschrabbers (fig.8,1-2; 13,7-9; 16,13-14) werden de minischrabbers (fig.8,3-8; 13,10; 16,15-16) onderscheiden. In de sectoren 1 en 5 zijn deze laatste zelfs talrijker dan de echte duimnagelschrabbers: respectievelijk 9 en 5 exemplaren tegenover 8 en 4. In de sector 4 telden we 3 minischrabbers tegenover 5 duimnagelschrabbers. Zowel duimnagelschrabbers als minischrabbers komen op de grafieken (fig.20-22) als vrij gegroepeerd en onderling afgescheiden naar voren, wat hun typologische separatie verantwoordt. Morfologisch is de eenheid bij beide types evenwel ver zoek en veel meer dan hun afmetingen hebben de artefacten onderling niet gemeen. Bijzondere inachtneming verdient de duimnagelschrabber van de fig.8,1. Het eigenlijke schrabhoofd van dit artefact werd uitgerepareerd op de rechterboord van een mantelafslag uit vuursteen; de retouche is zeer steil en vertoont intense sleetsporen. De retouche van de linkerboord is eerder schuin en heeft blijkbaar geen schrabfunctie; misschien mag ze met een mogelijke hechting van het artefact in verband worden gebracht. De minischrabber van de fig.8,8 is in feite een dubbelschrabber. Het proximaal georiënteerde schrabhoofd is evenwel sterk gehavend. Slechts

enkele duimnagelschrabbers en minischrabbers werden uit wommersom vervaardigd. De minischrabber van de fig.8,5 is een uniek exemplaar uit flaniet. Tot de andere afslagschrabbers werden een belangrijk aantal niet nader te determineren schrabberfragmenten gerekend. De enkele dubbelschrabbers (fig.13,11-12) integreren zich volkomen in de reeks van de duimnagelschrabbers. Merken we bij het artefact van de fig.13,12 op dat de twee tegenoverliggende schrabhoofden hier lateraal op de afslag zijn aangebracht. De schrabber van de fig.8,10 werd vervaardigd op een kernfragment uit wommersom en kan met veel goede wil als een atypische kielschrabber worden beschreven. Het artefact van de fig.13,14, dat op een kerntablet uit wommersom werd bekomen, maakt evenwel meer aanspraak op deze determinatie. Gezien zijn zeer regelmatige ronding hebben we eraan gehouden het vuurstenen artefact van de fig.16,17 als kernschrabber te beschouwen. We sluiten evenwel de mogelijkheid niet uit dat het hier in feite om een kern met geregulariseerde slagboord zou gaan. Getande schrabbers zijn vrijwel afwezig. Het afgebeelde exemplaar uit vuursteen (fig.8,9) is met de minischrabbers te associëren.

2. Geretoucheerde afslagen

Het percentage van de geretoucheerde afslagen is voor de drie sectoren zeer eenvormig: 15,3% van het werktuigentotaal in de sector 1, 16,6% in de sector 4 en 18,6% in de sector 5. Deze categorie bestaat voor ruim 70% uit afslagen waarvan één der boorden een gedeeltelijke regelmatige retouche vertoont. De retouche kan van zeer verscheiden aard zijn. Slechts uitzonderlijk werd de boord van de afslag over de ganse lengte geretoucheerd. Afgeknotte afslagen zijn voor circa 15% vertegenwoordigd. Getande afslagen zijn iets minder talrijk. Ongeveer de helft van deze laatste vertonen evenwel slechts één kerf (b.v.fig.8,11). In de sectoren 1 en 5 komen ook enkele zeldzame boordschrabbers voor. Eén van deze artefacten uit de sector 1 is uit flaniet. Een andere enkelvoudige boordschrabber (fig.8,12) is uit vuursteen. Een uitzonderlijk verzorgd exemplaar (fig.17,1) is afkomstig uit de sector 5. Het betreft een wisselzijdig geretoucheerde boordschrabber, bekomen op een dikke vuursteenafslag.

3. Boren en stekers

Boren en stekers zijn in onze ensembles nagenoeg niet vertegenwoordigd. In geen enkele sector maken ze meer dan 1% van het werktuigenbestand uit. De twee boortjes van de fig.8,13-14 zijn beide op kling vervaardigd. Dit uit wommersom (fig.8,13) vertoont op de ventrale zijde het minuskule negatief van een (allicht accidentele) stekersslag. De artefacten van de fig. 8,15 en de fig.13,15 hebben een eerder massief uitgerepareerde doorn, zodat ze wellicht beter als bek kunnen worden omschreven. Tenslotte komen ook enkele ruimers voor (fig.8,16; 13,16), waarbij de doorn door een wisselzijdige retouche tot stand kwam. Slechts één vuurstenen artefact uit de sector 4 (fig.13,13) werd als steker weerhouden. Het betreft bovendien een zeldzaam voorkomend combinatiewerktuig, waarbij één stekersslag werd uitgevoerd dwars op het schrabhoofd van een eenvoudige afslagschrabber en enkele stekerslagen in tegengestelde richting een stekersnede vormen met de basis, die een breukvlak is.

4. Diversen

Van de dikke vuursteenafslag met afgestompte top van de fig.17,2 vertoont een groot gedeelte van de rechterboord alsook de retouche een duidelijke sleet. We willen dit artefact dan ook als een afgesleten stuk of "pièce émoussée" beschouwen. De sectoren hebben slechts één karakteristiek afgesplinterd stuk ("pièce esquillée") opgeleverd (fig.13,17). Het artefact werd bekomen op een sterk geëoliseerd vuursteenfragment en vertoont aan het ene uiteinde een bifaciale afsplintering, die vooral op de "ventrale" zijde het meest intens is. Het tegenoverliggende uiteinde wordt door een verbrijzelde boord gevormd. Gezien deze morfologische karakteristieken lijkt het weinig twijfel dat dit voorwerp bestemd was om een intermediaire functie bij de percussie te vervullen. De bedoeling van de percussie zelf blijft evenwel enigmatisch. Wel kan men in dit geval de mogelijkheid uitsluiten dat het "pièce esquillée" in feite een uitgeputte kern met versleten slagboorden zou zijn (Escalon de Fonton, 1969); deze artefacten verdienen dus wel degelijk een plaats als werktuigen in de typenlijst van het Mesolithicum, wat trouwens reeds door J.G.Rozoy (1978:62) was geargumenteed. (Wordt vervolgd)

Tabel I. Correlatie tussen diepte (bodemhorizont) en positie van de artefacten (numeriek): H: horizontaal; D: duikend; V: verticaal; O: onbepaald.

	Sector 1 (AB-AE 015)						Sector 4 (AD-AG 072)						Sector 5 (KO-KR 077)					
	H	D	V	O	Tot.	%	H	D	V	O	Tot.	%	H	D	V	O	Tot.	%
A ₂	64	12	14	16	106	43,8	-	-	-	-	-	-	88	43	23	100	254	33,6
AB	22	3	4	10	39	16,1	-	-	-	-	-	-	72	6	8	59	145	19,1
B ₂ ^h	9	4	8	2	23	9,5	129	17	23	4	173	53,2	81	52	63	64	260	34,3
B ₂ ^{ir}	21	4	7	25	57	23,6	68	8	12	-	88	27,0	42	12	18	7	79	10,4
BC	2	5	7	3	17	7,0	38	10	9	2	59	18,2	9	5	5	1	20	2,6
C	-	-	-	-	-	-	4	-	1	-	5	1,6	-	-	-	-	-	-
Tot.	118	28	40	56	242	100,0	239	35	45	6	325	100,0	292	118	117	231	758	100,0
%	48,8	11,6	16,5	23,1	100,0	-	73,6	10,8	13,8	1,8	100,0	-	38,5	15,6	15,4	30,5	100,0	-

Tabel II. Correlatie tussen diepte (bodemhorizont) en positie van de artefacten (procentueel); exclusief de artefacten met onbepaalde positie.

	Sector 1 (AB-AE 015)					Sector 4 (AD-AG 072)					Sector 5 (KO-KR 077)				
	H	D	V	Tot.	N.Tot.	H	D	V	Tot.	N.Tot.	H	D	V	Tot.	N.Tot.
A ₂	71,1	13,3	15,6	100,0	90	-	-	-	-	-	57,2	27,9	14,9	100,0	154
AB	75,9	10,3	13,8	100,0	29	-	-	-	-	-	83,7	7,0	9,3	100,0	86
B ₂ ^h	42,9	19,0	38,1	100,0	21	76,3	10,1	13,6	100,0	169	41,3	26,5	32,2	100,0	196
B ₂ ^{ir}	65,6	12,5	21,9	100,0	32	77,3	9,1	13,6	100,0	88	58,3	16,7	25,0	100,0	72
BC	14,3	35,7	50,0	100,0	14	66,7	17,5	15,8	100,0	57	47,4	26,3	26,3	100,0	19
C	-	-	-	-	-	80,0	-	20,0	100,0	5	-	-	-	-	-

Tabel III. Verhouding tussen oppervlaktemateriaal en materiaal in situ: A: oppervlakte; B: in situ.

	Sector 1			Sector 4			Sector 5		
	A	B	Tot.	A	B	Tot.	A	B	Tot.
Kernen	50	57	107	41	32	73	35	51	86
Kernverversingsprodukten	55	85	140	39	27	66	34	49	83
Afslagen	709	888	1597	1044	543	1587	405	839	1244
Klingen	116	184	300	129	83	212	85	228	313
Klingfragmenten	848	869	1717	1021	379	1400	344	856	1200
Debitageafval	1709	1888	3597	1772	728	2500	956	1787	2743
Schilfers	1404	2134	3538	1694	766	2460	996	2112	3108
Werktuigen (incl. fragm.)	295	453	748	410	219	629	146	280	426
Kerfresten	50	83	133	128	60	188	28	67	95
Totaal	5236	6641	11877	6278	2837	9115	3029	6269	9298
%	44,1	55,9	100,0	68,9	31,1	100,0	32,6	67,4	100,0

Tabel IV. Evaluatie van de specifieke verspreidingsplannen: A: oppervlakte; Bg: in situ/geregistreerd; Bng: in situ/niet geregistreerd.

	Sector 1				Sector 4				Sector 5			
	A	Bg	Bng	Tot.	A	Bg	Bng	Tot.	A	Bg	Bng	Tot.
Kernen	50	50	7	107	41	30	2	73	35	45	6	86
Kernverversingsprodukten	55	61	24	140	39	22	5	66	34	43	6	83
Schrabbers	17	24	10	51	29	14	4	47	10	21	2	33
Geretoucheerde afslagen	42	45	11	98	45	30	10	85	17	39	8	64
Geretoucheerde klingen	68	73	31	172	103	27	15	145	26	47	8	81
Spitsen	7	21	7	35	18	4	5	27	4	6	2	12
Microklingen afgest. b.	8	15	16	39	-	-	-	-	7	3	4	14
Driehoeken	3	7	2	12	5	2	-	7	-	2	-	2
Spitsen dekkende ret.	7	10	7	24	3	-	-	3	-	4	-	4
Trapezia	49	35	12	96	56	21	7	84	28	28	9	65
Montbaniklingen	44	48	5	97	69	24	11	104	21	35	6	62
Spitsen BK-type	-	2	1	3	-	2	-	2	1	2	1	4
Kerfresten	50	46	37	133	128	29	31	188	28	34	33	95
Pijlpunten	-	-	-	-	-	1	-	1	-	-	-	-
Totaal	400	437	170	1007	536	206	90	832	211	309	85	605
%	39,7	43,4	16,9	100,0	64,4	24,8	10,8	100,0	34,9	51,1	14,0	100,0

Tabel V. Algemene samenstelling van de industrie: V: vuursteen; W: wommersomkwartsiet.

	Sector 1				Sector 4				Sector 5			
	V	W	Tot.	%	V	W	Tot.	%	V	W	Tot.	%
Kernen	85	22	107	0,9	61	12	73	0,8	78	8	86	0,9
Kernverversingsprodukten	98	42	140	1,2	40	26	66	0,7	46	37	83	0,9
Afslagen	1268	329	1597	13,4	1167	420	1587	17,4	938	306	1244	13,4
Klingen	205	95	300	2,5	133	79	212	2,3	225	88	313	3,4
Klingfragmenten	1073	644	1717	14,5	731	669	1400	15,4	637	563	1200	12,9
Debitageafval	3117	480	3597	30,3	2093	407	2500	27,4	2054	689	2743	29,5
Schilfers	3192	346	3538	29,8	2073	387	2460	27,0	2349	759	3108	33,4
Werktuigen (incl. fragm.)	578	170	748	6,3	429	200	629	6,9	316	110	426	4,6
Kerfresten	119	14	133	1,1	178	10	188	2,1	76	19	95	1,0
Totaal	9735	2142	11877	100,0	6905	2210	9115	100,0	6719	2579	9298	100,0
%	82,0	18,0	100,0	-	75,8	24,2	100,0	-	72,3	27,7	100,0	-

Tabel VI. Classificatie van de kernen: V: vuursteen; W: wommersomkwartsiet.

	Sector 1				Sector 4				Sector 5			
	V	W	Tot.	%	V	W	Tot.	%	V	W	Tot.	%
Eén slagvlak	27	7	34	31,8	27	7	34	46,5	32	3	35	40,8
Twee tegenoverl. slagvl.	18	1	19	17,7	7	1	8	11,0	10	-	10	11,6
Twee kruisende slagvl.	7	5	12	11,2	11	3	14	19,2	10	2	12	13,9
Schijfvormig	4	2	6	5,6	5	1	6	8,2	1	-	1	1,2
Globulair	2	-	2	1,9	1	-	1	1,4	1	-	1	1,2
Onregelmatig	17	3	20	18,7	9	-	9	12,3	13	2	15	17,4
Ondetermineerbaar fragm.	10	4	14	13,1	1	-	1	1,4	11	1	12	13,9
Totaal	85	22	107	100,0	61	12	73	100,0	78	8	86	100,0
%	79,4	20,6	100,0	-	83,6	16,4	100,0	-	90,7	9,3	100,0	-

Tabel VII. Classificatie van de kernverversingsprodukten: V: vuursteen; W: wommersomkwartsiet.

	Sector 1				Sector 4				Sector 5			
	V	W	Tot.	%	V	W	Tot.	%	V	W	Tot.	%
Kernflank	3	1	4	2,8	3	1	4	6,1	4	4	8	9,6
Kerntablet	21	5	26	18,6	12	3	15	22,7	13	5	18	21,7
Kernrand	74	36	110	78,6	25	22	47	71,2	29	28	57	68,7
Totaal	98	42	140	100,0	40	26	66	100,0	46	37	83	100,0
%	70,0	30,0	100,0	-	60,6	39,4	100,0	-	55,4	44,6	100,0	-

Tabel VIII. Classificatie van de afslagen: V: vuursteen; W: wommersomkwartsiet.

	Sector 1				Sector 4				Sector 5			
	V	W	Tot.	%	V	W	Tot.	%	V	W	Tot.	%
Klasse 1	19	6	25	1,6	13	4	17	1,1	24	7	31	2,5
Klasse 2	331	82	413	25,8	299	73	372	23,4	236	90	326	26,2
Klasse 3	918	241	1159	72,6	855	343	1198	75,5	678	209	887	71,3
Totaal	1268	329	1597	100,0	1167	420	1587	100,0	938	306	1244	100,0
%	79,4	20,6	100,0	-	73,5	26,5	100,0	-	75,4	24,6	100,0	-

Tabel IX. Classificatie van de klingfragmenten: V: vuursteen; W: wommersomkwartsiet.

	Sector 1				Sector 4				Sector 5			
	V	W	Tot.	%	V	W	Tot.	%	V	W	Tot.	%
Proximaal	435	238	673	39,2	291	218	509	36,4	274	198	472	39,3
Distaal	212	142	354	20,6	165	143	308	22,0	157	118	275	22,9
Mediaal	221	176	397	23,1	125	89	214	15,3	110	132	242	20,2
Accidenteel	205	88	293	17,1	150	219	369	26,3	96	115	211	17,6
Totaal	1073	644	1717	100,0	731	669	1400	100,0	637	563	1200	100,0
%	62,5	37,5	100,0	-	52,2	47,8	100,0	-	53,1	46,9	100,0	-

	Sector 1		Sector 4		Sector 5	
	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%
Distaal	32	63	25	53	20	61
Proximaal	6	12	6	13	2	6
Lateraal	6	12	2	4	3	9
Ondetermineerbaar	7	13	14	30	8	24
Totaal	51	100	47	100	33	100

Deze tabel geeft de positie van het schrabhoofd weer van de schrabbers

Tabel XI. Typologische samenstelling van de trapezia: V: vuursteen; W: wommersomkwartsiet.

	Sector 1				Sector 4				Sector 5			
	V	W	Tot.	%	V	W	Tot.	%	V	W	Tot.	%
Kort schuin	9	1	10	10	8	—	8	9	5	—	5	8
Lang schuin	11	2	13	14	16	—	16	19	12	—	12	18
Kort rechthoekig	23	21	44	46	9	26	35	42	6	8	14	21
Vielle	9	2	11	12	2	2	4	5	7	1	8	12
Kort asymmetrisch	7	1	8	8	6	3	9	11	3	5	8	12
Lang asymmetrisch	2	—	2	2	1	1	2	2	3	5	8	12
Kort symmetrisch	2	—	2	2	2	2	4	5	3	—	3	5
Lang symmetrisch	3	1	4	4	5	—	5	6	5	—	5	8
Symm. zeer schuine afkn.	2	—	2	2	1	—	1	1	1	—	1	2
Symm. concave afkn.	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1	2
Totaal	68	28	96	100	50	34	84	100	46	19	65	100
%	71	29	100	—	60	40	100	—	71	29	100	—

Tabel X. Algemene typologische samenstelling van het microlietenbestand te Weelde-Paardsdrank in vergelijking tot enkele andere nederzettingen uit Noord-België en Zuid-Nederland.

	Filburg-ooll. Hendriks/Pesters		Maarsse		Lommel-ooll. Denterhe		Weelde sector 1		Weelde sector 4		Weelde sector 5		Opglabbeek-Ruitersknijl	
	Tot.	%	Tot.	%	Tot.	%	Tot.	%	Tot.	%	Tot.	%	Tot.	%
Spits ongewest. b.	20	9,6	47	27,0	6	7,8	32	15,0	25	20,0	11	10,7	2	5,9
Segment	1	0,5	5	3,0	1	1,3	1	0,5	-	-	-	-	-	-
Microkling afgest. b.	68	32,5	21	12,0	12	15,6	39	18,3	-	-	14	13,6	1	2,9
Brachhoek	11	5,3	12	7,0	12	15,6	12	5,6	7	5,6	2	1,9	-	-
Spits dekkende ret.	36	17,2	22	13,0	10	13,0	24	11,3	3	2,4	4	3,9	2	5,9
Spits gest. b.	5	2,4	10	6,0	4	5,2	3	1,4	2	1,6	1	1,0	-	-
Trapnagel	68	32,5	55	32,0	28	36,3	96	45,1	84	67,2	65	63,1	29	85,3
Spits H-typ	-	-	-	-	2	2,6	3	1,4	2	1,6	4	3,9	-	-
Ongepaalde microliet	-	-	-	-	2	2,6	3	1,4	2	1,6	2	1,9	-	-
Totaal	209	100,0	172	100,0	77	100,0	213	100,0	125	100,0	103	100,0	34	100,0

Tabel XII. Classificatie van de kerfstrepen.

	Sector 1			Sector 4			Sector 5		
	Kerf l. Kerf r.	Tot.	%	Kerf l. Kerf r.	Tot.	%	Kerf l. Kerf r.	Tot.	%
Proximaal	52	9	61	45,9	76	26	26	8	34
Distaal	42	3	45	33,8	38	14	27	6	33
Dubbel	1	-	1	0,7	-	-	1	-	1
Tegenover breuk	6	-	6	4,5	15	2	5	-	5
Krukowski	4	1	5	3,8	5	1	-	-	-
Op werktuig	2	-	2	1,5	4	-	2	-	2
Fragment	6	1	7	5,3	3	-	4	-	4
Schilfer	3	1	4	3,0	4	-	6	-	6
Accidenteel	2	-	2	1,5	-	-	1	-	1
Totaal	118	15	133	100,0	145	43	76	19	95
%	88,7	11,3	100,0	-	77,1	22,9	80,0	20,0	100,0

	Schrone trapezia				Rechth. trapezia			
	Breedte		Dikte		Breedte		Dikte	
	X	s	X	s	X	s	X	s
Weelde sector 1	12,3	2,1	2,8	0,6	11,4	1,6	2,5	0,5
sector 4	13,7	1,8	3,5	0,5	11,5	1,9	2,5	0,5
sector 5	12,9	1,0	3,0	0,6	10,7	1,1	2,4	0,4
Opglabbeek-Ruitersknijl	15,2	2,3	3,6	0,8	-	-	-	-